

Hubert Lagardelle: A demokrácia aktuális problémái Franciaországban

— Első közlemény —

tekintélyi demokráciából liberális demokrácia: ez lehetne jellemző formulája annak az átalakulásnak, melyen Franciaország néhány év óta keresztülmegy. A parlamentarizmus és az államiság válságának, melyről annyit vitatkoztak, nincs más értelme.

A francia demokráciát sokáig úgy tekintették, mint a politikai kormányformák mintaképét. S valóban, oly igazi, reális előnyei voltak, hogy minden összehasonlítás a többi elmaradott kormányformákkal ennek a javára ütött ki. De ez is belesodródott azokba a ki nem kerülhető túlzásokba, melyek minden kormányformát fenyegetnek, ahol a politikai életet nem egyensúlyozza a társadalmi élet. Mai betegsége: a visszaélés a parlamentarizmussal és az államhatalommal; az orvosság pedig, melyet maga is ösztönszerűen követel: a politika birodalmának szűkítése. Íme, ezt akarom kifejezni, mikor azt mondom, hogy Franciaország most van átmenőben az élet tekintélyi formáiról a liberális formákra.

Soha se volt hát jogosabb hangsúlyozni, hogy a francia demokrácia „históriai fordulópontra” ért. Két ellentétes mozgalom közt vergődik: az egyik mozgalom a hagyományos intézmények ledöntésére, a másik pedig új intézmények alkotására irányul. Erre vonatkozólag használták a decadence kifejezést. Nagyon bonyolult probléma: tudni, hogy mit jelent ez a kifejezés. Ha azt akarjuk mondani, hogy hanyatlás van mindannyiszor, valahányszor a meghatározott históriai formák szétbomlásának mozgalmá egyedül nyilvánul, s viszont az újjászerveződés mozgalmá

még nem átható: akkor ez igaz a mai Franciaországról. De ha egy szerves világ végleges szétbomlását értjük a hanyatláson, akkor szükségtelen tiltakoznunk a hasonló állítás ellen, melyet különben se venne komolyan senki. Ha rosszabbító mellékértelem nélkül használjuk, akkor a hanyatlás kifejezés igenis ráhúzható azokra a kizárólag politikai formákra, melyeket a francia demokrácia magára öltött, s amelyek az átalakulás útján vannak. S ebben az értelmezésben nyoma sincsen a pesszimizmusnak, mert nem diszkreditálhatja az aktuális történelmi momentumot. Voltak példák a gigászi hanyatlásra, aminő Babilon összeomlása is volt; de voltak példák civilizáló hanyatlásra is, aminő Bizáncé volt. Hiszen ez utóbbinak köszönhetjük Justinianus oly humánus törvényhozását, s nem szabad felednünk, hogy ezek a kifinomodott és szubtilis görögök mentették meg a klasszikus kultúrát.

A parlamentarizmus és az államiság hanyatlása Franciaországban — s következésképpen a vele kapcsolatos összes eszmei és erkölcsi értékek hanyatlása — tehát nem jelenti szükségképpen egy nemzet életerejének kimerülését, amely nemzet a ma már nagyon megszűkült keretek közt lett naggyá: a valóságban egyszerűen csak az intézmények és hitek megújítását jelenti. S a szétbomlásnak és újra szerveződésnek ezt a kettős mozgalmát akarnám röviden bemutatni.

Nagyon jól tudom, hogy aki a francia demokrácia válságáról beszél, kockáztatja azt, hogy a külföldön félreértsék. Azokban az országokban, ahol még nincsenek meg a mi parlamentáris intézményeink, ezeknek csak a szebbik oldalát látják. Egyébként ez a szempont a leghelyesebb, mert ez a történelmi fejlődés szempontja. Ez azonban nem gátol abban, hogy meg ne vizsgáljuk azokat az árnyékokat is, melyek a képet elhomályosítják. S vajon: ha mások tapasztalataiból hasznot akarunk húzni, nem az-e a leghelyesebb eljárás, hogy minden szempontból megvizsgáljuk azokat? Ez a módja annak, hogy hasznot húzzunk erőnyeikből s kerüljük hibáikat.

I.

Amikor azt mondjuk, hogy a hagyományos francia társadalom átalakulóban van, akkor szükségképpen magunk elé kell képzelnünk egy teljesen meghatározott politikai és társadalmi típust. De melyik ez? A pusztán politikai és szorosan centralizált demokráciáé.

Franciaország volt az egységes, központosított, szigorúan rendszabályozott államok prototípusa, ahol minden egy központból indul ki s ugyanoda tér is vissza. Minden alá van rendelve a politikai életnek: a társadalmi élet épen úgy, mint a vallási élet. Csak a citoyen, a polgár van: nem hagyják meg szabadnak se a vallási társadalom hívójét, se a gazdasági társadalom termelőjét. Nem látnak mást, csak a politikai alattvalót, akinek szavaznia kell, képviselőket választania s biztosítania az állam működését. Egységes, központosító, tekintélyi kormányforma, ami azonban nem az emberek szeszélyes invenciója, hanem a történelem természetes eredménye volt. A mai francia államot a monarchia hozta létre, kiküszöbölve hosszas küzdelemmel azokat a politikai és társadalmi erőket, melyek útjában állottak: először a hűbéres urakat s aztán a polgári községeket. A francia királyság főadata az volt, hogy lassan előkészítse azt a kormányformát, mely csak két tényezőt ismer: az alattvalók vagy polgárok szétszórt tömegét s a központi hatalmat. Valamennyi közbeeső csoportozatot — politikait, vallásit, gazdaságit — gondosan kiküszöbölt vagy igába hajtott. Ennek az egységes központosításnak, mely magába olvasztotta a feudális és burzsoá partikulárizmust, XIV. Lajos uralkodása alatt volt a fénykora, amikor a király joggal mondhatta: *L'Etat c'est moi*. S bármily képtelenségnek látszik is: Franciaország ilyen maradt XIV. Lajos után is. A francia forradalom csak még jobban megerősítette az egységes köteléket és a hatalom tekintélyét. És I. Napoleon, aki nemcsak XIV. Lajosnak, hanem egyúttal a francia forradalomnak is örököse és végrehajtója volt, lett ennek az abszolút centralizmusunk kolosszális megszervezője. A francia demokrácia lényegében monarchikus és napoleonikus.

Meg kell jegyezni, hogy ez a tekintélyi kormányforma, mely minden nemzeti tevékenységet az állam akaratának rendel alá — akár monarchikus, császári vagy köztársasági ez az állam — legfőbb támaszát Franciaország gazdasági szervezetében találta meg. A törpebirtok, a föld elaprózása, ami a társadalmi individualizmus alapja, alapja egyúttal a politikai individualizmusnak s föltétele az állami központosításnak is. Franciaország parasztjai, akik épen úgy el voltak szigetelve tanyáikon, mint a kispolgárok boltjaikban vagy egyéb hivatalokban, végzetesen ignorálták a szövetkezést, a társulás hatalmát. Ezek fölött az emberperszemek fölött, akik idegenek voltak egymáshoz, az állam mindenhatósága nemcsak lehetséges, hanem

bizonyos értelemben szükséges is volt: ez volt a keret, mely meggátolta, hogy ezek a szervesen össze nem függő egyedek szertehulljanak. Ebben a fölparcellázott világban az állam szükségképpen valami távoli és rejtélyes Gondviselés lett, amelytől féltek s amelyet óhajtottak. A paraszttömegek és kispolgárok bonapartista ideológiája, azaz: a vágyakozás a szabadító, a hős, a félisten után, aki eljön, hogy kimentse őket a bajból, könnyen érthető. Vagy nem az államtól, azaz az állam ideiglenes birtoklójától vagy birtoklótól függnék-e a reformok, a törvények, a rendeletek? S amikor a kormányforma monarchikusból átalakult köztársasággá, amikor már nem volt nagy ember, akitől félni kellett vagy akihez folyamodni lehetett: akkor a parlament, a politikusok vették át a legfőbb Gondviselés szerepét, mert ők lettek az állam urai. Ekkor alakult a pártok abszolút kormánya, kölcsönös vetélykedésükkel, ígéreteikkel, vesztegetéseikkel és visszaéléseikkel. A pártok egymásután következtek a hatalomra, ellenőrzés, egyensúly nélkül, programjukat részben kétségtelenül meg is valósították, de klientélájukat elhalmozták előnyökkel s a politikát úgy zsákmányolták ki, mint iparágat, az államot pedig, mint valami majort.* A dolgok ereje hajtotta őket, hogy kézrekerítsenek mindent, hogy kiterjesszék befolyásukat a nemzeti és egyéni élet legkisebb kérdéseire is, hogy mindent megromtsanak. Ily módon a reális, békés és rendezett Franciaországot fölváltotta egy mesterkéltséggel, hamis színétű, fölszínén örökké mozgalmas Franciaország.

A politikával vetélykedő két nagy erő: a vallás és a munka, természetesen egyre inkább leigázott állapotba került. Eszembe se jut a gondolat, hogy a hagyományos demokrácia antiklerikális munkája nem volt jogos és eredményes. Az antiklerikalizmus alapjai szilárdak voltak. De az Egyházat sokkal inkább támadták

* Az idézetek egész halmazával tölthetném meg ezt a szemlét s az egyik jobban bizonyítana, mint a másik. Csak néhányra szorítkozom, a legdöntőbbekre, melyeket az utóbbi évek kormányaihoz legközelebb álló politikusoktól veszek.

A *Le Radical* 1910 május 11-ikén az általános választásokat követő napon közölte J. L. Breton, egykori szocialista, befolyásos kormánypárti képviselő cikkét: *La dégénérescence des mœurs politiques*, melyben a következő vallomások vannak:

„Kétségtelen, hogy a politikai hanyatlás periódusán megyünk át s közérkölcseink, úgy látszik, napról-napra jobban megromlanak. Elérni a sikert minden eszközzel, még a legkényesebb eszközökkel is: ez lett főszabálya a jelöltek többségének, akármelyik politikai párthoz tartoztak is egyébként.”

azért, mert társadalmi hatalom volt, semmint azért, mert lelki hatalom volt; vagy még helyesebben: azért rendelték alája az Államnak, mert lelki hatalmát társadalmi hatalommá alakította át. Ez volt az Egyháznak nagy szerepe s egyszersmind nagy tévedése is: nagy szerepe, mert az Egyház hatalmas tényező volt a politikában, támogatván a társadalmi konzervativizmus mozgalmait, idomítván millió és millió gyermek szellemét, kezében tartván a családot az asszony révén, akit a gyóntatószék kiszolgáltatott neki; nagy tévedése, mert támogatván a konzervatív pártokat, elidegenedett a néptől s mialatt a testek fölötti uralomra törekedett, részben elvesztette uralmát a lelkek fölött. De az állam csak azért látott benne nem csupán politikai vetélytársat, hanem társadalmi riválist is, mert tevékenységét legkivált a pusztán vallásos propagandán kívül, az iskolában s a magánjótékonyágban gyakorolta. A hivatalos oktatás összeütközésbe került a vallásos oktatással, a közjótékonyág a vallásos könyörülettel. A harmadik köztársaság legmérsékeltebb politikusainak magatartása, kezdve Jules Ferryn egészen Waldeck-Rousseauig, csakis így magyarázható és érthető. Ha az Egyház inkább a lelkiekkel s kevésbé a politikai és társadalmi dolgokkal törődik, sokkal könnyebben túrték s kevésbé könyörületlenül üldözték volna.

A munkát a köztársasági demokrácia, épen úgy, mint hajdanta az ancien régime monarchiája, még sokkal gyanúsabb szemmel nézte, mint az Egyházat. A munkásosztály, örökös zavargásával, nyomorával, kétségbeesésével állandóan rémítgette az egymásra következő kormányformákat: ez volt szemükben a társadalmi zűrzavar és fölfordulás megtestesülése s valamennyi egyformán gyámság alatt tartotta. Emlékezzünk csak rá, hogy a francia forradalom tetőfokán, amikor a politikai szabadság hajnala legfényesebben ragyogott, 1791-ben alkották azt az osztracizmust, mely csaknem egy egész évszázadra megtiltotta a munkásszervezeteket.* Tudjuk, hogy meg kellett várni az 1884-ik évi március 31-iki törvényt, mely végre Franciaországban is megengedte, hogy a munkások társulhassanak. De még akkor is, amikor 1884-ben Waldeck-Rousseau odaadta nevét a köztársaság szociális törvényhozásának ehhez a nyitányához, abban

* A hírhedt *Le Chapelier*-törvény ez, 1791 június 14—17-ikéről, mely a leghatározottabban kimondja, hogy: „Nem szabad a polgároknak összegyülekezniök állítólagos közös érdekeik miatt; a köztisztviselők kötelessége, hogy minden szükségletről gondoskodjanak.”

a nem is titkolt reményben tette ezt, hogy sikerül törvényes mederbe szorítani egy olyan mozgalmat, mely avval fenyegetett, hogy veszedelmessé lesz, ha magára hagyják. A következő megmutatta, hogy Waldeck-Rousseau kegyetlenül csalódott és a szakszervezetek nem lettek eszközök arra, hogy a kormánynak alávéssék a munkásosztályt, hanem ellenkezőleg: félelmetes támadó és védő szervek lettek a proletárság kezében. Am ez a politikai optikai csalódás nem sokat jelent: a fontos a cél, melyet a szociális politika előmozdítói követtek, s ez a cél az volt, hogy a végtelenségig kiterjessék az Állam mindenhatóságát. „Ne legyen Állam az Államban” — ez volt a francia demokratikus politika jelszava. A hatalom mindig félt a szabadságtól.

Ez az épület, melyet az idők folyamán oly nagy körültekintéssel emeltek, dűledezni kezd, éppen akkor, amikor úgy látszott, hogy elérte nagysága tetőfokát. Annyira igaz, hogy a delelő pont egyúttal a hanyatlás kezdete is és hogy a politikai intézmények nem tartanak tovább, csak amíg történelmi hivatásukat betöltötték. A delelő pont itt a Dreyfus-pör volt, mely hatalomra juttatta a népies pártokat; a hanyatlás pedig nyomon követte azt a kiábrándulást, melyet ez az esemény még a nép barátainál is előidézett. A tömegek mind eddig a konzervatív vagy mérsékelt pártokat okozták nyomorukért, napról-napra vádolták a kormányzás gépezetének kezelőit, hogy nem állítják be ezt a gépet az alsóbb néprétegek szolgálatába. Viszont minden reményüket a „haladó” pártokba helyezték. Kegyetlen csalódás. A hatalom ép oly terméketlen és tétlen maradt akkor is, amikor a radikálisok és a radikális szocialisták kezébe került, Combes-tól Clémenceau-ig, sőt az maradt a parlamenti szocialisták, Millerand, Viviani és Briand kezében is. Semmi se változott, ha csak annyiban nem, hogy a kormányzó hatalom néha még kegyetlenebb szigorral operált. A kiábrándulás ép oly lesújtó volt, mint amilyen nagy volt a remény. Megcsalódtottan minden várakozásukban, az érdekeltek már nem a hatalom időleges kezelői, hanem maga a hatalom ellen élezték ki kritikájukat. Vagyis, helyesebben: nem irányítják többé feléje tekintetüket s tudván most már, hogy mily keveset tehet, csak önmaguktól követelik és várják azt, amiért eddig a politika isteneihez könyörögtek.

A parlamentáris és politikai szkepszis, mint a forgószéltől kergetett porfelhő terjedt a nemzet minden rétegében. Termé-

szetesen bekövetkeztek mindazok a túlzások is, melyek minden reakcióval együtt járnak. Nincs az a heves kifakadás, kiáltó megvetés és gyilkos injúria, melyet a burzsoázia írói hozzá ne vagdosnának a politikusok s a parlament fejéhez.* E tekintetben versenyeznek az anarchistákkal s az új monarchistákkal.

A hitelvesztettségnek e jelei ott találhatók valamennyi nagy újságban, az utolsó négy-öt év szellemi tevékenységének minden nyilvánulásában. Gondoljuk meg, hogy a *Temps*, a burzsoáziának ez a komoly hírlapja több sorozatban (*Lettres de province*) a leghevesebben támadta parlamentáris kormányformánkat s e cikkek szerzője három kötetbe gyűjtötte össze kifakadásait s e cikkek forradalmi címe: *La Tyrannie des Politiciens*** Jusson eszünkbe továbbá, hogy a *Journal des Débats* közölte Chantavoine, egy megfontolt egyetemi tanár leveleit, melyekben úgy állította pellengérré a politikát, mint a legnagyobb gázságot s a parlamentarizmust, mint a leggonoszabb rosszat*** Faguet, a tekintélyes és fölötte termékeny kritikus két antiparlamentáris és államiság-ellenes röpiratot adott közre; az egyik *Le Culte de l'Incompétence* s a másik, ennek folytatása: *L'Horreur des Responsabilités*.† A nagy szemlék, minő a *Revue hebdomadaire*, a *La Revue*,

* Akiket különösebben érdekel a modern Franciaország fejlődése, ajánlom, hogy olvassák el a *Revue*-nek 1910 április 15-iki számában megjelent, aláírás nélküli cikkét, melynek címe: *La Crise de la Troisième République*. Kegyetlen vádirat ez, melyet egy *Vieux républicain* harsog a francia politikai erkölcsök ellen: „A parlament csak megyebizottsági és városi képviselők gyülekezete, akik nagy korteseik és kis falucskáik kívánságait lesik, deferálnak a hatalom képviselőinek, alázatosak mindenkivel szemben, akinek bárminő befolyása van a választókra, szemük mindig a választókerületen csüng, félénkek, ijedezők és gyávák az erkölcsi felelősség előtt; tudatlanok, nincs általános áttekintésük, nincsenek vezető gondolataik, szervezett pártjuk; az egymásra következő kormányok mamelukjai, az államiság babonájának fanatikusai, mindig a nap hatalmasainak kabátján lógnak s hűségük jutalmát apró kedvezésekben s protezsáltjaiknak adott jó stallumokban várják.” És tovább: „íme, a példa, amely felülről jön s egész társadalmunk ennek szellemét és erkölcsait tükrözi; minden vágyanak, minden ambíciónak, dologtalanságnak a törtétese ez a hivatalos kedvezés, a befolyás, a hasznos összeköttetések felé; a szavazatok vására cserében trafikokért, ígért hivatalokért, mezőgazdasági kiállítások kitüntetéseiért, érdemrendekért: az ajánló levelek s a protekció mindenhatósága. A jött-mentek fölfelé tolása, az üzletek amerikanizmusa, a szemérmetlen stréberség, a határtalan spekuláció, a féktelen önzés, a kapzsi vagy alattomos vetélkedés, a *struggle for life* az óceánon túlról importált bluff és graft minden furfangjával.”

** Henry Leyret: *La Tyrannie des politiciens* (Paris, Cornély).

*** Chantavoine: *En Province* (Paris, Grasset).

† Mind a két röpirat a párisi Grasset-cég kiadásában jelent meg. Lásd még Guy-Grand könyvét: *Le Procès de la Démocratie* (Paris, Colin, 1911).

a *Revue Politique et Parlementaire*, stb. szövevényes tanulmányokat közöltek a politikai korrupció ellen, vagy ankétet nyitottak a parlamentarizmus válságáról. A képviselőházban magukban a vitákban visszhangzóit a nyugtalanság följajdulása, amit a politikusok hangoztattak a közvélemény folyton növekvő gáncsai és megvetése miatt. Sőt több képviselő nagy garral hátat is fordított a politikának, például Labori, Dreyfus kapitány híres ügyvédje. A bizalmatlanság roppant, általános zaja tör föl minden társadalmi osztályból a parlamentarizmus ellen.

A szellemek e nyugtalanságának eredménye az lett, hogy keresni kezdték a megfelelő eszközöket a párturalom és az államiság túlkapasainak megszorítására. A decentralizáció, a provinciális élet újrászervezése, a regionális adminisztráció régi kereteinek föllállítása volt az első orvosság, melyet a politikai centralizmus nyavalyáinak megszüntetésére ajánlottak. Sőt a Briand-kormány be is nyújtott egy ily értelmű javaslatot, amelynek ugyan nem lett holnapja, de a cél az volt, hogy elégtételt adjon a közvélemény óhajításainak. A francia államot ekképen maguk a hatalom kezelői vádolták meg, hogy olyan mértéktelen és nem ellenőrzött hatalom, amelynek tényei tetszés szerint lehetnek önkényesek és zaklatók. Bebizonyult, hogy képtelen eligazítani az ország különböző részeinek más és más bajait, szükségleteit, s a község, a département, a vidék (région) sokkal inkább fölötté állóknak látszanak, mert közelebb állanak a lakosság reális életéhez.*

* Aulard, a politikai demokrácia egyik teoretikusa, a következő programot ajánlotta a *La Dépêche de Toulouse* 1911 április 24-iki számában: „A nagy vidékekké egyesített départementokból kell csoportokat alkotni az érdekek és hagyományok közösségének megfelelően, hogy ily módon keletkezzenek nagy választó és adminisztratív keretek, a szervezett munkások képviselőit szindikátusokban (mivel ez a név tetszik nekik) kell összeegyeztetni, a VIII. évi alkotmányt, mely az adminisztrációra vonatkozólag még mindig érvényben van, decentralizált adminisztratív szervezettel kell helyettesíteni, fenn kell tartani erősen a nemzeti egységet mindama varietások fölött melyeket a változott viszonyok követelnek: íme, néhány szempontok azokból, amelyek többé-kevésbé homályosan látnak azok a franciák, akik érzik, hogy a mai formák nem alkalmazkodtak a demokrácia növekedéséhez s akikben ez az érzés rögeszme lett, mióta a postások sztrájkja fölfedte azt a nagy bajt, azt a veszedelmet, mely halálössé is válhatik.

„Nem hiszem, hogy akadjon megfigyelő, bármily kevésé elmélkedjék is, aki tagadhatná a szakszervezeti mozgalom fontosságát, e mozgalom törvényesítésének szükségét, hogy tág és szabályos útja legyen a szabadságban és felelősségben. Ez pedig ismétlem, elérhető egy választójogi reform, egy

De az a mozgalom, amely legjobban fejezte ki a politika megzabolázásának egyetemes vágyát, az arányos képviselet érdekében indított mozgalom volt. Azok a politikusok, akiket érdekelt, hogy végét vessék a politikai válságnak, a baj legnagyobb okát abban a többségi kormányzatban látták, mely a hatalmat minden ellensúly nélkül rábízta a legtöbb szavazattal bíró pártra. Azok a pártok ugyanis, melyek kormányon vannak, valóban annál inkább hajlandók visszaélni időleges kiváltságaikkal, mennél inkább egyedül foglalták le az államot. A többi pártok csak kívülről gyakorolhatják a felügyeletet, vagyis csak messziről s egyszerűen csak mint ellenzék. Nem csupán igazságtalan, kizárni az ügyek vezetéséből a kisebbséget, mely gyakran majd olyan erős lehet, mint a többség, de abban, ha az összes pártok többé-kevésbé arányosan részt vennének a hatalom kezelésében és felelősségében: meg volna még a politikai moralizáció lehetősége is. A tékozlás, a szemérmetlen kedvezések, a kormányönkénti túlkapasai sokkal nehezebben volnának véghezvihetők s az adminisztratív gépezet sokkal könnyebben működne. Így érvelnek a proporcionalisták s az 1910-ik évi általános választásokon ők voltak többségben. Igaz, hogy akkor ellenállhatatlan volt ez a mozgalom, annyira, hogy a kormány feje, Briand is szükségesnek látta egy dörgedelmes beszédben pellengére állítani a kerületi választórendszer fogyatkozásait, avval a szerencsés, szállóigévé lett kifejezéssel, hogy „poshadó mocsarak”.

Az agitáció még erősebb lett az 1910 novemberi parlament összehívása után. A választásokat kedvetlenül és suba alatt ejtették meg: a legképtelenebb koalíciók oly eredményeket hoztak, melyek abszolút nem feleltek meg a realitásnak. Az egész ország tudta és érezte, hogy a politikai térképet meghamisították, tehát minél előbb helyre kell igazítani. Ezek voltak a proporcionalis képviselet aranynapjai. Aztán a legszenvedélyesebb viták kezdődtek a parlamentben s a kerületi rendszer hívei (*arrondissementiers*) hevesen védekeztek*. Ahogy mindig történik, sok

decentralizáló irányú adminisztratív reform segítségével, amelyeknek mindegyike igazi szociális reform lesz.”

* A vita 1911 május 24-ikén kezdődött a választóreform bizottságában, melynek Groussier az előadója. Deschanel nyitotta meg a vitát, a proporcionalis képviselet védelmével: „Hogy hozzáfoghassunk azokhoz a problémákhoz, melyek sürgetnek — mondotta —, hogy elsimíthassuk a tőke és munka összekötőzéseit, hogy fölszabadíthassuk a közigazgatást a választói befolyás rablásából, hogy kiűzhessük a politikát a bíróságok termeiből, végül, hogy befejez-

lelkesezés lelohadt és sokan, akik a mostani rendszerből hasznot húznak s akik az új régimének talán áldozatul esnének, lehagyták hűlni buzgalmukat. Úgy hogy ma már nagyon nehéz megmondani: milyen reform kerül ki a vitákból. Különben ez nem sokat határoz. Egyelőre csak két dolgot óhajtok megvilágítani: a proporcionalista agitáció eredetét, amit a párturalom visszaélése szült, és célját, ami a politikai hatalom megszorítása.

Közigazgatási decentralizáció és arányos képviselő: ezek azok a politikai eszközök, melyekkel a politika visszaszorítása elérhető. Egy másik áramlat, amely kívül áll a politikán, de azért nem társadalmi, szerintem sokkal rendszeresebb s egyúttal újabb is Franciaországban. Nagy ligák megalkotása ez, az összes pártok tagjai közt, meghatározott célokra és időleges tartamra. A liga ellensége a pártnak.* Széttör mindent, ami szűk és exkluzív; elragadja a párttól a monopóliumot, melyet ez minden kérdésre nézve magának vindikálna. Különös tünemény ez, hogy éppen abban a pillanatban, amidőn az arányos képviselő a pártok szolid szervezésének problémáján fárad, alakulnak ezen intézmények, melyek megtagadják a pártokat. Sőt mi több: magát az arányos képviselőt a legaktívabb liga támogatja! A ligák jelentkezése legbiztatóbb jele a közönség ébredésének, mely eddig szundikált az állami és parlamentáris gondviselésbe vetett vak bizodalomban. Mivel egyre azt hajtogatták a francia tömegeknek, hogy a négy évenként egyszer leadott szavazat minden,

hessük az újjászervezés és a közjólét nagy művét: egyre égetőbb szüksége válik annak, hogy a személyek harcát az elvek és teóriák küzdelmével helyettesítsük.”

A törvény 1. szakaszát 1911 július 3-ikán szavazták meg. De a képviselőház a proporcionalis képviselőt kifejezést, melyet az előadó ajánlott helyettesítette a kisebbségek képviselőt kifejezésével, ami már az *arrondissementier*-eknek tett engedmény volt. Íme, az 1. szakasz szövege:

„A képviselőház tagjai a lajstromok alapján választatnak a kisebbségek képviselőtével, a következő rendelkezéseknek megfelelően”.

A szakasz második bekezdését 1912 február 16-ikán fogadták el és a szövege így hangzik:

„Minden département egy választókerületet alkot. Ha azonban a választandó képviselők száma hétnél több, akkor a département több választókerületre osztatik, a mellékelt táblázat szerint. Minden lajstrom annyi képviselőt kap, amennyit a lajstrom szavazatainak átlagos száma ad, osztva a szavazók számának arányában kiszámított választói hányadossal.”

* Természetesen csak addig, amíg a liga nem fajul párttá, vagyis nem megy túl azon a szűk célon, melyet maga elé tűzött s nem teremt se tekintélyi rangsort, se zsarnoki bürokráciát.

hogy mindent csak képviselőik munkásságától kell várniok, hogy ők azt a föladatukat elvégezték: a francia tömegek hozzászoktak a tétlenséghez és a passzivitáshoz. Ma mozgolódni kezdenek pártjaik keretein s a politikusok gyámkodásán kívül s lehet, hogy a megvénült Franciaországban a ligák lesznek azok, amikről Ostrogorski írja, klasszikus könyvében az amerikai demokrációról, hogy: a fiatal Amerikában a politika visszaéléseinek leghatékonyabb korrektívumai.*

Nem beszélek az oly ligákról, melyeknek céljuk és alakjuk inkább olyan, mint a pártoké, mint az a két liga, melyek a Dreyfus-ügy alkalmából oly tüzes szenvedéllyel álltak szemközt s amelyek közül legalább az egyik még ma is él és működik: *La Ligue de la Patrie française* és *La Ligue des Droits de l'Homme et du Citoyen*. Csak azokat a ligákat értem, melyeknek gazdasági vagy erkölcsi és általános érdekű programjuk van. Például a *Touring Club* a turisták fölháborodásából keletkezett a kormány és a közigazgatás kötelességmulasztása ellen, mellyel elhanyagolta az utakat, nem könnyítette meg a kirándulásokat és utazásokat és a szállodák egészségügyi állapotával se törődött.** A *Touring Club* 125.000 tagja megtalálta az eszközöket az utak megjavítására, új utak építésére a hegyek közt, vagy a nehezen járható helyeken s minden tekintetben megtudta könnyíteni az

* Nem csupán a francia demokrácia szenved a párt-kormányoktól. Hajdanta az athéni demokrácia ki volt szolgáltatva a leggonoszabb demagóg, agitációknak s Maurice Croiset is leírta az ókori Görögország politikai korrupcióját *Les Partis à Athènes* című klasszikus könyvében.

Napjainkban az Egyesült Államok szintén prédája a politikai bandáknak, melyek kizsákmányolják. Anglia maga, a parlamentarizmus klasszikus hazája, ugyancsak nem mentes a demagógiától. Wells, a nagy regényíró, legújabb regényében: *The New Machiavelli* nem nagyon elragadó képet fest az angol politikai erkölcsökről. Érdemes olvasni azt a kemény kritikát is, melyet Hilaire Belloc és Cecil Chesterton írtak az angol politikai pártokról legújabb könyvükben: *The Party system* (London, Stephen Swift, 1911).

Ostrogorski könyve: *La démocratie et l'organisation des partis politiques* két nagy kötetben jelent meg 1903-ban, Calmann-Lévy párisi cég kiadásában. A jelenlegi viták alkalmából Ostrogorski: *La Démocratie et les partis politiques* címmel népszerű kiadást bocsájtott közre könyvéből (Paris, Calmann-Lévy) s ez a kötet most aratja nagy sikereit.

** A *Touring Club* 1890-től 1911-ig több mint három millió frankot költött utak javítására, jókarban tartására és új utak építésére; közel egy millió frankot útjelző táblák föllállítására, ugyanannyit mindenféle publicitásra, röpiratokra, könyvekre, útmutatókra, stb; közel 300.000 frankot a fogadók egészségi viszonyainak javítására, stb.

utazást. Pár év alatt többet tett, mint a közhatalom negyedszázad alatt. A *ligues sociales d'acheteurs*, melyek egészen új szövetségek, igen sok városban megjavították a kereskedelmi alkalmazottak helyzetét, akik nincsenek eléggé szervezve s a törvények és rendeletek is rosszul védik az érdekeiket.* A *Ligue des Abonnés au telephone* az, mely egy nagy közszolgáltatásra, melynek haszna egyre általánosabb lesz, érvényesítette az érdekeltek együttes befolyását. Ha van fogyatékos szervezet Franciaországban, bizonyára a telefon az, bár a gyors érintkezés szüksége egyre égetőbb.** S rémülten kérdezzük: hát még mi lenne, ha egy oly nagyvárosban, mint Páris, magára hagynák ezt a különleges vállalkozót, az államot a *Telefonelőfizetők ligájának* állandó beavatkozása és akciója nélkül?! Említsük-e még a *Vasúton utazók ligáját*, melynek a nyugati államvasutak oly sok dolgot adtak; a Gázt és villamosságot fogyasztók ligáját, melynek a semmitőszék megerősítette azt a jogát, hogy a bíróság előtt felléphessen; a *Lakásbérlők ligáját*, a Leánykereskedelem elnyomására alakult szövetséget, az *Antialkoholista ligát*, a *Szabad terek védelmére alakult ligát*, a *Szép vidékek védelmére alakult ligát* stb.

Bármerre nézünk is, új erők föltámadását látjuk, egyéni vagy közös érdeket, kezdeményezést, melyek sakkban tartják az államot s oly föladatokat végeznek el, melyeket az állam képtelen betölteni.***

* Lásd Deslandres nancy-i jogakadémiai tanár könyvét: *Les Ligues sociales d'acheteurs* (Paris, Alcan, 1910.)

** Franciaországban minden 1000 leikre csak öt telefon-előfizető esik, Németországban 15, Svájcban 21, Svédországban 31, Dániában 33 s az Egyesült Államokban 76. A *Ligue des Abonnés au telephone* kivitte már: a szolgálati szabályzat reformját, a személyzet kioktatását s egy telefon-iskola fölállítását, a központi telep alkalmazását az előfizetőnél fölállított egyes telep helyett, új hivatalok létesítését, új vonalak lefektetését, stb. Fáradhatatlanul dolgozik azon, hogy leszállítsa a nagyon magas telefondíjat (Parisban az éves előfizetők 400 frankot fizetnek).

*** Újabbban Franciaországban csaknem mindenütt, de legkivált Parisban s az ország éjszaki részében, valóságos zendülések voltak a drágaság ellen. Ama különböző következmények közt, melyek ebből a mozgalomból származtak, meg kell említenünk a több helyen keletkezett új ligákat — *Ligue des consommateurs*, — melyeknek célja, hogy föntartsák az általuk megszabott árakat. Igaz, hogy a fogyasztási szervezetek már mind kész eszközök ezeknek a ligáknak a kezében.

II.

De ez csak az első megszorítás, melyet a kollektív élet követelményei kényszerítenek rá a politikai társadalomra. A leg súlyosabb ellentállással azonban a vallási és a szocialista szervezkedés terén találkozott.

Szeretném, ha jól megértenének. Nem akarok az egyház ügyvédje lenni: én csak a szabadság védelmezője vagyok. Tehát: amennyire hiszem, hogy az államnak joga, sőt kötelessége volt elnyomni a vallási szervezet túlkapásait, míhelyt azon erősködött, hogy társadalmi hatalom legyen, ép annyira lehetetlennek tartom, hogy meggátolja az egyházat lelki hivatásának teljesítésében. Attól a naptól kezdve, amikor az egyház megszűnik elnyomó lenni, az államnak is meg kell szűnnie, hogy autoritárius legyen. Mindkét részről a szabadság ügye nyer evvel, mert semmi sem veszedelmesebb, mint a zsarnokság megszokása, mely elterjed a társadalmi testben. Szabad egyház a liberális államban: íme a szabadság szellemének adott szük-séges zálog.

Tehát, amikor az állam társadalmi téren legyőzte az egyházat, evvel fölszabadította a gyámság alól, visszaadta neki függetlenségét, sőt, ha a leg súlyosabb pénzbeli áldozatokat róta is rá, megkönnyítette evvel a vallási újjászületést. Az 1901 évi egyesülési törvény, a kongregációk ellen hozott törvény s legkivált az állam és egyház különválasztásáról hozott törvény talán kemény próba volt az egyház világi hatalmára, de bizonyára az első lépés is volt a szabadulás felé. A Concordatum régiméje, melyet I. Napoleon instituált, nyilvánvalóan igen nagy összegeket rendelt a vallás föladatainak s a papoknak fizetésére; de hatalmasan hozzákapcsolta az egyházat az államhoz s a papokat az adminisztrációhoz. A hatóságok sokkal inkább ügyeltek a plébánosokra, mint a többi hivatalnokra; nyomon követték őket életük ezer fázisában, cenzurálták írásaikat és prédikációikat, elnyomták politikai akcióikat: szóval mindig és mindenben ellenőrzést gyakoroltak az egyházi rend fölött. Ez ma teljesen megszűnt, ma már az egyház szolgálának is épen úgy meg van a szabad cselekvési joguk, mint bármely más polgárnak, úgy hogy számos antiklerikális, aki épen úgy támadja a vallásos hitet, mint az egyház szervezetét, sajnálja ma már, hogy álmaik reformja, az oly régóta várt különválasztás megvalósult.

Nyilvánvaló, hogy anyagilag veszíteni fog az egyház új helyzetében; hiányzani fog a pénz, kiváltképen faluhelyen, ami

akadályozni fogja a vallás gyakorlását s a klérus kiegészítése bizonyos vidékeken egyre nehezebben fog menni. De tekintetbe kell venni, hogy a prozelitizmus csak annál inkább tevékeny lesz, hogy a rajongók, sőt a szokásból hívők is, még buzgóbbak lesznek, s a papok kvalitása talán még előnyvel pótolja a kvantitás megcsappanását. Annál is inkább, mert nem igen gondoltak arra, hogy megfosztván az egyházat kettős funkciójától: az oktatástól és a jótékonyágtól, az állam csak egy utat hagyott nyitva számára: a hit ébrentartását és propagandáját. Ami hozzájárult az egyház diszkreditálásához, a lelki hatalomnak társadalmi célokra való kihasználása, amit már fentebb említettem, ily módon, ha nem is teljesen lehetetlen, de legalább ropant nehéz lett. Az antiklerikalizmus részben elvesztette létjogosultságát. Szóval azt mondhatjuk, hogy az állam visszaadta az egyházat eredeti rendeltetésének s a lelkek birodalmának. Itt pedig lehetséges, hogy nagyon is könnyen diadalmaskodik s hogy társadalmi veresége csakhamar erkölcsi győzelemmé változik. Annál is inkább, mert a vallási újjászületést az idealizmus megújhodása táplálja; ez pedig abból a csalódásból sarjadt, melyet a materialista és túlzottan racionalista demokrácia túlkapásai idéztek elő a lelkesedő és nyugtalan szívekben. A demokratikus természetfölötti csódjének egyik legmegdöbbentőbb eredménye a megzavart lelkeknek ez a tömege, mely az élettől mindig azt követeli, hogy emelkedjék túl az életen a misztikus ábrándozás bizonytalanabb, de megnyugtatóbb vidékei felé. Ez talán nem jelenti a visszatérést az egyszerű és erős hithez s nem is mondom, hogy ez a vallásos hit reneszánsza. De a vallásos gondolatnak és a vallásos érzésnek is van reneszánsza. Egy nemrég tartott ankét, melyet a *Mercure de France* nyitott meg erről, noha nagyon fogyatékos volt, mint az ilyen ankétek általában, mégis kétségtelen módon bebizonyította, hogy a reneszánsz formái mindenekelőtt intellektuálisuk vagy érzelmiük. A vallásos gondolat soha se lobogott ily lánggal: a legújabb viták a modernisták és tradicionalisták közt bebizonyították ezt. A katolikus könyvkiadás ritkán járt olyan sikerrel, a szemlék és könyvek száma soha se volt ekkora: a szerzőket és olvasókat ugyanaz a lázas tevékenység emésztí. Viszont, az antiklerikális könyvesboltok, a szabadgondolkodók és racionalisták panganak. Továbbá, a tudomány és a hit kettéválasztása, mint két gyökeresen különálló birodalom alkotója, ma már elfogadott tény a modern gondolkodásban. Elmúlt már az az

idő mikor a laboratórium elég volt a gyóntatószék lebecsülésére s amidőn Brunetière nagy garral beszélhetett a katolikus vallás nevében a „tudomány csődjéről”. Ugyanezek a szimpotomák jelentkeznek a protestáns és a zsidó vallásban is. Ch. Gide, a protestantizmusról szólván a *Mercure de France* ankétjén, itt is rámutathatott az „evangélizmus” térfoglalására; és Izrael Zangwill sikere, vagy még inkább a cionista mozgalom fejlődése mint kisugárzó centrum, ha nem is mint gyakorlati megvalósítás két olyan bizonyosság, melyek szintén igazolják a zsidó idealizmus újjászületését.

Mit következtessünk ebből a hatásból, mely újra föléleszti az egyházak szabadságát az államban? Azt, hogy a vallás, miután „magánügy” lett s megszűnt „politikai ügy” lenni, föl-emelkedett a „szabad hit” rangjára s ugyanoly jogai vannak, mint a „szabad gondolat”-nak. Nem fontos azokra nézve, akik hisznek a vallásos hitek veszedelmében, hogy a dolgok új állása könnyíti a hitélet föltámadását: vitával kell győzedelmeskedni rajtuk. A vitakozás legmértöbb fegyvere az emancipált szellemnek.

A kényszerítő módszereknek lehet politikai érdekük, de erkölcsi érdeket sohase fognak képviselni. Egészben véve tehát evvel is a szabadság szellemének egy új hódítását kell regisztrálnunk.

(Befejezése a jövő számban.)

Erdélyi Viktor: Tanulmányok a román nemzetiségi kérdés köréből

II.

Horia, Closca és Crisan

„... csak természetes következmény, hogy ahol elnyomatás van és ahol a javításnak még a lehetősége is hiányzik, ott nyugalom sem uralkodhatik.” II. József Eszterházy kancellárhoz 1784 nov. 22-ikén.

1773 tavaszán József trónörökös beutazta Erdélyt. Előtte gyorslábú paripákon udvari kurír járt a nagy királynő nyíltparancsával* Mária Terézia meghagyta az erdélyi gubernátornak, hogy az összeroncolt, szétszaggatott, kerékbe tört és felnyársalt jobbágy hullákat — amelyeket az életbemaradottak okulására az útkeresztződéseknél közszemlére szoktak kitenni — takarítsák el. És a hullák el is tűntek a trónörökös útjából, helyüket térdeplő, reménykedő, kérvényeket szorongató jobbágyok lepték el.** A trónörökös szeretettel, érdeklődve és elborzadva hallgatta panaszait és megösmerte azokat az irtózatot sebeket, amelyek Középeurópa természetől leggazdagabb országát sorvasztották. Megösmerte a faji rabszolgaság legklasszikusabb földjét, ahol a lakosság túlnyomó többségét alkotó nemzetiség fogalma azonos volt az örökös szolgaság fogalmával.

1783-ban II. József, mint uralkodó újra bejárta Erdélyt. Az állati sorsban sínylő erdélyi román jobbágyok lelkében bizalom ébredt a sorsuk iránt melegen érdeklődő uralkodóhoz, valósággal előzönlötték az utakat, amerre járt és elhalmozták kérvényeikkel, panaszaiikkal.*** Térdeplő románok töltötték meg nagyszebeni szállásának lépcsőzetét, a megbotozott jobbágyok véres ruhákkal tolongtak közelébe. Mindenkihez volt egy-egy jó szava, ígért,

* 1773. év július havában kelt 3872. számú nyíltparancs.

** Archiv f. siebenb. Landeskunde. Neue Folge. XVI. 450. 1.

*** Volf A.: *Aus dem Hofleben Maria Theresias*. Wien, 1859.

biztatott és reményeket ébresztett. És amikor visszatért Bécsbe, még oda is felvándoroltak hozzá az erdélyi küldöttségek. Gyalog, ösmeretlen nyelveket beszélő népek lakta országrészekben keresztül négyhetes utakat tettek az abrudvidéki, zarándi és hunyadi parasztemberek, hogy elsírassák előtte keserves panaszait. II. József mindenkit meghallgatott és igyekezett is segíteni a bajokon. Intézkedett, rendeleteket küldött Erdélybe, törvénytervezeteket dolgoztatott ki és jóindulattal intette az erdélyi urakat: „hagyjanak fel mindenféle „chicane-nal”, bánjanak emberségesebben a pórnéppel, mert „. . . a már régen fennálló nyomorúságok megszüntetése nélkül lehetetlen még a legnagyobb erőhatalommal is biztos csendességet várni, mivel a hadsereg tartásának célja nem az, hogy az alattvalók ellen fordítottassék”.* De az uralkodó minden igyekezete hiábavaló volt, az erdélyi urak vad mohósága nem ösmert határokat. A Bécsből hazaérkező parasztokat megfogatták, megbotoztatták, börtönbe zárták, az uralkodó intézkedéseit pedig kijátszották, sokszor pedig figyelmen kívül hagyták. A bebörtönözött románokat a porkolábok gúnyosan biztatták: „majd segít rajtatok a császár, csak várjatok türelmesen”.

Sokáig vártak is türelemmel, de amikor betelt a mérték, amikor már minden igyekezet hiábavalónak bizonyult, az erdélyi románság fegyvert fogott, feldúlták, felégették a kastélyokat. A vérengzés kegyetlen volt, majdnem olyan kegyetlen, mint az okai. Ennek a felkelésnek az élére a nép bizalma Horiát — más néven Ursz Nicolaet — emelte, egy nótakedvelő, egyszerű albáki parasztembert, aki maga is négyszer járt panasszal Bécsben a császárnál. A lázadás hatása alatt néhány napon belül minden rend felfordult Erdélyben, a régen sajtó sebek felszakadtak és az összes ellentétek összetalálkoztak. A nemesség meghasonlott a hadvezetőséggel, a kormánnyal, saját tisztjeivel, majd németnyelvű könyörgő iratokat intézett a császárhoz, majd pedig fanatikus elkeseredettséggel kelt ki ellene. Ez a lázadás egyike a legsajátosabb forradalmaknak és indító okait, jelentőségét és következményeit csak úgy tudjuk megérteni, hogyha figyelemmel kísérjük az erdélyi népmozgalmakat az *unio trium nationum* megalakulása óta.

Az 1437—38-iki lázadás leverése után az erdélyi urak két évtizeden keresztül egyebet sem tettek, mint kiváltságos helyzetüket erősítették meg — vagy pedig, hogy a hivatalos meghatározással éljünk — „védték az alkotmányt”. Hogy mily abszolút hatalommá fejlődött az *unio trium nationum*, azt legjobban az 1858-iki gyűlés mutatta meg.** Ezt a nevezetes gyűlést Medgyesen tartották a három nemzet képviselői a budai király választó gyűlés hírére. Az egybegyűlt urak kijelentik, hogy elismerik Mátyást, de csak bizonyos föltételek mellett. Elsősorban természetesen a kiváltságok védelméről volt szó, de ezen-

* II. József levele Bruckenthal kormányzóhoz.

** Hunfalvy Pál: *Az oláhok története*. Budapest, 1894.

kívül ugyancsak megnyirbálták a királyi hatalmat is. Amikor pedig látták, hogy Mátyás nem hajlandó hallatlan előjogaikat respektálni, összeesküvést szőttek ellene. Sőt 1467 augusztusában az *unio trium nationum* megbízottai megjelentek a kolozsmonostori káptalan előtt és kijelentették, hogy „. . . minekutána Mátyás Magyarországot a kiváltságok megsértésével nyomorba süllyeszti . . .”, fegyvert fognak ellene. Csakhogy Mátyás seregei élén jött Erdélybe és a hadat üzenő jó urak vitézbb része megszökött, a többiek pedig siettek „udvarlására”.

Az erdélyi románság sorsa egyre tűrhetetlenebbé lett és az urak vad zsarnoksága 1478-ban, majd 1487-ben lázadásra szorította őket.* Mindkét felkelést könnyű szerrel elfojtották és a rabszjakat egyre szorosabbra vonták. Sokkal súlyosabb következményei voltak a románságnak a Dózsa-féle lázadásban való szereplésének. Xenopol** így jellemzi ennek a lázadásnak a következményeit: „Ennek a forradalomnak szomorú eredménye volt a románokra nézve. Belekényszerítette a román nemességet a magyar nemesség soraiba, melyhez osztályérdekai által volt kötve. Ennek következtében idővel az összes román nemesek megmagyarosodtak, katolikusokká lettek és elfelejtették román anyanyelvüket. Másrészt a közös nyomás, melyben a román és a magyar paraszt együtt élt, közelebb hozta őket egymáshoz, s így a magyar parasztság beolvadt a számosabb román parasztságba . . . így hozzájárulván az osztályérdekhez a nemzeti gyűlölet is, a románok a legrövidebb idő alatt a legmegalázóbb szolgálásra jutottak. Nemzetüket olyannak nyilvánították, melynek mint ilyenek nincs létjoga Erdély földjén, hanem csak tűrik a közérdekben.*** A románokat megfosztották földbirtokuktól és törvények által mondatott ki, hogy a román munkásnak nap-számánál nem lehet egyéb vagyona. A románokat minden régebbi időben bírt nemzeti jogoktól megfosztották, valamint attól is, hogy résztvehessenek az országgyűlésen, s így az egész román népet rabszolgák csoportjává alacsonyították le, melynek nem lehetett egyéb rendeltetése, minthogy egész életében szolgálja az uralkodó nemzetek érdekeit. Ortodox egyházukat megvetették, papjaikat szolgákká alacsonyították . . . Egyszóval a románságnak, mint népnek, existenciáját semmisítették meg. Ezért Erdély története nem is foglalja magában a román népnek történetét, hanem csak az uralkodó nemzetekét. A románságot csak akkor említi a történelem, mikor lapjain a lázadások véres jeleneteit kénytelen megörökíteni.”

A magyar források túlnyomó része a Dózsa-féle lázadást a Tisza-Duna közötti magyar jobbágyok lázadásának mondja, ennek azonban ellentmond az a felhívás, amelyet 1514 július 16-án

* Trausch: *Dipl. Transilvanico Valachicum*.

** Xenopol: *Istoria romanilor*.

*** Lásd Approbata: P. I. Tit. VIII. art. 1. és Tit. X. art. 1.

küldtek a szentlőrinci táborban összegyűlt nemesek Abaújba.*

„A Tiszán túl, a Maros folyótól Váradig és Debrecenig a nemeseket majdnem mind legyilkolták és velünk is bizonyára ugyanazt teszik, ha az irgalmas Isten nem könyörül rajtunk és azon véres ütközetben, melyet Pásztó mezőváros előtt velük küzdöttünk, a győzelmet nem engedi nekünk. Mi közel két hónap óta állunk fegyverben és ahol értesülünk, hogy a gonosztevők gyülekeznek, azokat vagy visszaverjük, vagy szétűzzük, úgyannyra, hogy a Duna-Tisza között fekvő tért Szegedtől a felső részekig már lecsendesültek és a pórságot lefegyvereztetnek hittük. Azonban e héten szomorú és keserves híreket vettünk, hogy tudniillik a kereszties pórok két serege a Tiszán átlépett. . . Ugyanis azon tűzvész lángjai, amelyek eddig már felemésztették Bihar, Békés, Zaránd, Arad, Csanád, Temes megyék nemeségeit, e héten Heves, Külső-Szolnok és Pest megyékben is kezdtek pusztítani.”

A forradalom utolsó jelenetei is Biharban és a Szilágyságban játszottak le, sőt a Székelyföldön még 1519-ben sem tudták végleg lecsendesíteni az elégedetleneket, a Bácskában pedig 1526-ban fogtak fegyvert Jovanu Tarului hívei.**

Az erdélyi urak nem elégedtek meg azzal, hogy a „parasztok dühének lecsendesítése végett” felégettek néhány falut, hanem a régi recipe szerint ezt az alkalmat is felhasználták előjogaik és birtokaik növelésére. Hogy céljukat milyen fondorlatok árán érték el, annak érdekes példáját mondja el Orbán Balázs.*** A lázadó parasztság bevette és feldúlta a Thoroczkayak torockószent-györgyi várát. A lázadás leverése után a vár ura megjelent a király előtt, bemutatta az állítólag a lázadók által szét tépett adománylevele foszlányait és új adománylevelet kért. Kapott is, még pedig olyat, amelybe az ügyeskező Thoroczkay belécsempészte Torockó városát is, amely azelőtt soha sem volt a családé. A város évtizedeken keresztül küzdött a jogtalanság ellen, de eredményt nem ért el. Ez természetes is volt azon a vidéken, ahol a vagyonbiztonság még ma is nagyon ingadozó lábakon áll.†

Az erdélyi románságnak a legszomorúbb korszaka kezdődött 1515-ben, a legsötétebb rabszolgaság korszaka, amely csak az erdélyi fejedelmek korában enyhült kissé.

A Báthoryak, Rákócziak és Bethlen Gábor sokat foglalkoztak azzal a tervvel, hogy a Habsburgok katolikus, abszolutisztikus jellegű nagyhatalmának ellensúlyozására egy szabadelvű, protestáns kelet-európai birodalmat létesítsenek. Ezért különös figyelemmel viselkedtek a keleti vallású románság iránt és igye-

* Frankl Vilmos: *Adalék az 1514-ik évi pórlázadás történetéhez*. Századok. 1872. VII.

** Monumenta Hung. hist. Scriptorum. HI. 26.

*** Orbán Balázs: *A székelyföld*. V. kötet. p. 202.

† Lásd: *Unokabátyám, az államtitkár*. Renaissance, 1910. 9. füzet

keztek azt céljaiknak megnyerni. A vallásszabadságért folyó küzdelmekben tényleg ott találjuk a románságot is Bocskay hajdúi, Rákóczy kurucai sorában. Sőt a reformáció is elterjedt a románság körében és ebben az időben lett a román egyház nemzetivé. A liturgiában a szláv nyelv helyét a román nyelv foglalta el, a cirill betűket kiszorították a latin betűk és megkezdődött a szellemi fellendülés korszaka. Erdély önállóságának elvesztésével azonban minden a régi kerékvágásba tért vissza. A reformáció ellensúlyozására megcsinálták a vallási uniót és az óhitű románok templomait erővel foglalták el. Ezzel megindult a románság körében a vallási villongás* és míg ez lefoglalta minden figyelmüket, a régi sebek is felújultak. Az erdélyi urak hatalmuk elvesztéséért azáltal kárpótolták magukat, hogy igyekeztek a föld népét mennél jobban kizsákmányolni és ebben a törekvésükben sok időn keresztül támogatták őket az Erdélybe vezérelt osztrák katonaság és a kormányzósági hivatalok is. Ezt a szomorú korszakot leginkább egy egykori mondás jellemzi:

„Ungurii cu approbata si compilata
L'ó spanzurat per tata.
Nemtii cu aufnam si protocol
M'o lasat cu c . . . gol.” **

A forrongások korszaka újra kezdődött. 1781-ben a dobrai*** románok fogtak fegyvert, 1727-ben az abrudvidékiek, 1730-ban pedig a torockóvidékiek† lázadtak fel kizsákmányoló uraik ellen. 1750-ben újra az abrudvidéki†† románság lázongott. A forrongás általános volt Erdély románlakta vidékein. A békétlenség okait már Mária Terézia helyesen felösmerte, amint 1777-ben Bruckenthalhoz††† intézett leirata bizonyítja. Ebben a leiratban a királyné hat pontba foglalja össze az erdélyi adminisztráció főelveit. Ezek között különösen azt emeli ki, hogy az alattvalókkal nemzetiségi különbség nélkül jól kell bánni.

Hogy az uralkodónó elve mennyire érvényesült, annak elrettentő példáit láthatta II. József* erdélyi utazásai közben, bár a császár csak a főközlekedési vonalak mentén fekvő vidéket járta be, a hegyek között, az erdélyi Érchegységben és Zarándban nem volt, pedig, amint az eddigiekből is láhattuk, ez a vidék volt a visszaéléseknek és a rabszolgaságnak a legklasszikusabb földje. És még inkább azzá lett épen II. József erdélyi utazásai

* Gróf Teleki Domokos: *A két kaluger*. Budapesti Szemle. 1863.

** Magyarok az approbatával és compilatával felakasztották az apámat, a németek az Aufnahmával és Protokollal engem fosztottak ki mindenből.

*** Hurmuzachi: *Fragmente*. II.

† Trausch: *Dipl. Trans. Valach*.

†† Mike: *Hóravilág*.

††† Schuller: *Maria Theresia und Freiherr S. von Bruckenthal*. Hermannstadt, 1863.

* Archiv f. sieb. Landeskunde. N. F. XVI. 450. p.

következtében. Az urakat felingerelte a császárnak a föld népe iránti jóindulata és vad hajsza indult meg a román pórnép ellen. A visszaéléseknek még vázlatos ismertetése is nagyon messze vezetne és ezért meg kell elégednünk azzal, hogy a legjellemzőbbekből emelünk ki néhányat.

Aradmegye keleti, hegyes részeiről már régebben szökődtek a román jobbágyok a bánáti határőrvidékre. A vármegye 1783 február 12-én pört* is indít 11 község renitens és szökésre készülő jobbágysága ellen. A pörirat szerint a 11 község jobbágysága erővel elakarta hagyni faluját, mert amióta uraik elvették földjük nagy részét, nem tudtak megélni. A megye minden lehető elkövetett, hogy ilyen esetekben megakadályozza a jobbágyság költözködését, de nagyon ritkán ért el sikereket. Az elkeseredett román jobbágyok az őserdőkbe menekültek és szegénylegényekké lettek. A megyei urak a halálbüntetés és a kínzások alkalmazásának megengedését kérték az uralkodótól, hogy az egyre szaporodó kóbor csapatokat megrendszabályozzák.

Még keservesebbé lett a zarándi parasztság helyzete. Ebben a csendes zugban, ahol évtizedszámra nem fordult meg senki, akinek a jobbágyok panaszkodhattak volna, az urak egész különleges elbánásban részesítették a jobbágyokat. Minden jobbágytelek után (nem véve ki a negyedholdasokat sem) 2—14 forint adót szedtek. Nyáron hetente hat napig dolgozott a jobbágy, télen 4 napon keresztül. Névnepokkor, karácsonykor és húsvétkor külön ajándékot követelt a földesúr. A nők után munkaváltságot fizettek, de ezenkívül kötelesek voltak évente bizonyos mennyiségű kendervásznat szőni és az uraság háztartásánál segédkezni. A jobbágyi terhek tulajdonképpen nem is voltak itt meghatározva. Hogyha a jobbágnak két disznója volt, az egyiket elvette a földesúr, ugyanúgy tett a jobbágy kecskéivel, juhaival. Ezenkívül zsarolták más úton is a föld népét. Egyes földesurak a jobbágyokra sózták megromlott borukat és akár kellett a bor a jobbágnak, akár nem, az árát irtalmatlanul behajtották.** A boronák elé emberbarmokat fogtak*** és hogyha a végkép elsanyargatott pária felfordult, özvegyét és árváit kiverték a faluból. A pusztán maradt jobbágy telkeket egyre kisebb részekre darabolták fel és többeknek adták, de azért mindegyik külön az egész jobbágytelek után járó terheket viselte.

A vad mohóság azonban az Érchegységben, Abrudbánya, Zalatna vidékén, a fiskus birtokán ment a legmesszebbre. Már a Rákóczy-féle felkelés után súlyosabbá lettek a jobbágyterhek, de a hetvenes években egyenesen bámulatos gyorsasággal emelik az illetékeket. Rövid idő alatt tízszeresen emelik a pénzbeli járandóságokat, a legeltetési jogot megvonják, a jobbágyokat

* Márki Sándor: *A Hora-lázadás magyarországi része*. Budapest, 1894.

** Molnár szemorvos jelentése a hadvezetőséghez. A Bruckenthal múzeum levéltárában.

*** Gróf Teleki Domokos: *A Hora-támadás története*. Pest, 1865.

évente 13.183 öl fa vágására és fuvarozására, továbbá hallatlan közmunkák végzésére kényszerítik.* És hogy az amúgy is nagy nyomorban sínylődő népet még jobban kizsákmányolják, megtiltották, hogy élelmiszerszükségeiteket — mint azelőtt — olcsóbb áron Magyarországról szerezzék be, hanem kényszerítették a jobbágságot, hogy a kincstári raktárakból vásároljanak jó drágán. De a legérzékenyebben az italméresi jog megvonása érintette a hegyvidéki lakosságot. A szegény népnek a pangó bányászaton kívül a szilvatermelés és pálinkaégetés volt a legfőbb jövedelmi forrása és ezért ennek az elvesztése érintette a legsúlyosabban. És hogy ezt a csapást még jobban megérezzék, arról gondoskodtak az új bérlők, akik egyáltalán nem sokat teketóriáztak, hanem nyers erőszakkal zsarolták a népet. Még a misére küldött bort is lefoglalták** és mint csempészetet elkobozták. Még ott is megvonták a nép kiméresi jogát, ahol erre egyáltalán nem volt joguk és a népet fegyveres szolgálkkkal terrorizálták. Amikor a topánfalvai vásáron a fegyveres szolgálk visszaélésein végkép elvesztette a nép a türelmét, néhány hordó fenekét beütötték és a bérlők embereit elkergették. A hatóságok teljes erejükkel siettek a bérlők védelmére és néhány „lázadó”-t halálra, néhányat börtönbüntetésre, a többit pedig 50—100 botütésre ítélték.

Az abrudvidéki jobbágyok előbb Nagyszebenbe mentek panaszra, de az igazukat kereső emberek ugyancsak rosszul jártak. A visszatérőket a zalatnai jószágkormányzó „tiszteletlen magaviselet” miatt bebörtönöztette és megbotoztatta.

Az elnyomatás legkeservesebb idejében az erdélyi jobbágság már csak az uralkodótól remélt segítséget. Erdélyi utazásai alatt II. József sokszor adta jelét a földnépe iránti rokonszenvének és így természetes, hogy a minden oldalról üldözött és elnyomott román jobbágyok hozzá fordultak védelemért. Egész sor küldöttség vándorolt fel Bécsbe, az uralkodó írt is érdeklükben az erdélyi kormányhoz és sürgette a panaszok igazságos megvizsgálását, de még ennek a közbenjárásnak sem volt eredménye, a hazatérőket üldözték és a panaszok orvoslására nem is gondoltak. Ennek a páratlanul érdekes anarchiának közelebbi ismertetése messze vezetne és ezért csak az 1783 — 84. évi küldöttség dolgait vázolom részletesebben.

1783 vége felé Horia albáki jobbágy ment Bécsbe, de az uralkodót nem találta székvárosában, épen Rómában tartózkodott. Horia tavaszig maradt a császárvárosban és ott valami úton-módon egy emberbaráti egyesület lett figyelmessé a szerencsétlen nép ügyére.*** A kezére jártak Horiának, támogatták,

* Densuseanu: *Revolutiunea lui Horia in Transilvania si in Ungaria* 1784-1785. Buçuresti, 1884.

** Szilágyi Ferenc: *Hora világ Erdélyben*. Pest, 1871.

*** Orieniul interior. Lásd Anton von Mailly: *Die Kreuzbrüder in Siebenbürgen*. Die Karpaten, 1908.

útbaigazították és közbenjártak érdekében. Tavaszkor hazajött az uralkodó, meghallgatta Horia panaszát és ennek a kihallgatásnak már volt is látszólag pozitív eredménye. 1784 április 13-án Horia levelet kapott az udvari kancelláriától,* amelyben meghagyták az erdélyi kormányzéseknek, hogy a zalatna-abrudbányai jobbágyok pörös ügyeit vizsgálják meg és addig is bocsássák szabadon a bebörtönözötteket. Az írással július elején Closca ment néhány társával Nagyszebenbe, mert Horia alaposan tartott attól, hogy bécsi útjáért rosszul jár, ha maga jelentkezik. A guberniumnál megnyugtatták Clocát, hogy 14 nap múlva minden rendben lesz, csak menjenek nyugodtan haza. Természetes, hogy a 14 nap alatt semmi sem történt és Clocáék másodszor is megtették a 150 kilométeres utat. A gubernium most egy második határidőt tűzött ki, de az is eredmény nélkül múlt el. Amikor Closca harmadszor jelentkezett, elküldték Gáldra az alsófejmegyei alispánhoz, báró Kemény Simonhoz. A derék báró szintén két ízben hitette Clocát, harmadszor pedig elkergette.

Az elkeseredett, kijátszott emberek előtt most már csak egy út volt szabad, az, hogy elhagyják szülőföldjüket és beálljanak határőröknek. Closca és társai el is mentek a károlyfejérvári hadbiztossághoz jelentkezni. Az elkeseredettség elemi erővel viharzott végig a hegyek között, a népnek egyetlen reménye a határőrség volt, ezáltal akartak kiszabadulni uraik körmei közül. Ezrével jelentkeztek a károlyfejérvári összeirőbizottság előtt és egész vidékek népe kérte, csatolják községeiket a határőrvidékhez. A jelentkezést természetesen rossz szemmel nézték a földesurak és úgy vélték meggátolhatónak, hogy a jelentkezőket börtönbe vetették és kegyetlen kínzásokkal akarták elvenni kedvüket a további jelentkezéstől. Természetes, hogy ez az erdélyi urakra fölötte jellemző eljárás még jobban növelte a nép elkeseredését és augusztusban már oly magas fokra emelkedett, hogy a románság új „kurucvilággal”** fenyegetőzött, hogyha uraik meggátolják őket a jelentkezésben.*** Már csak egy szikra hiányzott ahhoz, hogy a forrongás nyílt forradalommal legyen és ezt a szikrát csakhamar a zarándi alispán szolgáltatta is.

Október 28-án a brádi hetivásáron egy nyugtalan jobbágyember, Crisán Györgye, aki maga is szabadságot katona volt, felbiztatta a népet, hogy jelentkezzenek együtt a károlyfejérvári hadbiztosságnál. Hogy a dolgot alaposan megbeszéljék, néhány százan a következő vasárnap, október 31-én a mesztákonai tem-

* Ex Consilio Cancellariae Regiae Hungar. Traunicae Aulicae. No. 674. Lásd Densuseanu fent idézett munkájában.

** Ne feledjük, hogy II. Rákóczi Ferenc zászlója alatt nagyon sok erdélyi román kuruc verekedett és nagyon lelkesen, jól verekedtek.

*** Zeyk alispán levele gróf Teleki Károly kincstárnokhoz 1784 szeptember 24-én.

plomban gyűltek össze. Itt elhatározták, hogy együtt maradnak és együtt mennek le Károlyfejérvárra és tömegesen jelentkeznek a hadbiztosságnál. Kerülő úton indultak útnak, mert féltek, hogy Brádon az urak visszatartják őket és ezért csak november elsején este érkeztek a kis Kurety községbe, ahol az éjszakát töltötték. Közben a zarándi alispán, Hollaki István természetesen értesült a parasztok útjáról és két szolgabíró-t küldött utánok, hogy a parasztokat visszatérésre bírják, azután maga Aradra szökött. A két szolgabíró hajdúk és erdőőrök kíséretében éjszaka érkeztek Kuretyre, tapintatlan, erőszakos fellépésükkel felingerelték a népet annyira, hogy azok megrohanták őket, a két szolgabíró-t agyonverték, kíséretüket pedig visszakergették. Ez a szerencsétlen eset adta meg a végső lökést a forradalmi mozgalomnak. A románok nem merték Kuretyről útjukat folytatni, féltek, hogy uraik hátramaradott családtagjaikon bosszulják meg a két szolgabíró halálát és november másodikán, halottak napján visszafordultak, pusztítva, gyilkolva rontottak a közeli nemesi kúriákra. Rövid idő alatt lángokban állott az egész Érchegység és a felbőszült parasztság a Maros völgyébe rontott át.

A forradalom első idejének jellemzésére két jelenséget kell kiemelnünk. A fellázadt nép főképen csak azoknak a nemeseknek kastélyait dúlta fel és azok családtagjaival kegyetlenkedett, akik fegyveresen állottak ellent a népnek. Igen sok helyen megelégedtek azzal, hogy a nemeseket elfogták, ortodox hitükre keresztelték és szavukat vették, hogy jó románok lesznek. A nép nemes érzületei is gyakran megnyilatkoztak: Crisánról köztudomású, hogy kétnapi járóföldre gyalogolt csak azért, hogy báró Jósikát, aki évek előtt jó szívvel volt iránta, figyelmeztesse a közelgő veszedelemre. Ahol pedig a nép pusztított, gyűjtögetett, gyilkolt és rabolt, ott főképen az illető falu népének dühe fordult a földesúr ellen, míg az idegen faluk felkelői legtöbbször békésen vonultak tovább.

A nemességet nem érte váratlanul a forradalom, de azért sokáig tehetetlenül állott a népharaggal szemben. Hogy ezt a végzetes tehetetlenséget megértsük, tudnunk kell, hogy az erdélyi nemesség nemcsak a császárral, hanem a gubernátorral és az erdélyi katonai főparancsnokkal is hadilábon állott. Báró Bruckenthal gubernátort, mint új arisztokratát, kinézték maguk közül és egymás között „Bürök András uram”-nak titulálták, Preiss Ferenc főhadtestparancsnokra pedig azért haragudtak, mert katonáival nem nyomta el eléggé a pórnépet. Végre a gubernátor és a főhadtestparancsnok is hadilábon állottak egymással és ez a háborúság még a parasztlázadás hírére sem enyhült, sőt még újabb tápot nyert. Amikor a gubernátorhoz első jelentés érkezett a lázadásról, áttette azt a főhadtestparancsnoksághoz azzal a felhívással, hogy a veszélyeztetett helyekre küldjenek elegendő katonaságot. A főhadtestparancsnok másnap válaszolt az átiratra. Kijelentette, hogy a csapatokat ki fogja küldeni, de kéri a gubernátort, nevezze meg a veszélyeztetett helyeket, továbbá azokat

a polgári főtisztviselőket, akik a kiküldendő katonaság elszállásoltatásáról és étellemezéséről gondoskodni fognak. Az utóbbi kérdésben burkolt gúny jelentkezik, mert a veszélyeztetett helyek egész tisztviselői kara megszökött. A hunyadmegyei főispán, báró Bornemissza János nem találta elég biztosnak a fellegvár-védte Dévát, hanem Nagyszebenbe szökött, ahová báró Kemény Simon alsófejlérmegyei alispánnal egyszerre érkezett meg. Ugyancsak megszökött a hunyadi alispán is és a veszélyeztetett helyeken teljessé lett az anarchia, a katonaság pedig passzív viselkedett, mert a gubernátor és a főhadtestparancsnok napokon keresztül leveleztek, bár a szebeni főtér két szemben levő házában laktak. De megnehezítette a helyzetet az is, hogy sem a gubernátor sem pedig a hadtestparancsnok nem mertek erélyesen fellépni. Nagyon jól tudták, hogy a császár meleg rokonszenvvel viselkedik az elnyomott erdélyi jobbagyság iránt és ezért féltek a kezdeményezéstől. Inkább békés úton igyekeztek a népet lecsillapítani. Báró Rosenfeld András, nagyszebeni főispán maga járta be megyéje forrongó vidékeit és jó szóval megakadályozta a forrongás terjedését. A gubernátor és a főhadtestparancsnok is küldtek ki békeköveteket és a zavargásokat rövid időre meg is szüntették. Hogy a roppant elkeseredettség dacára milyen mérsékelt volt a nép viselkedése, azt a legjobban bizonyítja az, hogy a kincstári épületeket, többek között az abrudbányai pénztárt nem bántották és a békekövetek is bántatlanul jártak be a hegység minden zugát.

De a végleges békéről szó sem lehetett, a helyzet sokkal betegebb volt, semhogy további vérontás nélkül szanálni lehetett volna. Elsősorban a nemesség viselkedése akadályozta meg a békekötést: az urak ezúttal is ragaszkodtak régi elvükhöz: „a nemesség biztonságát csak fegyverében találhatja, amelytől ha megfosztatnék, vége volna a nemességnek”.* A nemesség fegyvert fogott és irtózatossá kegyetlenséggel torolta meg a felkelést. Amikor a Dévát megtámadó románságot visszaverték, összefogdostak egy csomó román férfit, nőt és gyermekeket és rögtönítélő bíróság, jobban mondva egy adhoc bizottság elé állították őket. Több mint félszáz románt kegyetlenül kivégeztek minden törvényes forma mellőzésével és hogy az ítéletnek legalább a törvényesség látszatát megadják, egy régen körözött Salis nevű gonosztevő cinkosai gyanánt ítélték el őket. Hogy milyen ürügyek alatt „ítélkezett” a nemesség, annak jellemzésére elegendő két példa. Murar Sándor zsiboti románt a bencenci esetpaté alkalmával útközben fogták el és egy másiknak mindössze annyi bűne volt, hogy egy társától két citromot kapott, amelyet az állítólag egy kastély üvegházából lopott.** Hogy ilyen vérengzések a fel-

* A kolozsi főispán átirata a főhadtestparancsnoksághoz 1785 február 15-én.

** Jancsó Benedek: *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota*. Budapest, 1899. II. k. 58. oldal.

kelők táborába kényszerítették még a csendben maradottakat is, az csak természetes.

Amikor ez az eset II. József tudomására jutott, ingerült hangon leckéztette meg a hunyadmegyeieket, de azok egyáltalán nem akarták belátni eljárásuk jogtalanságát, mert amint mondták, „a bűnösöknek csak fejüket vették, bár azok sokkal különb ítéletet érdemeltek volna”. A kegyetlen bosszúszomjat még a fogságba esettekre is kiterjesztették és reávall a későbbi Fatia Negra vármegyéjére, hogy a rabokat bíráik zsarolták. Jankovits királyi biztos Hunyad megyéhez intézett átiratában hevesen ki is kel a gyalázatos üzelmek ellen. Felemlíti, hogy az általa kihallgatott rabok csak pénzért kaptak ivóvizet, akinek nem volt 8 garasa, az szomjan pusztult a börtönben. Természetes, hogy az ételt sem mérték a raboknak ingyen és ezért csak kevesen kerültek bíráik elé. Egyetlen éjszaka hét rab pusztult éhen-szomjan a dévai börtönben.

Nagyon rosszul ösmeri az erdélyi urak lélektanát, aki azt hiszi, hogy azok megelégedtek a bosszúval. Mint minden zavarosból, úgy a szerencsétlen forradalomból is igyekeztek mennél több hasznot húzni. Az aradmegyei urak megelégedtek azzal, hogy megbotoztatták az egész falu népét, ahol valami forrongás nyomára jöttek, de Hunyadban Buda József földesúr kiállott az országútra és kirabolta a békés román vándorembereket.*

Nagyon érdekes az erdélyi kormányzéseknek 1785 január 21-én Csáki kolozsi főispánhoz intézett átirata is. Ebből kitűnik, hogy Kolozs megye egyes vidékein a nemesség csapatokat szervezett; a csapatok tagjai katonai ruhában, katonai jelvényekkel állottak el az utakat és a román utasokat feltartóztatták, bántalmazták és zsarolták. Pedig Kolozs megyében csend volt, csak a torockószentgyörgyi jobbágyok lázadtak fel, de ez még a békeidőben is gyakran előfordult. A visszaélések oly mértéket öltöttek, hogy végre a kormányzék is megmozdult és egy burkolt fogalmazású rendeletet bocsájtott ki. Ennek a rendeletnek — amelyet II. József *ein merkwürdiges Stück*-nek nevez — harmadik pontja figyelmezteti a megyei tisztviselőket, hogy a „... maguk kerületében és járásában akár magánokból, akár közcélból utaznak, minden zsarolástól, pénzcikarástól és a nép kizsebelésétől . . . tartózkodjanak”.

Ezek alapján megfeshetjük az 1784. évi román felkelés első felvonásának képét. A baromi sorsban sínylő, kijátszott román jobbágyok egyedül a császárnál találnak meghallgatást, de az erdélyi nemesség még II. Józsefnek is ellenszegül, amikor az az erdélyi románság érdekében szót emel. Parancsait nem veszik tekintetbe, vagy kijátszák, a panaszkodókat pedig megbotoztatják, vagy a legjobb esetben hitegetik. Amikor az elkeseredettség a legmagasabb fokra száll, egy gyáva és erőszakos alispán ügyetlen intézkedése forradalomba hajtja a felbőszített népet. A lázadók felgyújtják elszökdősett uraik kastélyait, hátra-

* Gróf Teleki Domokos : *A Hora-támadás története*.

maradott családtagjaikat lemészárolják. Ez az érem egyik oldala.

Az erdélyi gubernium tehetetlen, kanapé-pörökkel van elfoglalva, a hadvezetőség nem látja célszerűnek a fegyveres közbelépést, hanem ehelyett néhány emberbarát támogatásával békeakciót kezd. Az akció a legszebb reményekkel kecsegtet, egyes vidékeken a lázadók le is teszik a fegyvert. És amikor a dolgok így állanak, akkor az erdélyi urak kiállanak az út szélére rabolni, a köztisztviselők zsarolják, fosztogatják a még fel nem lázadt népet, a bírák a törvények kereteit túllépve bosszúból — a törvényesség látszatát keresve — tömeggyilkosságra vetemednek; a porkolábok pedig — szegényeknek csak a legsoványabb falat jutott — a rabokat zsarolják.

De a kép nem volna teljes, hogyha meg nem emlékezniék a rövid fegyverszünet óriás levelezésének anyagáról. Minden érdekelttség, hatóság és magánosok valósággal gyártották a jelentéseket, a panaszokat és elárasztották vele a hadtestparancsnokságot, a guberniumot, az udvari kancelláriát és az uralkodót. Különösen a hunyadmegyei nemességnek az uralkodóhoz intézett feliratai érdekesek. Ezeket két csoportba oszthatjuk már nyelvük szerint is, egy részüket németül, más részüket pedig latinul írták. A német nyelvű feliratok alázatosak, siralmasak. A gaz lázadók „... . minket a legszomorúbb rabszolgaságra vetettek és ebben a nyomorult helyzetben négy hétnél tovább kellett maradnunk minden segítség nélkül, parasztjaink és szolgálkaink kezei között”. A megszorult nemesség a fényes trón alacsony számolyára térdelve kéri a felséges úr kegyelmes támogatását, oltalmát. Ezeket olyankor írták, amikor a felkelők egy-egy csoportjukat megkergették és néhány úriházat feldúltak. A latin nyelven írt feltejesztések követelőzőek, kihívó hangúak. Ezekben az uralkodót és a had vezetőséget okolják a „gaz oláhok” merényletéért. De a kihívó hang nem zárja ki azt, hogy nemsokára ugyanazok a büszke urak meg ne kérjék a guberniumot, hogy a koldusbotra jutott zarándi nemeseket — nagyrészt nőket és gyermekeket —, akik alamizsna nélkül a tél folyamán elpusztulnának, kölcsönrel segílje. A gubernium — amely szintén megragadt minden alkalmat, hogy ujját húzzon az urakkal — leiratban válaszolt. Szívesen és sürgősen kiutaltatja az inségkölcsönt, hogyha a hunyadi urak jótállanak. Ez a válasz nagyon leverte az urakat és a kegyelmes uralkodóhoz fordultak segítségért. II. József jótálló nélkül kiutaltatta a kölcsönt, de leiratában keményen megdorgálta Hunyadmegye urait.

A huzavonának, az egymásnak homlokegyenest ellentmondó jelentéseknek természetesen az volt a következménye, hogy II. József nem látott világosan. Minden egyes leiratában keservesen panaszkodik, hogy csupa ellentmondó jelentést kap és a dolgok lényegét nem tudja kihámozni. „Őn tudja — írja báró Bruckenthalnak —, hogy az erdélyi ügyek különösen szívemen fekszenek és magam lemennék, hogy a dolgok mibenlétéről meggyőződjek,

hogya fontos államügyek nem tartanának vissza . . .” Maga helyett gróf Jankovics királybiztost küldi Erdélybe és ennek a szívére köti, hogy elsősorban is a zavargás okait kutassa ki. De a királybiztos nem boldogult. Az erdélyi nemesség féltette hatáskörét és azok az urak, akik a vész első hírére fellegváraik oltalma alól Nagyszebenbe, Kolozsvárra és Aradra szöktek, most hevesen tiltakoztak az illetéktelen beavatkozás ellen. II. József végre maga rendelte el a fegyveres beavatkozást, amelyet egyrészt a külpolitikai viszonyok, másrészt a románság újabb fegyverkezése sürgetett. A katonaság bevonult az erdélyi Érchegységbe. Abba az Érchegységbe, amely emberemlékezet óta, a görögök mondáiban, a római uralom alatt, a magyar uralom első idejében Európa Kaliforniája volt, amely ma is a leggazdagabb aranyvidéke Európának, de amelyet a síró nyomorúság koldustanyájává tett az erdélyi urak vad garázdálkodása.* A román felkelők szembeszálltak a katonasággal és rövid, de elkeseredett harc után a hóborította hegyek között vérbefulladt a felkelés. A vezéreket elfogták. Crisan, aki a felkelés első idejében csak a visszaélések ellen harcolt, kihallgatása alkalmával büszkén állította, hogy az urak kipusztításáért fogott fegyvert. És miután bírái előtt elmondott mindent, börtönében önkezével vetett véget életének. Horia és Closca titoktartást fogadtak és a két egyszerű parasztemberből kínzások által sem lehetett kivenni titkukat. Szótlanul, közönyösen feküdtek arra a lócára, amelynek végén ott forgott az eleven csontokat törő kerék. Clocsán végrehajtották a rettenetes ítéletet, Horián azonban megkönyörültek és a kerék negyedik forgása után kegyelemdőfést kapott. Éveken keresztül felpanaszolták az erdélyi urak ezt a kegyelemdőfést. És a két ember összeroncsolt holtteste fölött a gyűlöletnek új lángjai gyulladtak.

Az erdélyi urak kegyetlen bosszúra áhítoztak és amikor látták, hogy a császár erre nem hajlandó, a *Lacrymarum nostrum libellus*-ban kérik a császárt, kergesse ki a ragadozó állatokhoz hasonló veszett oláhokat Bukovinába és telepítsen le helyettük jó, munkabíró svábokat. Ez a kívánságuk is teljesítetlen maradt, ehelyett a császár igyekezett a hallatlan visszaéléseknek elejét venni, de sikert ugyancsak nem érhetett el. Hogy milyen nehéz viszonyokkal kellett hogy megküzdjön, annak jellemző példája a Bornemissza-eset. Báró Bornemissza János hunyadmegyei főispánt, aki a császár sajátkezű levele (1785 dec. 19.) így jellemez: „*der niemals die Geistesfähigkeiten in ruhigen, noch weniger in jetzigen Zeiten . . . hat*”, azt a jeles megyei vezért, aki a forrongás első hírére cserbenhagyta megyéjét és Nagyszebenbe szökött — amikor pedig onnan a gubernátor visszaküldte, újra csak megszökött — a császár elmozdította helyéről.

* „Muntii nostri aur porta, not cersim din poarta in poarta” (Hegyeinken arany terem, mi pedig koldulva járunk kapuról-kapura.) éneklí az abrudvidéki nép.

A hunyadmegyeiek tiltakoztak kedvelt főispánjuk elmozdítása ellen, de amikor látták, hogy tiltakozásuk hiábavaló, kérték az uralkodót, nevezze ki a jeles exfőispánt a királyi táblához extra numerum — valóságos ülnökké. És II. József kénytelen volt engedni a kívánságnak.

És így járt II. József minden téren. Ernyedetlen türelemmel ismételteti az erdélyiekhez intézett leirataiban, hogy a pórnéppel jól kell bánni, mert a viszonyok tűrhetetlenek. „... a lázadás szelleme a földesurak által a jobbágyaik irányában gyakorolt sokféle nyomástól ered, kikre nézve az úrbérnek már régen megígért szabályozásához hozzáfogni mindaddig elmulasztották,” írja Eszterházy kancellárhoz. „Az egész világ tudja, hogy tíz év óta az összes erdélyi jobbágyok, de különösen az oláhok folyton és kitartóan panaszkodnak; ... hogy a boldogult császárnő rendeleteit állandóan meghiúsították és csak természetes következmény, hogy ahol elnyomatás van és ahol a javításnak még a lehetősége is hiányzik, ott nyugalom sem uralkodhatik.” Így magyarázza meg II. József a Horia lázadás kitérését. Egész lelkesedésével mélyed el a kérdés tanulmányozásába és levelei valóságos szociológiai tanulmányok. De süket fülekre talál, mert nem veszi eléggé tekintetbe az erdélyi urak brutális osztályönzését. „Amije van a parasztnak, az ura földjéből van” hangoztatták és minden más szempontot figyelmen kívül hagyva, valóságos hisztérikus dühvel követelték a kegyetlen bosszút. Végre maga az uralkodó is elvesztette türelmét és keserű gúnnyal válaszolt a felterjesztésekre. Belátta, hogy az erdélyi viszonyok még távolról sem érettek a nagy reformokra, belátta, hogy az évszázados bűnök, mulasztások helyrehozásához kevés egy emberöltő. Lassanként egészen abbahagyta a meddő küzdelmet. Amikor az udvari kancellária felterjesztést tett az erdélyi tanügy fejlesztése érdekében, a „... ragadozó állatokhoz hasonló emberek állampolgárokká képzése” végett, II. József keserű gúnnal jegyezte meg: „talán azon ragadozó állatok kiképzését illetőleg épen olyan hasznos volna, ha az oláhok földesurai egy ideig iskolába járva, ott jobb elvekre tennének szert”.

És Erdélyben végleg elvadultak a viszonyok, a gyűlölködés egyre fokozódott. Az elnyomott románok kunyhóik rejtett zugában őrizték Horia, Cloșca és Crisan mezei virágokkal koszorúzott képeit, a kúriák poétái pedig gúnyolódó, gyűlölködő dalokat, epigrammokat gyártottak a három „gaz rablóról”. Csak néhány sornyt idézek ezekből, a nemesi kúriák lélektanának jellemzésére:

„Emberi formában fene vad neme gyilkos oláhban
Actaeont harapó vén eb, urába kapó,
Egy hegyi patkánybúl, farkas szoptatta mokánybúl,
Róka király hitető szolgálta pártot ütő.
Érdeme búzlótt dög ...”*

* Új Magyar Múzeum. 1856.

Vagy:

„Tigris az orcáját, vad kan formálta ki száját,
A neve fessed alá, Klotska kegyetlen Oláh
Klotska hazug szájnak pükedelme, szölette nadalynak ...”

És a gyűlölködést szították minden elképzelhető módon 1848-ig, amikor újabb, kegyetlenebb vérengzésbe tört ki.

* * *

Térjünk vissza arra az eléggé nem hangsúlyozható tényre, hogy az erdélyi forrongásoknak az Érchegység a bölcsője és a szakadatlan lázongások folyamán ez a mesés gazdagságú ország-rész egyre jobban elszegényedik. Az a vidék, amelynek arany-gazdagságáért a római légiók vívtak nehéz harcokat, nyűggé lesz az ország nyakán. Miért?

Erdély a kiváltságok legklasszikusabb hazája, ahol nemcsak egyének és testületek, városok és területek lakossága élvezett privilégiumokat, hanem három nemzet és négy felekezet is. És a privilégiumok e hazájában egyedül a bányászat nem részesült privilégiumokban. Magyarországon a bányavárosok szabadalmi, a bányászok kiváltságai következtében virágzott fel a bányászat, de az arisztokratikus Erdélyben éppen a bányászokat, a zalatna-abrudbánya-zarándi románságot fosztották meg még emberi jogaiktól is. Ez a szűklátkörű politika mérgeztette el a román-kérdést és tette forradalmi földdé a bányavidéket. II. József nagyon jól ösmerte ezt a kérdést, de teljesen tehetetlen volt az elvadult viszonyokkal szemben. Ezt a korát néhány századdal megelőző szellemóriást nem értették meg a törpék országában és ez az oka annak, hogy bár II. József Erdély sorsát különösen szívén viselte, egész Erdélyben egyetlen megbízható híve sem volt. Az ő levelezése az erdélyi gubernátorral és a megyékkel a legérdekesebb okmánytára a román nemzetiségi kérdés kialakulása történetének. Sajnos, ez a roppant becses anyag ma még nagyon szét van szórva, pedig a XVIII. század utolsó évtizedeinek történetére ezek vetik a legjellemzőbb fényt. Egyik oldalon a népbarát-császárt látjuk, aki a nemességgel szemben lelkesen küzd az alattvalók emberi jogaiért, a népjóléért, a békéért, míg a másik oldalon a nemesség küzd furfanggal, hazudozásokkal előjogaiért.

1784-ben a románság kérdése még nem nemzetiségi kérdés, a románság még nem küzd nemzeti célokért és csak úgy a magyar, mint a román történetírók múlt évtizedbeli romantikus irányzatának tudhatjuk be, hogy egyoldalról a magyar történetírók látnak nemzetiségi motívumokat az 1784. évi felkelésben, másrészt a román Densuseanu a *drept istoric*-ről és a román nemzetiségi törekvésekről beszél. Mindebből csak annyi igaz, hogy a románság fogalma az Approbata és a Compilata idejében a rabszolgaság fogalmával volt azonos.

„Az oláh nemzet az hazában sem a Statusok közé nem

számíttatott, sem vallásuk nem a recepta religiók közül való, mindazonáltal propter regni emolumentum patiiáltatik.” „Az oláh nemzet propter bonum publicum admittáltatott a hazában, mindazonáltal nem veszi észébe állapotjának alacsony voltát.” „A földesúr az oláh papok fiait, ha nem papok, mint más jobbágyokat repetáltassék, sőt ha mint gyermekek, vagy nőtlen legények apjuk mellett találtnak, megfogattassanak.” „A privatus nemes ember is suspicióra a paraszt embert megfogathassa.” (Approbata. P. I. Tit. VIII. art. 1. 3., Tit. X. art. 1. és P. III. Tit. XLVII. art. 3.)

Hogyha egyik-másik román kiváló tettei, vagy szerencsés viszonyai következtében kiemelkedett a jobbágyi sorsból, kénytelen volt nemzetiségét megtagadni és a bevett felekezetek egyikébe lépni. És ez magában véve is hozzájárult az erdélyi urak és a román jobbágyság közötti gyűlölködés emeléséhez. Mert ne feledjük, hogy Erdély románlakta vidékeinek nemessége túlnyomólag román eredetű volt és ezt az eredetét, amely őseinek szolgaságára emlékeztett, úgy akarta elfeledtetni, hogy minden erejével elnyomta a román jobbágyságot. Es az agyonprivilegizált országban a kiváltságosok féltékenyen örködték afelett, hogy kiváltságaikat ne kelljen még újabb megosztás által gyengíteni. Ez a féltékenység magyarázza meg azt, hogy Erdélyben még ma is azok a családok uralkodnak, akiknek ősei évszázadok előtt is elnyomták azt a népet, amelyből kikerültek. Az 1515-ben szomorú szerepet játszott Thoroczkayak birtokát dúlják fel 1784-ben és a koalíciós korszakban ugyancsak ennek a családnak egyik tagja ismétli meg 1516-ban élt őse merész fogását. És szegénységi bizonyítványa az erdélyi viszonyoknak, hogy ugyanaz a törvénytelenység, amely 1516-ban sikerült, sikerül 1908-ban is. A hunyadmegyei főispáni székben 1784-ben annak a báró Bornemisszának az őse kompromittálta a főispáni szék tekintélyét, aki ugyanezt tette a koalíciós korszakban.

És hogyha mindezeket tekintetbe vesszük, úgy megértjük, hogy miért nem változott a románság és az erdélyi urak közötti viszony oly hosszú idő alatt. Csak annyi változást találunk ezen a téren, hogy a románság nemzeti öntudata felébredt, hogy néhány fajához hű maradt ember egy nagyon értékes faji kultúrát teremtett és a nép gazdasági érzéke is fejlődött. De mindezek csak új szint adnak a küzdelemnek, amelynek a vezérmotívumai mindmáig alig változtak.

Az 1784-iki román lázadás jellemzésére még egy fontos jelenséget le kell szegeznünk. „Preoti cu crucean frunte . . .” „papok a kereszttel az élén” éneklük az erdélyi románok. És tényleg, az egész mozgalomban mindenütt elől találjuk a papságot. De a szó legszorosabb értelmében mindentűt. A harcban és a telkesítésben épen úgy, mint a fajárlásban. Román papok segédkeztek a felkelők elnyomásánál, a vezérek elfogásánál és amikor Horia és Closca kerékbetörése után a hatóság népünnepelet rendezett Zalatnán, a védíj kiosztására felvonulókat is román pap vezette, cu crucean frunte. Ennek

a szomorú sajátosságnak nagyon kézenfekvő a magyarázata. A románság felfelé törekvő elemeit — mint nagyrészt ma is — az egyház abszorbeálta. Csakhogy az egyház már akkor sem volt elég gazdag ahhoz, hogy az egyre nagyobb tömegeket táplálja. Ezért a román papság nagy része állandóan kettős politikát folytatott. Kacérkodott lefelé a népszerűségért, hogy azután annál sikeresebben kacérkodhasson felfelé puhább kenyérért. Ez indítja meg a román intelligencia egy részének demoralizálását, amely egyik nagyon keserves tünete a román nemzetiségi kérdésnek.

Hollós József: A tüdővész leküzdése Magyarországon *

fertőző betegségek okainak kifürkészése és ezen alapon a betegségek céltudatos leküzdése nem illeszthető mindig csupán az orvostudomány keretébe, amely pedig a betegségek okainak és gyógyításának földerítésével úgyszólván kizárólag foglalkozik. Lehetnek szokások, előítéletek, társadalmi berendezkedések, szóval szociális és kulturális állapotok ép úgy főntartói és terjesztői valamely betegségnek, mint a specifikus mikroorganizmus, az illető betegség tulajdonképeni okozója. S ha így van, úgy a betegség leküzdését nem várhatjuk csupán az orvostól; egyenlő, vagy talán még nagyobb részt fog abból kivenni a szociálpolitikus. Ezt a felfogást semmi sem bizonyíthatja jobban, mint épen a tuberkulózis, amelynek elterjedésében a lakásviszonyoknak, az alkoholizmusnak, a tudatlanságnak, szokásoknak, főképen pedig a tömegnyomornak, szóval e betegség okozóján kívül eső tényezőknek ép olyan, vagy talán nagyobb szerep jut, mint magának a gümöbacillusnak. Még mielőtt Koch fölfedezte a tuberkulózis bacillusát, sőt jóval a tüdővész fertőző voltának ismerete előtt sikerült már Angliában az ott világszerte legjobban elterjedt tüdővész pusztításait korlátozni egészséges munkáslakások megteremtésével s más szociálhigiéniai intézkedésekkel s ma már a 42 milliónyi Angliában 20.000 emberrel kevesebb hal meg évente tüdővészből, mint a 20 millió lakosságú Magyarországon. 80 év előtt a tüdővészből elhaltak száma Angliában évente 162 ezer volt, majdnem 3½-szer annyi, mint most. S ha akár Anglia példáját tekintjük, akár Németországot, hol az utolsó 25 év alatt felényire redukálták a tüdővész-halálozást: be kell látnunk, hogy a tüdővész leküzdése nem utópia és hogy Magyarországra nézve is meg kell találnunk azokat a módokat, amelyek segítségével ez a

* Szerző előadta a *Társadalomtudományi Társaságnak* február 17. ülésén.

szörnyű népbetegség, melynek pusztításában hazánk szinte szomorú vezetőszerepre jutott, minél előbb kiírható.

Mindenekelőtt én is konstatálni kívánom azon közismert tényt, hogy a tüdővész a legelterjedtebb betegség, amely évente több áldozatot követel, mint az összes fertőző betegségek együttvéve. így például:

Nápolyban 25 év alatt tüdővészből meghalt 41.000 ember, mialatt az összes fertőző betegségekben csak 29.000.

Poroszországban 1891-től 1900-ig tüdővészből meghalt 727.000 ember és ezalatt diftéria, szamárhurut, kanyaró, skarlát, tífusz, gyermekágyi lázban, vérhasban és szifiliszben meghalt összesen 711.000.

Magyarországban 1910-ben meghalt kanyaró, vörheny, diftéria, szamárhurut, tífusz, gyermekhasmenés, vérhas és kolerában összesen	45.221 ember,
mialatt tüdővészből	72.423 „

Ha azonban az egyes országok tüdővész-halálozását összehasonlítólóg vizsgáljuk, úgy a számokban nagy különbségeket fogunk találni, így azt látjuk, hogy :

Angliában	100.000 lakosra jut évente 195 tüdővészhalálozás
Németországban	224 „
Franciaországban	302 „
Magyarországban	348 „
Oroszországban	398 „

Ha pedig a világvárosok tüdővészstatisztikáját tekintjük, azt látjuk, hogy 1905-ben tüdővészből meghalt 100.000 lakos közül:

Londonban	145	Bécsben	326
Amsterdamban	146	Szentpétervárott	345
Glasgowban	152	Párisban	380
Marseilleben	206	Budapesten	409
Berlinben	214		

Látnivaló tehát, hogy a világvárosok közül Budapest nyújtja a legszomorúbb statisztikát, mialatt a magyarországi tömeghalált csupán az oroszországi múlja felül.

Ezen rövid statisztikai megállapítások után mindenekelőtt azzal a kérdéssel kívánok foglalkozni, hogyan terjed a tüdővész, vagyis mik a fertőzésnek közvetlen és közvetett okai?

A fertőzés közvetlen forrása maga a beteg ember. Ennek kóros váladékaiban, főképen köpetében millió számra találhatók virulens gümőkórbacillusok, amelyek hónapokig, sőt évekig is meg tarthatják fertőző képességüket. Ezzel szemben az úgynevezett állati

eredetű fertőzés (tejjel, vajjal) csak alárendelt jelentőségű és nem is bizonyos.

A betegtől kiinduló közvetlen fertőzés kiváló példája egy dán körorvos következő észlelete: 9 faluja közül hatban 6 év alatt a lakosság 5½%-a meghalt tüdővészben, 3 falu mentes maradt. A fertőzés mindenütt 1—1 tüdővészest egyénre volt visszavezethető. Először megbetegedtek a hitves, a gyerekek, majd ugyanazon ház lakói, későbbben a szomszédok.

A köpetben s a köhögéskor a levegőbe kiröpülő nyálkacsöppecskében lévén a fertőző ágens, annál nagyobb a fertőzés veszélye, minél közelebből és minél huzamosabb ideig érintkezik a beteg embertársaival. Éppen ezért legnagyobb a fertőzés veszélye magában a családban s összefügg a lakás- és műhelyviszonyokkal.

A családban való fertőzés oly gyakori és tipikus, hogy egész mostanáig fentartotta magát a tüdővész öröklésének a hite. Ma már ez a kérdés tisztára akadémikus értékű, gyakorlati jelentősége az átöröklésnek egyáltalában nincs. A tüdővészest apa vagy anya azonban sorra fertőzi gyermekeit, akik vagy még gyermekkorban, vagy a serdülés után, többnyire pedig felnőtt korban pusztulnak el.

A zsúfolt lakások valóságos melegágyai a fertőzésnek, ami természetes is, hisz a nagy számmal, közelről érintkező emberek nemcsak közvetlenül fertőzik egymást, de köpeteik a padlózatán, falakon, bútorokon, ágyneműn szinte állandóan képezik a fertőzés forrásait. Cornet egy zsúfolt lakásban egy tüdővészest halála után még hat héttel talált élő bacillusokat a falakon.

Nemcsak nagy városok proletárjai élnek összezsúfolva. Ugyanez az eset falvakban, tanyákon, ahol parasztok, vagy uradalmi cselédek hihetetlen zsúfoltságban élnek, még akkor is egyetlen szobában, ha különben — ami a parasztoknál gyakorta megtalálható — több szoba áll is a család rendelkezésére. Hozzájárul a fertőzés veszélyéhez az egyének tudatlansága, hisz a betegséget nem is fertőzésnek, hanem meghülésnek tulajdonítják, a földre köpés káros szokása, a szellőzéstől való irtózás stb. Mindez magyarázza az Alföld nagy fertőzöttségét.

Hogy a lakásviszonyok összefüggését a tüdővészhalálozásokkal számokban kifejezhessük, nézzük Budapest idevonatkozó statisztikáját :

ha 1 szobában lakók száma 1—2,	tüdővészben meghalt 100.000 lakó közül	297
„ 1 „ „ „ 3-5,	„ „	100.000 „ „ 354
„ 1 „ „ „ 6,	„ „	100.000 „ „ 547

Ha pedig az egyes kerületek tüdővészstatisztikáját vesszük szemügyre, azt látjuk, hogy

a IV. kerületben, hol az emberek a legjobb viszonyok közt laknak	
100.000 lakos közül meghalt	192
és az V. kerületben	250
az alatt a III. és X. kerületben meghalt	450—500

Az állandóan zsúfoltan élők között óriási a tüdővészhalálozás. Így például: börtönökben, elmegyógyintézetekben. A nürnbergi fogházban a foglyok 80%-a hal meg tüdővészen. Ugyancsak gyakori zárdákban, apácák közt, nemkülönben zsúfolt és egészségtelen kórházak ápolói között, amint ezt a szegedi kórház ápoló személyzeténél magam is tapasztalhattam.

Csaknem olyan mértékben, mint a lakásviszonyokkal, összefügg a tüdőveszfertőzés a műhelyviszonyokkal is. A munkások egymást fertőzik, nevezetesen ott, hol a földre köpnek és szárazon söpörnek. A száraz söprés által a padlón beszáradt köpet rengeteg számú bacillusai a levegőbe röpködnek s onnan közvetlenül a légutakba jutnak. Egy ilyen műhelyfertőzés konkrét példáját nyújtja Cornet következő észleletében: Egy 29 éves, egészséges esztergályosról van szó, kinek szülei, nagyszülei is egészségesek, családjukban soha tüdővész nem volt. A műhelyben, hol 1887-től 1892-ig dolgozott, egy munkás tüdővészen halt meg 1889-ben, kivel ő sokat dolgozott együtt. Ez évben ő is vérköpést kapott. 1891-ben már a mester is tüdőveszes lett, kinek családjában szintén sohasem volt tüdővész és a következő évben a 4 éve ott dolgozó inas is tüdővést kapott. Cornet még megjegyzi, hogy az a műhely ugyan nagy és szellős, azonban a földre köpnek és szárazon söpörnek.

A műhely fertőzésének szomorú statisztikáját nyújtják pl. a berlini betegégyház pénztár adatai, melyek szerint:

a nyomdászok közül tüdővészen meghalt	40%
„ pincérek „ „	45%
„ festők „ „	47%
„ polírozók „ „	56%
„ asztalosok „ „	61%
„ könyvkötők „ „	63%
míg az inkább a szabadban dolgozó állványcsinálók közül csak	39%
kocsisok közül csak	37%
Ezekkel szemben pl. a berlini kapitalista férfiak közül csak	10%
és a kapitalista nők közül csak	5%

halt meg tüdővészen. Méltán nevezik a tüdővést proletár-betegségnek!

A fertőzés közvetett okai között szerepelnek mindazok a tényezők, amelyek az egyén ellentálló képességének csökkentését okozzák. Itt röviden ki kell térnem a tuberkulózis-immunitás kérdésére.

A gümőkóros fertőzés oly gyakori, hogy tulajdonképpen alig van 461 ember, aki e fertőzést elkerülné. A halálos tüdővész kifejlődéséhez azonban többszöri infekcióra van szükség. Egyszeri vagy néhányszori fertőzést a szervezet többé-kevésbé ki tud küszöbölni, mert eközben kifejleszti azokat az immuntesteket, melyek a bacillusokat elpusztítják, vagy legalább is szaporodásukban gátolják. Az immuntestek képződését bizonyos külső körülmények elősegítik. Így jó és tiszta levegőn való tartózkodás, elegendő táplálkozás, kellő pihenés, általában higiénikus életmód, szóval mindazok a tényezők, amelyeket a gümőkór szanatóriumi kezelésében a betegség gyógyítása céljából gyakorlatilag is alkalmaznak. Ezzel szemben rossz levegőn való tartózkodás, hiányos táplálkozás, sok munka, kevés pihenés állandóan csökkenti az immunitást, vagy közönséges nyelven szólva az egyén ellentálló képességét. Egy zsúfoltan lakó, nyomorban élő, vagy legalább is rosszul táplálkozó egyénnél tehát már olyan kisebbfokú fertőzés is előidézheti a tüdővést, amely jómódú, higiénikusán élő egyénnél még teljes gyógyulással végződik.

A tömegnyomorúságon kívül a másik hatalmas közvetett okozója a tüdővész elterjedésének az alkoholizmus.

Ez mindenféle fertőzéssel, de különösen a gümőkóros fertőzéssel szemben kimutathatóan, jelentékenyen csökkenti az immunitást, amit Leitinen, helsingforsi higiénikus több mint 600 állatkísérletével exakt módon be is bizonyított.

Ezért van, hogy amilyen mértékben terjed valahol az alkoholizmus, olyan mértékben emelkedik a tüdővészhalálozás is. Így például Havre-ban és Rouen-ban, ahol évente 14 liter abszolút alkohol jut egy-egy lélekre, 100.000 lakos közül tüdővészben meghal évenként 522, mialatt Toulouse-ban, ahol csak 2 liter az alkoholfogyasztás, meghal 195.

Berlinben a korcsmárosok és vendéglősök között, akik pedig anyagilag elég jó viszonyok közt élnek, a tüdővészhalálozás 45%, mialatt a berlini átlag mindössze csak 15%.

Munkásoknál a szeszivás fokozott mértékben esik számításba, mert keresetüknek nagy részét igénybe veszi. Így pl. dr. Stein Fülöp vizsgálatai szerint Budapesten még a mérsékelten ivó szervezett munkások is keresetük 18%-át költik szeszes italokra.

Hozzájárul az alkohol pusztító szerepéhez az utódokra való elkorcsosító hatás, amennyiben az alkoholisták utódainál csökken, vagy teljesen is hiányzik a szervezet immunizáló képessége. Ezen alapon érthető Bunge idevonatkozó vizsgálatainak eredménye, amely szerint míg kivételesen ivó apák gyermekeinek 8%-a gümőkóros, azalatt rendszeresen „ „ 16%-a „ iszákos „ „ 22%-a „

Saját nagyszámú tapasztalataim is bizonyítják, hogy az alkoholisták utódainál fellépő gümőkór mindig rosszindulatú, gyorsabban előrehaladó s többnyire a legkitűnőbb eljárásokkal sem tartóztatható fel.

Ismervt már most a fertőzésnek közvetlen és közvetett okozóit, vegyük szemügyre azokat a módokat, melyek segítségével a fertőzés ellen céltudatosan védekezhetünk. Két irányban kell figyelmünket kiterjeszteni: először védekeznünk kell a bacillus ellen, másodsor az immunitás csökkenése ellen. A bacillus ellen való védekezésnek egyik első és fontos kelléke a köpési tilalom keresztülvitele. Külföldön számos helyen, különösen Németországban a köpési tilalmat már szigorúan ellenőrzik nyilvános épületekben, állomáshelyeken, vasúti kocsikban, de ugyanezt meg kell cselekedni bérházakban, sőt az utcán is. Utóbbit teljes sikerrel meghonosították úgyszólván az összes tüdővész-gyógyhelyeken és semmi különös akadálya nincs annak, hogy ezt nálunk is, legalább a városokban, behozzák. Ahogy nem ütközünk meg a nyilvános illemhelyeken, épüly hozzászoknék a közönség a nyilvános köpőcsészékhez is, valamint ahhoz, hogy mindenki a köpetét az állandóan magánál hordott köpőcsészébe ürítse. Minél több helyen kell köpési tilalmat és rövid magyarázatot tartalmazó figyelmeztető táblácskákat nyilvánosan elhelyezni. E tilalomnak, melyet utcákon és nyilvános helyeken szigorú rendőri ellenőrzés mellett keresztülvihetünk, kétségkívül nagy nevelő hatása is volna a lakásban szerteköpködő betegek számára.

Minden városnak pontos nyilvántartást kell vezetni a tüdővészsekről s ellenőrizni, hogy van-e köpőcsészéjük. Szegényeknek erről természetesen maga a hatóság gondoskodjék.

Be kell hozni a kötelező lakás- és ágyneműfertőtlenítést tüdővészeselek elköltözése és elhalálózásakor. Ez a szokás is meg van minden tüdővész gyógyhelyen s hogy mennyire szükséges, azt megint Cornetnek egy észlelete megvilágíthatja, amely szerint egy új és egészséges lakásban, hol két tüdővészese meghalt, 12 év alatt még többen laktak s ezek közül 12-en haltak meg tüdővészben.

Hogy a céltudatos védekezés szempontjából milyen jelentősége van egy egészséges lakáspolitikának, arra nézve teljesen elegendő, ha Budapest idevágó lakásviszonyaira utalok. Budapesten 273.000 ember lakik harmad-, vagy negyedmagával és 290.000 ember négy-nél többbedmagával egy szobában. Vagyis zsúfolva lakik 563.000 ember és ezek közül botrányos zsúfoltságban, szobánként 10-nél többbedmagával lakik 15.000 ember.

„Akinek valamikor alkalmá volt megismerni ezeket az állapotokat — mondja Dr. Pikler, a fővárosi statisztikai hivatal aligazgatója — az tudja, hogy mennyire kultúra-, erkölcs- és egészségellenesek

azok a lakások, hogyan szorulnak itt össze férfiak és nők, gyermekek és felnőttek, fiúk és leányok, 8—10—15 évesek, egy-egy kis rossz levegőjű és szennyes szobában, sőt néha 4—5—6-ával egy-egy ágyban, és a rájuk ható mindenféle testi és erkölcsi fertőzés milyen hamar betegíti és metelyezi meg őket. Aki látta, az sohasem felejtí el ezt a képet.”

Azonban vidéki nagyobb városokban sem sokkal jobbak a viszonyok, így például Szegeden, amely város pedig 30 év előtt épült teljesen újra, óriási számmal vannak szűk és zsúfolt pincelakások; magának a Nagykörútnak minden második háza pincelakással ékeskedik, melynek padlója akárhányszor több, mint 2 méterrel is az utca nivója alatt fekszik. Ezzel szemben semmi nyomát nem találni egészséges munkáslakásoknak, vagy bármilyen más lakáspolitikának.

A legfontosabb és eddig mégis a legelhanyagoltabb tényezője a tüdővész leküzdésének az izolálás elve. Pedig minden fertőző betegség kiirtásában ezzel érték el a legnagyobb eredményt. Elég, ha a kolera-járványokra utalok- (Kivételt csak a himlő-járvány kiirtása képezett, amelyet specifikus eljárás által sikerült leküzdni). Az izolálás elvének gyönyörű eredményét láthatjuk az állattuberkulózis leküzdésénél Dániában, ahol 1893 óta a tuberkulinra reagáló, tehát gümőkórral fertőzött teheneket elkülönítik; a borjakat részint sterilizált tejjel, részint egészséges tehenek tejével nevelik fel s így sikerült az erősen fertőzött tehenészetet a gümőkórtól pár év alatt teljesen mentesíteni. Ha minden tüdővészest, ki otthon a fertőzés veszélye nélkül nem hagyható, kórházban helyeznénk el, pár évtized alatt a tüdővész ki volna irtható.

Nagyon tanulságos, hogy mialatt Angliában és Skótszágban részint jó lakáspolitiká, részint számos tüdővész-intézet alapítása következtében a tüdővész évről-évre csökken, azalatt Írországban, ahol rossz lakásviszonyok vannak s más intézkedés sem történt, a tüdővész még mindig emelkedik.

A szanatóriumi rendszer, mint e népbetegség leküzdésének eszköze nem vált, de nem is válhatott be- A leküzdésben összehasonlíthatatlanul fontosabb a fertőzés megakadályozása, mint a gyógyítás, sőt az utóbbi, amennyiben nagy anyagi áldozatok árán eszközöltetik, mint épen a szanatóriumok segítségével, tulajdonképpen nem is jöhet számításba. Vajon mi eredménye lehet annak, ha mi a kezdődő és könnyű eseteket elkülönítjük, mialatt a súlyos és nagyon fertőző betegek szabadon fertőzhetik családtagjaikat, műhelytársaikat. Különben is a kezdődő és könnyű eseteket, akik ma a szanatóriumok lakóit képezik, ambuláner, jórészt hivatásuk teljesítése

közben kevés kivétellel épen úgy gyógykezelhetjük, sőt meg is gyógyíthatjuk, mint azt a szanatórium drága pénzen cselekszi.

A családban törtévéen a legtöbb fertőzés, meg kell tiltani a tüdőveszes egyének házasságát. Nagyon fontos, hogy az állam e téren beavatkozzék és vagy a tüdőveszes szülöt izolálja, ahol ennek szüksége fenforog, vagy a gyermekeket vonja ki a fertőzés köréből. Az orvosok közt, nagyon helyesen, állami beavatkozás nélkül is egyre terjed az a felfogás, hogy a gümökóros anyákat sterilizálni, vagy a fennálló terhességet művileg megszakítani kell.

Hogy az egyén ellentálló képességének fokozása mennyire fontos tényezője a tüdővész leküzdésének, az az elmondottak alapján nyilvánvaló. Minél jobbak valamely országnak szociális viszonyai, vagyis minél olcsóbbak az élelmiszerek, minél nagyobb a munkabér és kisebb a munkaidő, annál inkább teremthet az egyén magának jobb higiénikus viszonyokat s adhat módot szervezetének a megtörtént fertőzés kiküszöbölésére. A jövendő társadalom tehát, mely a kollektív termelési mód megteremtése által a tömegnyomort ki fogja irtani, sokkal könnyebben és rövidebb idő alatt lesz képes a tüdővész kiirtását is keresztülvinni. Ezen megállapításnak látszólag ellenemond Franciaország példája, ahol az aránylag legjobb szociális viszonyok ellenére a tüdővész még mindig nem vesztett intenzitásából, sőt a statisztikában egyenesen Magyarország után következik. Ennek oka abban a nagymérvű tömegmérgezésben keresendő, mely úgy az egyének, mint különösen az utódnak fogékony-ságát a gümökóros fertőzéssel szemben óriási mértékben növeli. Sajnos, a franciaországi rettenetes alkoholizmus kiirtására egyelőre nagyon kevés reményünk lehet. Valóban itt az ideje, hogy az alkoholizmus leküzdése a tüdővész kiirtására irányuló törekvéseknek egyik fő programpontját képezze.

Áttérve már most a hazai viszonyokra, mindenekelőtt röviden vázolni kívánom a magyarországi tüdővészellenes társadalmi mozgalmat. Az országos védekezés 1896-ban vette kezdetét Korányi Frigyesnek a főrendiházban tartott nagyszabású beszédével, mely — amennyire már nálunk lehetséges — fölrázta a társadalmat eddigi nemtörődöm-ségéből. Egy év múlva megalakul a „Budapesti szegénysorsú tüdő-betegek szanatórium-egyesülete”, mely 5 év múlva, fáradságos gyűjtés és agitáció után, állami támogatás mellett felépíti az Erzsébet-szanatóriumot. Csakhamar megalakul Lukács György kezdeményezésére a „József királyi herceg szanatórium-egyesület”, mely Gyulán emelt szanatóriumot 1907-ben. A harmadik szanatórium, a száz ágyas algyógyi, már tisztára állami intézmény, állami vasúti munkások részére. Szintén

állami kezdeményezésre alakult gróf Andrássy belügyminiszter jóvoltából a két budapesti dispensaire, s többnyire állami támogatás mellett kisebb dispensaire-ek az ország néhány nagyobb városában.

15 év óta mindössze ennyi intézmény létesült Magyarországon azon betegség ellen, melyben fél millió ember szenved az országban, kik közül 72—75 ezer ember esik évről-évre áldozatul. És ámbár Tauszk Ferenc *Tíz év a tüdővész elleni küzdelemből* c. művét azzal fejezi be, hogy „az eredmény kielégítő és örvendetesen mutatja közönségünk fogékonyságát és lelkesedését a tüdővész elleni mozgalom iránt”: mégis azt kell megállapítanunk, hogy az eredmény igen jelentéktelen és ha ebben a tempóban fejlődik tovább, úgy a tüdővész leküzdése századunkban még alig remélhető.

Mi az oka annak, hogy hazánkban 15 évi küzdelem alig mutatja fel a tüdővész-halálozásban úgyszólván a legcsekélyebb eredményt, mialatt például Németországban 25 év alatt a tüdővész-halálozás felénnyire redukálódott? Mindenekelőtt mi az oka a németországi fényes eredményeknek?

Németországban az utóbbi évtizedekben két irányban haladt a tüdővész elleni küzdelem. Közvetlen és közvetett irányban. Közvetve hatalmas alapot nyújtott az a nagy kulturális és szociális föllendülés, amelynek példáját alig találjuk meg a történelemben. Ezt a föllendülést nyomon kíséri a szociálpolitikai és szociálhigiéniai intézkedések egész sorozata: jó és egészséges munkáslakások teremtése, kertvárosok keletkezése, a köztisztaságnak hihetetlen mértékig való kifejlesztése. Ebbe a keretbe illeszkedett bele a tüdővész-intézmények alapításának rohamos emelkedése, s ma már Németországban több száz tüdővész-szanatórium, erdei iskolák, üdülőhelyek hirdetik a németek vezetőszerepét a közegészség megteremtése terén. A sok százmillió márkával rendelkező munkás betegségélyző-pénztárak nemcsak felvételik, de egyenesen rákényszerítik tüdővész tagjaikat saját szanatóriumaikba, akik így állandóan nagy számmal izoláltak családjuktól, munkástársaiktól.

Ebben az irányban továbbdolgozva valószínűnek kell tartanunk, hogy Németország lesz az első állam, mely a tüdővényt tökéletesen kiirtja, s a német kultúra e diadalát még sokan fogják a ma élő generáció közül megélni. Kétségtelen azonban, hogy az eredmények még fényesebbek volnának, ha a nagy számmal keletkezett szanatóriumokat kezdettől fogva nem a könnyű betegek gyógyítására, hanem a súlyos tüdővészeselek fölvételére, s ezáltal izolálására használták volna.

Nos, a magyar tüdővészellenes mozgalom lelkes megteremtői és

vezetői egyenesen a németeket igyekeztek utánozni szanatóriumok alapításával. Lelkesedésükben azt hitték, hogy elegendő egyesek kitartó buzgalma és agitációja, a közönségnek általuk ébresztgetett emberbaráti érzése ahhoz, hogy egy úgy közegészségügyileg, mint szociális és kulturális téren tökéletesen elhanyagolt országban szanatóriumok alapításával eredményt lehessen elérni.

Be kell mutatnom vázlatosan azt a közegészségügyi keretet, amelybe ez a mozgalom semmiképpen sem volt beleilleszhető.

Az 1910. évi belügyminiszteri jelentés szerint Magyarország lakossága 20,886.487 ember, kiknek egészségére 5578 orvos ügyel fel. Ezeknek 42%-a a törvényhatósági városokban működik, ahol átlag ezer emberre jut egy-egy orvos. A vidéken azonban egy orvos már csak 6 ezer emberre juthat. Vannak ellenben vidékek, nagy területek, melyek teljesen orvos nélkül szűkölködnek, hisz több mint 200 orvosi kör, ezernél több község állandóan nélkülözi az orvost. Nem lehet csodálkozni a belügyminiszteri jelentés azon rettenetes adatán, hogy 1910-ben az összes halottaknak csak 52%-a részesült orvosi kezelésben és a haláleseteknek csak 54%-ában állapította meg orvos a halálókot. De ez csak átlag, egyes vidékeken még sokkal rosszabb viszonyok vannak; így pl. Horvát-Szlavonországban a betegeknek csak 21%-a, Szolnok-Doboka, Aranyos-Torda, Hunyad és Kolozs vármegyékben még 20%-a sem részesült orvosi kezelésben. Ilyen viszonyok mellett bele kell törödnünk abba a lesújtó ténybe is, hogy Magyarországon 1909-ben 243.000 gyermek halt meg 5 éven alul, amihez természetesen a lakosság kulturális elmaradottsága is hozzájárul, hiszen hazánk lakosságának 43%-a analfabéta.

Hogy állunk kórházak tekintetében? Budapesten és néhány más városban vannak már modern intézetek is, de ezek sem képesek a szükségletet kielégíteni és így állandóan zsúfoltak, a betegek nagy részét helyszűke miatt fel sem vehetik. A legtöbb városban azonban vagy teljesen hiányzik ez a nélkülözhetetlen közegészségügyi intézmény, vagy a legszomorúbb, legelhanyagoltabb állapotban leledzik; elég, ha a szegedi, nagyvárad, temesvári, kecskeméti kórházak példaira utalok. Véletlenül éppen kezembe akadtak a marosvásárhelyi kórháznak 1908-ban kiadott a kórházra vonatkozó hivatalos adatai, melyeknek előszavában a kórházigazgató következőképpen ír: „Az év nagy részében, most is naponta 5—10 beteg lesz állandóan elutasítva helyszűke miatt ... A hevenyfertőző betegek állandóan elutasítatnak, mert nincs hely az izolálásukra. Ha ilyeneket mégis fel vennünk, felvesszük abban a tudatban, hogy a többi betegeket esetleg fertőzhetik ... A kórház kibővítése céltalan, mert

a hely és telek nem kórháznak való. A minisztériumnak új kórház építésére nincs pénze.”

A legtöbb kórházban a legegyszerűbb higiénikus szabályokat sem lehet betartani és például sok helyen a tüdővészesek együtt fekszenek más betegekkel és így akárhányszor is a kórházban szerzik meg az addig elkerült gümőkóros fertőzést. Hozzájárul a kórházi nyomorúsághoz az ápolási díj, amelyet mindenkin irgalmatlanul behajtanak, hacsak egyáltalában behajtható.

Lakáspolitikának egész hazánkban alig található valami kis nyoma. Ha hoztak is valamelyes szabályrendeleteket, törvényeket e téren, azokat alig, vagy nem is alkalmazzák. Egészséges munkáslakásokról országszerte alig gondoskodnak, ami nem is csodálható, hisz a munkásoknak sem a törvényhatóságokban, sem a parlamentben semmi beleszólásuk sincs saját ügyük intézésébe. Magam láttam egy dunántúli százezer holdas birtokon, gróf Festetich Tasziló hitbizományában, hogy az uradalmi cselédek hihetetlenül összezsúfolva kénytelenek élni; egyetlen szobában négy családot, 36 személyt is találtam.

Műhelyviszonyaink a legelhanyagoltabbak; higiénikus intézkedések betartása, munkásegészségügyi intézmények létesítése nagyjából csak a munkaadó belátására vannak bízva. Láttam varrodákat, hol szűk, szellőtlen szobában 10—20-an serdülő, sőt serdületlen leányok napi 10—15 órát dolgoznak. Ki védi meg ezeket a fertőzéstől? És ki védi meg egyéb sötét, piszkos műhelyek elhanyagolt munkásait?

Az alkoholizmus leküzdésére irányuló mozgalom állami vagy hatósági támogatás híján csak úgy teng-leng. Az állam még a korcsmák vasárnapi bezárásáról sem akar hallani és egyes törvényhatóságoknak, vagy vármegyéknek ebbéli spontán határozatát a mindenkor belügyminiszterek egymásután megsemmisítik.

De minek részletezni tovább? Minek rámutatni még például a köztisztaság fejletlen állapotára, mely a legtöbb kis városban és faluhelyen még teljesen ismeretlen intézmény? Hisz nagy városokban is, hol aszfaltozott utcákat teremtett a fejlődés, nedves felmosás helyett, amely a közegészségügynek ma már egyik legegyszerűbb szabálya, igen sok helyen, pl. az Alföld metropolisában, Szegeden is szárazon söpörnek és így a száraz söprésre, a gümőkóros fertőzés egyik jelentős tényezőjére egyenesen a hatóság nyújt a lakósoknak példát. Teljesen elegendő, ha csak arra az adatra utalok, hogy Magyarországon Liebermann professzor megállapítása szerint az állam évente háromszor annyit ad ki lótenyésztésre, mint közegészségügyre.

Vajon hogyan illeszkedjenek ilyen keretbe szanatórium-egyesületek és vajon lehetne-e remélni a tüdővész leküzdését belátható időn belül ezen államilag is támogatott társadalmi mozgalmaktól, még akkor is, ha 15 év szakadatlan küzdelmét nem is csupán 3 szanatórium s néhány kisebb dispensaire jelezné, hanem a szanatóriumok jóval nagyobb száma hirdetné is az állam és társadalom áldozatkészségét? Valóban nem volna remélhető! Az a néhány száz, vagy akár ezer gümőkóros, kik évente a szanatóriumokban való több havi internálásuk után többé-kevésbé meggyógyulnak — hisz tudjuk, hogy ez a gyógyulás is többnyire problematikus — semmit sem jelent a gümőkórosok félmilliót kitevő óriási számához viszonyítva. Különben sem mondok újat, mikor megállapítom, hogy a tüdővész leküzdésében a szanatórium-rendszer nem vált be. Németország megengedhette magának ezt a fényűzést, mintegy betetőzését nagyszerű szociál-higiéniai és egyéb idevágó intézkedéseinek. Nálunk azonban egészen más útra kell terelni a tüdővészellenes küzdelmet.

Mindenekelőtt kifejezést adok abbeli felfogásomnak, hogy a tüdővész leküzdése, miként általában a közegészség megteremtése, nem képezheti a társadalom feladatát. A társadalmi működés, főképen minálunk, egy kisebb, vagy nagyobb szabású jótékonyági akció keretein alig képes túlmenni. Tüdővészellenes egyesületeink különben is magukon viselik a jótékonykodási működések minden jellegzetességét, kezdve a főherceg védnököktől a szanatórium sorsjegyekig, jótékonyági bálaktól a „csak egy virágszálat!” című mozgalomig. Aki Tauszk dr.-nak könyvét a hazai tüdővészellenes küzdelem történetéről elolvassa, az előtt világosan áll az egész mozgalomnak tisztára jótékonykodási jellege. S habár teremtett is ez a mozgalom jót és üdvöset — főképen azért, hogy elsőnek keltette fel minálunk az érdeklődést a tüdővész leküzdésére és gyógyíthatóságára, ami azonban tulajdonképen magának Korányi Frigyesnek érdeme — mégis azt kell mondanunk, hogy egy egészségesebb, céltudatosabb működés elől terelte el a figyelmet.

Sajnos, azt a közegészségügyi, szociális és kulturális alapot, melyet Németország tudott a maga tüdővészellenes küzdelméhez megteremtteni, mi egyhamar meg nem szerezhethjük. De kötelességünk abban az irányban befolyásolni a köztudatot, hogy az államnak egyik legsürgősebb feladata a közegészség rendezése, amelynek első lépését a közegészségügy államosítása képezze.

A tüdővészellenes küzdelmet pedig nemcsak hogy az államnak kell kezébe venni s azt egyik legfontosabb fel-

adatának tekinteni, de e célból a legnagyobbszabású áldozatoktól sem szabad visszariadni. Mít tett vajon az állam eddig a tüdővész leküzdésére? Kezdem talán azzal, hogy midőn Tisza István belügyminiszter lett, 2000 koronát talált tárcája terhére a tüdővész leküzdése céljából s ő ezt is, mint felesleges kiadást, jónak látta törölni? Valamelyes komoly beavatkozás tulajdonképpen ott kezdődik, mikor gróf Andrássy belügyminiszter 1906-ban 100.000, 1907-ben 200.000 és 1908-ban félmillió koronát irányzott elő a küzdelem céljaira. Ez összeg részint a meglevő tüdővész-intézmények fejlesztésére, részint újak létesítésére fordított. Azóta ez összeg nem nőtt, inkább fogyott és a tüdővész leküzdésére most megalakult állami központi bizottság — anyagi eszközök hiányában — meglehetősen szerény reményekkel vállalkozhatott a nagy feladatra. Pedig semmi áldozat nem nagy ilyen öldöklő betegség kiirtására. Gondoljunk csak ezzel szemben a tavalyi kolerajárványra. Micsoda apparátussal indult meg (igaz, hogy lassan) az egész állami gépezet; a közigazgatás, a törvényhatóságok, az orvosok és különösen a sajtó vállvetve működtek közre, hogy a járvány el ne terjedjen és a fertőzés meggátlására igénybe vették a tudomány és államhatalom minden szükséges eszközét. Pedig az egész járvány mindössze 302 ember életét oltotta ki az egész idő alatt. És ezzel szemben itt pusztít köztünk állandóan a veszedelmes kór, minden hatodik embert leterít és az államhatalom és a hatóságok ölhetett kézzel szemlélik a nép rettenetes szenvedését, pusztulását.

Az első nagy feladat, mely az államra vár, hogy bár a legnagyobb áldozatok árán is, a tüdővészeselek izolálásáról gondoskodják. A főfeladatot nem — amiként eddig történt — a kezdődő esetekre kell fordítani, hanem azokra a súlyos betegek, akik már a tüdővész végső stádiumában egyébbel sem törődhetnek, minthogy maguk helyett egy csomó új tüdővészestről gondoskodjanak. Az a 72—75.000 honfitársunk, kik többnyire fiatalon, vagy életük delén évről-évre elpusztulnak, veszedelmesek első sorban, hisz ők képezik a fertőzés legfőbb és állandó forrásait. Az államnak nagyszámú és olcsó tüdőveszkórházról kell gondoskodni, ahol elhelyezhesse a súlyos és erősen fertőző tüdővészesekeket, kiknek nagy része már ügyis munkaképtelen és környezetüknek csak terhére van. Ahol annak szüksége fenforog, a tüdővészesek ép úgy kényszeríthető legyen kórházba való felvételre, mint a skarlát, kolera és más ragályos betegeknel megszoktuk. Két dreadnaught költségéből — amelyre az állampolgároknak semmiféle szüksége nincs — 30.000 tüdővészese számára lehetne kitűnő kórházat teremteni. A fentartá-

sukat is más alapokra kell fektetni, mint az az eddigi kórházainknál szokásos. A betegek közt nagy számmal lesznek — bár nagymérvben fertőző s így az izolálásra rászoruló, de azért részben, vagy egészben munkaképes egyének — akik vetemény és gyümölcsstermelést, nyúl és baromfityenyésztést folytathatnak a kórházhoz tartozó földeken és ezáltal az élelmezés jelentékenyen olcsóbbá volna tehető. Minden ilyen kórház a tüdővész leküzdésének egy-egy tudományos és közigazgatási centrumát képezze s élére csakis a tuberkulózis-kérdésben képzett és lelkes orvos állítandó.

Az államnak kiképzett tüdővész-specialistákról kell gondoskodni, akiket épenúgy, mint az állami trachoma orvosokat, kiküldenének községekbe, vármegyékbe s akik körzetükben nyilvántartják a tüdővészeseket, gondoskodnak az elrendelt higiénikus szabályok (izolálás, köpőcsésze, lakás-dezinficiálás, stb.) betartásáról, a nép kellő felvilágosításáról s a kezdődő esetek specifikus kezeléséről. Az utóbbiak közül pl. a Spengler-féle immunkörper valósággal hivatva van arra, hogy a tömegkezelés céljait szolgálja, s gyógyító hatása kétségkívül eléri, sőt túl is haladja a szanatóriumok hatását, ami mellett a betegek jórészt rendes hivatásukat is folytathatják. Ilyen alapon egész csomó rendelő-intézet volna szerte az országban már is föllátható a mai többpénzt igénylő dispensaire-ek helyett, amelyek jelen formájukban részben szintén jótékonyosági intézmények.

A *dispensaire*-ek rendszerével a francia és belga ilyenmú intézményeket utánozzuk, miként a szanatóriumok alapításával a németeket. Elfelejtjük azonban, hogy úgy Franciaországban, mint Belgiumban nagy összegek, milliók állanak évenként ezen intézetek rendelkezésére és így azoknak módjukban áll a szükséges profilaktikus intézkedéseken kívül a rászoruló betegeket anyagilag is segíteni. Ami évi 5 vagy 10 ezer kivételesen 20 ezer koronával rendelkező *dispensaire*-einkben, e csekély összegek kizárólag a profilaxisra és a betegek gyógykezelésére volnának fordítandók, semmint a tüdővész leküzdése avagy megelőzése szempontjából úgys teljesen céltalan jótékonykodásra.

Nagyon természetes, hogy egy céltudatos tüdővészellenes küzdelemnek legfontosabb kiegészítését képezik mindazok az intézkedések is, melyeket fentebb már érintettem. Köpési tilalom, az alkoholizmus leküzdése, egészséges munkáslakások építése.

Tudom, hogy mindezen javaslatokra sokan fogják azt mondani, hogy nálunk ez utópia. De ha az államhatalom végrehajtó szervezete az összes állampolgárok érdekeiért volna nem pedig egy kiválasztott embercsoport érdekeiért, vagyis ha nem a nép lenne a kormányokért, hanem a kormányok lennének a népért és ha így az állam

legfőbb célját az összesség egészsége, élete, kultúrája képezné: akkor mindez nálunk sem volna utópia, hanem könnyen és gyorsan megteremthető valóság. Az a forrongás, mely Magyarországot demokratikus átalakításáért folyik s mely hivatva lesz hazánkat a nyugati kultúr-államok sorába illeszteni, éreztetni fogja e téren is a maga üdvös hatását. Mindenkinek, ki a tudóvész leküzdését és általában hazánk legfontosabb érdekét: közegészségügyét szíven viseli, oda kell törekednie, hogy ez az átalakulás minél előbb megtörténjék.

HATÁRKÉRDÉSEK

Dienes Valéria: A törvényszerűség problémája*

Vannak az emberi gondolkodásnak problémái, melyek minden megoldás után újabb és szövevényesebb formában térnek vissza, melyekben e pillanatnyilag megnyugtató megoldások csak újabb nehézségeket derítenek fel. Ezek a makacszkodó problémák filozófiai szempontból érdekesebbek a többinél, mert visszatérésük okának keresése sokszor váratlan mélységekbe vezet. Ezt az okot igen gyakran abban találjuk, hogy a probléma hibásan van megfogalmazva, hogy kérdésünk értelmetlen s azért nem ad rá választ sem a tapasztalás, sem a gondolkodás. Az ilyen helytelen fogalmazásnak igen gyakori esete az, hogy a kérdés valami jól-rosszul leplezett körbenforgást tartalmaz, ami igen hasonlít ahhoz, mit a logikában *circulus vitiosus*-nak neveznek. Ezek a körbenforgások nagyon sokszor lepnek meg bennünket, mikor bizonyos tudományok, vagy bizonyos filozófiai gondolat-sémák alapvetését vizsgáljuk, mintha a mi emberi megismerő szerveink csak úgy tudnának belefogózni a valóságba, ha már előre megragadták belőle azt, amit színlelt kereséssel fognak aztán benne megtalálni, mintha az emberi gondolkodás csak úgy tudna problémákat kitűzni, hogy a megoldásokat már valami módon előlegezi. Nem akarjuk most ezt a mélyen emberi sajátást elemezni. Felemlítünk egy-két ily körbenforgást s közülük a legáltalánosabb érvényűt fogjuk szemügyre venni.

A fizika sebességfogalmának meghatározása egészen cirkuláris. Mert a sebességnek a botokkal nem mérhető távolságokra nincsen értelme, ha már eleve föl nem tesszük, hogy a fény sebessége állandó. De akkor már cirkulus van a sebesség meghatározásában, mert ahhoz, hogy meghatározhassuk, már tudnunk kell ezt a meghatározást, különben nem használhatnók fel abban a föltevésben, hogy a fény sebessége állandó. A sebességet tehát csak úgy határozhatjuk meg, ha már tudjuk, mi az a sebesség.

A kémiának is van egy ilyen eredendő bűne; az atomhipotézis alapvetésében ugyanilyen természeti körbenforgás van, amit kissé hosszadalmasabb lenne megvilágítani s azért nem terjeszkedünk ki rá. Úgy látszik, mintha egy ilyen eredendő bűn elég volna arra, hogy megvásárolja a belőle fakadó s a reá épülő tudást. A tudományok mai érdekes és filozófiai belátás nélkül megoldhatlan válságai mégis

* Szerző előadta a *Társadalomtudományi Társaságban* 1911 dec. 19-én.

azt mutatják, hogy ez a vásár nem örökérvényű; az eltemetett cirkulusok előbb-utóbb megrendítik azt, ami följük épült. Ezért próbálunk mi most szembenézni egy ilyen körbenforgással, amely az első kettőnél általánosabb, mert nem egyes tudományágaknak, hanem minden tudománynak, sőt minden emberi ismeretnek alapvetésében megtalálható s ez a törvényszerűség problémájának cirkulusa.

Meg fogjuk vizsgálni ezt a kört és kérdezni fogjuk, hogy honnan származik. Nem onnan-e, hogy az a klasszikus empirizmus, mely először észrevette, a könnyebb vizsgálat céljaira mesterségesen mozdulatlaná tett valóságon dolgozott s ebben a mozdulatlanságban körnek látszott az, ami talán nem is kör, hanem egy leszorított és leragadt spirális; és ha visszaadnók a valóságnak a mozgást, az életet, vagy mondjuk ki Bergsonnal, az igazi konkrét időt, ha a dolgokat nem fejlődésüknek egy-egy megrögzített s így hazug állapotában, hanem élő haladásukban vizsgálnék, ha egész mivoltukat históriájukban keresnők, akkor talán magától meglazulna ez a merev kör és talán hosszú spirálissá lehetne fölfejteti, melynek mentén a valóság felszínéről annak mélyebb rétegeibe juthatnánk és visszamehetnénk a törvényszerűség hitének s bennünk való megnyilatkozásainak eredetéig.

E metafora körül fogom szólni azt, amit ma mondani akarok. Kifejezhetném absztrakt műszavakkal is, de nem nyernék vele semmit, sőt talán veszítenék. Nem nyernék, mert az absztrakt műszó sem más, mint előregedett metafora, melynek már elfeledtük vagy megbocsátottuk az eredetét; veszítenék, mert a műkifejezésekbe öntött gondolat a pontosság látszatát a hűségen vásárolja meg mindannyiszor, mikor régi fogalmainkkal maradék nélkül le nem írható gondolatnak kell kifejezést adnunk. Ezzel szemben az egyetlen gondolat igényeihez született fiatal metafora vagy metafora-csoport őszintén szuggesztív, nem állítja, hogy másol vagy leír, hanem elismeri, hogy csak kísérletez; kísérletez, hogy eldöntse, miként lehetne a hallgatóval önmagában megtaláltatni azt az élő gondolat-elemet, melynek meglátásából a metafora vagy a metafora-csoport származott. Anélkül, hogy ezeknek a nagyon mélyrevezető kérdéseknek bensőbb elemzésébe fognánk, elégedjünk meg annak kijelentésével, hogy ezért párosítunk mi most egy régi metaforához — mert a *circulus vitiosus* oly régi, hogy már senki sem haragszik rá — egy fiatalabbat, egy spirálist, melyé amannak a nem intellektualizált valóságban átalakulnia kell s amely, mikor öregebb társának eszébe hozza gyanús eredetét, egyben meg is vigasztalja azzal, hogy ezt a leszarmazást egy idő óta nem kell szégyenleni.

Nézzük meg tehát először a cirkulust, mely a törvényszerűség gondolatában rejtőzik. Mill Stuart vette észre és fogalmazta meg. A körbenforgás abban az értelmi műveletben rejlik, mellyel a törvényszerűség gondolatára jutunk. Ez az értelmi művelet indukció, mellyel abból a tényből, hogy egy vagy egy-két tapasztalt esetben a természetben mutatkozó események bizonyos módon és bizonyos együttesben jelentkeznek, azt következtetjük, hogy máskor is ugyanily módon, ugyanily együttesben fognak jelentkezni. De mi jogosít fel bennünket arra, hogy egy vagy egynéhány esetből törvényszerűsége következtessünk, mi jogosít fel annak állítására, hogy az előttünk álló egyes

tény törvényt valósít meg, természettörvényt, melynek máskor és máshol is rá kell találnunk megnyilatkozásaira? Nyilván semmi sem jogosítna fel erre, ha nem ismernők el, hogy van természettörvény; az egyes esetben csak akkor láthatunk általános törvényt, ha tudjuk, hogy van törvény. A törvénynek már eleve föltételezett és birtokunkban levő gondolata nélkül nem léphetnénk ki az egyes esetből, az egyes esetet nem általánosíthatnók, nem tekinthetnők a tényt a törvény illusztrációjának.

Ahhoz tehát, hogy az egyes esetekből törvényt indukáljak, már hinnem kell, hogy a természetben törvényszerűség van. De mily alapon hihetek egy az egész természetre kiterjedő törvényszerűségben? Mill empirizmusának erre csak egy válasza lehet s ezt a választ kapjuk is logikájában. Ebben a törvényszerűségben azért hiszünk, mert minden egyes esetben ezt kellett tapasztalnunk, minden természeti eseményben ezt kellett feltalálnunk. Soroljuk fel az összes tényeket, melyeknek tanúi voltunk, mind megegyeznek abban, hogy törvényszerűek.

Igen, de nem körbenforgás ez? kérdi Mill. Hogyne, hisz a világtörvényszerűség alapjául szolgáló „egyszerű felsorolás” minden egyes tényéhez egy-egy indukció tapad, épen olyan „egyes esetből vont általánosítás”, aminőknek megalapozására Mill szükségesnek tartotta eleve elfogadni, hogy a természetben törvényszerűség uralkodik. A kör tehát teljes, mert egyes esetekből vont törvény-megállapításainkhoz okvetlenül kell a világtörvényszerűség előleges hite, de ez az előlegezett általános hit csak egyes esetekből vont törvény-megállapításainkra épülhet. Technikaiban: hogy egyes kis indukcióink igazak lehessenek, egy nagy indukciót kellett elvégeznünk, de ez a nagy indukció már premisszák gyanánt tartalmazza a kis indukciókat.

Íme a leragasztott kör. Mill észrevette és szabadulni próbált tőle, de nem tudott. Nem foglalkozunk most e szabadulási kísérletekkel, mert másról akarunk beszélni. Csak jelezzük, hogy a legszorgosabb vizsgálat után sem található bennük más, mint a körnek egyszerű tagadása. És a törvényszerűség problémájának különös történetében talán ez a legérdekesebb mozzanat. Nézzünk szembe a körnek e makacsságával és próbáljunk felelni arra a kérdésre, miért nem szabadulhatott tőle sem Mill, sem az a klasszikus empirizmus, melynek ő volt a főembere. Mondjuk ki már most, hogy e válasz keresése közben el fogjuk hagyni a klasszikus empirizmus talaját, hogy egy igazabb és tisztább tapasztalatisághoz pártoljunk, melynek első szavát Bergson mondta ki.

Mit jelentett Millék empirizmusa? Szemügyre venni, kivallatni a tapasztalást s az igazságot nem értelemgyúrta formákban, hanem a tapasztalat válaszaiban keresni. De mit jelentett számukra a tapasztalás? Itt van a kérdés lelke. Mert az empiria szóval lehet visszaélni, lehet észrevétlenül, sőt öntudatlanul is, belevegyíteni valami igen hígított, gyenge intellektualizmust és aztán eredeti közvetlenül adott, tiszta tapasztalásnak venni olyasmit, ami már nem az, hanem a tapasztalásnak folyékony, mozgalmas tömegéből kivált pornemű csapadék, mely épen azért vált ki, mert a tapasztalás fluiduma összevegyült egy bizonyos felhígított öntudatlan intellektualizmussal. Ilyenformán

vétett a klasszikus empirizmus. A hiba nem az volt, hogy e keveréssel kísérletezett; a hiba az volt, hogy öntudatlanul kevert, hogy a csapadékot az eredeti fluidumnak mondta s mindazt, amit a lombikja fenekére szállt mozdulatlan pornemű üledéken látott, azt magáról az eredeti és mindennemű csapadékánál ezerszer gazdagabb szövevényesebb, élő és mozgó folyadékról állította. Egy kissé több és kissé öntudatosabb intellektualizmus hirtelen kikristályosította volna az egész folyadékot mindenestől, a valóság élő folyamának medrét jól megformált geometriai építményképpel töltötte volna meg, lett volna így előttünk egy bevallott, becsületes racionalizmus, mely logikai szükségleteinkhez alkalmazott darabonkint vizsgálta volna meg a valóságot és bizonyos szempontból többet látott volna belőle, mint az empirizmus, mert nála volt az egész matéria, ha megmervítve is.

Mondjuk el ezt kissé technikaiban is? A klasszikus empirizmus nem volt tiszta empirizmus, mert nem a közvetlenül adott és még értelmileg feldolgozatlan tapasztalást vizsgálta. Nem vizsgálhatta ezt, mert a józan ész öntudatlanul alkalmazott értelmi formáitól nem tudott megszabadulni s ezek a formák őt fogva tartották egy már feldolgozott tapasztalásban, melyet közvetlen adatnak nézett. A tiszta és öntudatos racionalizmus, mely nyíltan az egész tapasztalásnak értelmileg megközelíthető és kezelhető feldolgozását akarja vizsgálni s e feldolgozott anyagra kíváncsi, a maga szándékosan kiválasztott szempontjából teljesebb és igazabb ismeretekre vezet, mint ez a kis feszültségű empirizmus. Mi azonban nem ebben az irányban keresünk; azt akarjuk látni ma, mit találhat a gondolkodás akkor, ha a közvetlen valóságnak minden feldolgozásától meg próbál szabadulni, ha a tapasztalást még attól az öntudatlan feldolgozástól is megakarja tisztítani, melynek azt a klasszikus empirizmus alávettette.

Hogy ezt tehesük, célszerű lesz előbb közelebbi értelmet adnunk annak a kijelentésünknek, hogy a Mill-féle tapasztalás nem az igazi tapasztalás, hanem annak csupán elszegényített, megmervített mása. Tényekből áll, egymásközt csoportosuló, összeseregülő és szétszóródó tényekből. De ezek a „tények” nem közvetlen adatok. Maguk is konstrukciók, rajtuk van az emberi értelem kezényoma, amely a valóságból kimetszegette és összerakta őket. Miből vannak összerakva? Tulajdonságokból, nem mások, mint tulajdonság-csoportok. A klasszikus empirizmus „tényei” mind bizonyos önmagukban véve változatlan valóság-elemekből vannak építve, ezek a tények sohasem egyebek, mint tulajdonsággá rögzített színek, hangok, súlyok, belső élmények egyes csoportjai, mindenik elemük valami kész mozaikszem, ami jön-megy a természetben, eltűnik és felülkúszik újra és minden új csoportban éppen oly föltételek között s ugyanoly módon vesz részt, mint a régiekben. Ez a világ alig más, mint tény-törmelék s e tények mindenike alig más, mint tulajdonság-por; a valóságos világnak holt képe ez csupán, nem tartja össze az a megállíthatatlan és minden megvoltage folytonosan érvényesítő mozgás, mely a pusztá lehetőségtől a valóságot megkülönbözteti. Pillanatról-pillanatra változik ugyan a képe, de ez a kép egy pillanatig, vagy legalább is addig, míg vizsgáljuk, mozdulatlan, egy nagyon jó helyről kölcsönzött

hasonlaltal élve, olyan, mintha valaki addig nem akarná tovább fordítani a kezében levő kaleidoszkópot, míg jól meg nem vizsgálta az épen jelenlevő figurát. Ez az empirizmus tehát egy lényegesen mozdulatlan világot vizsgál; megállítja, hogy megnézhesse és nem tudja, hogy e megállítással elszegényítetté és el is torzította.

Miért nem nézhette mozgásában a valóságot? Öntudatlanul befogadott intellektualizmusa miatt. Mert az intellektus munkájának meg van a maga ritmusa s ez a ritmus figyelmünk pulzációs természetéből következik, melynél fogva, bár éljük, de nem értjük a folytonosságot. Nem értjük a folytonos változást, mert mikor meg akarjuk érteni, már figyeljük és mikor figyeljük, akkor már infinitezimális részecskékre osztottuk fel, oly részecskékre, melyek mindenike, kicsinységénél fogva már mozdulatlan állapotnak vehető. Figyelmünknek s értelmünknek ebből a berendezéséből, a folytonos változással szemben mutatott tanácstalanságából fakadt az az óriási és mélyen emberi kísérlet a természet megértésére, amit differenciál-számolásnak nevezünk s melynek határai körülbelül összeesnek az emberi értelem sikereinek hatáiraival. Azonban ez az infinitezimális elemekből helyreállított folytonosság nem élő, csak fiktív folytonosság, nem időbeli, hanem térbeli folytonosság, mert hiányzik belőle a múltnak a jelenbe való szakadatlan betódulása. Ennek az élő, mozgó, időbeli folytonosságnak elhanyagolásával vét a klasszikus empirizmus és Bergson előtt minden filozófia.

Világítsuk meg e vázlatos kijelentéseket azzal, hogy a törvényszerűség problémáját érintő vonalaikat kidomborítjuk. Mi lehet az értelme a törvényszerűségnek, egy ilyen elszegényített s mozdulatlan tétel tapasztalásban? Nem lehet más, mint az, hogy azok a tulajdonság-kicserélődések, melyeknek az elemeiről most mondtuk el, hogyan és miért merevíti ki őket a folytonos változásokból a figyelő értelem, nem mennek vaktában, rendetlenül, össze-vissza, hanem visszatérő csoportokat találunk közöttük. Az egyes törvény csak ennyit mond Mill empirizmusában: ha abc tulajdonságok jelen vannak, d is jelen van, tehát megmarad a kaleidoszkóp egyetlen figuráján és pusztán egyidejűséget fejez ki. Akinek itt az a gondolata támadna, hogy hiszen egyes törvény is fejezhet ki egymásutániságot, annak azt felelném, hogy Millnél nem és csak arra kérném, hogy ennek belátása céljából gondolja el szigorúan Millnek azt a formuláját, mellyel az okságot határozza meg s mely szerint az okok összege egyenlő az okozattal s azután próbálja meg ebbe a formába belesajtolni a valódi egymásutániságot. Látni fogja, hogy ennek a formulának megvalósításaért nem kell átlépniünk egyik mozaik-darabról a másikra, a Mill-féle empirizmus minden egyes törvénye egyidejűségi törvény még akkor is, ha egymásutániságról van benne szó.

Mi fogja összekötni egyetlen sorozattá a természet folytonos történéseinek ily szaggatott képekké bontott mását? Mi lesz az az utolsó, legáltalánosabb tulajdonság, mely majd beleteszi azt a látszólagos egymásutániságot, tulajdonképen csak egymásmellettséget ebbe a pillanatfelvételekké kiterített természetbe, amely majd látszólag helyreüti a hibát, melyet a könnyebb megértés végett elkövettünk, és arra lesz hivatva, hogy egy utolsó gesztussal visszaadja a valóságnak

a belőle elsikkasztott mozgást? Az a tulajdonság lesz ez, mely azt mondja ki majd, hogy ezek a mozaikok nem tetszőlegesen, hogy ami egyikben előfordul, az a másikban is visszajöhet, hogy ami egyikben ily módon fordult elő, annak ugyanolyan körülmények közt kell a többiekben is, bármelyikben előfordulnia, amely így utólag egésszé, egységgé fűzi a feldarabolt természetet; ez a tulajdonság a rend, a törvényszerűség. Utólag próbálja visszaadni az egységet, amit elvett s ebben a filozófiában nem lehet különbséget találni az eredetileg adott s az utólag visszaállított egység között. Nem lehet észrevenni, hogy az eredeti egység időbeli volt, igazi élő mozgás, a visszaadott egység pedig csak az elsőnek téri szimbóluma, nem igazi mozgás, hanem annak mozdulatlan tulajdonsággá komprimált helyettesítője.

És mert nem az, épen ezért szorul lezárt körre az élő valóságban épen nem zárt vonal, melyet most majd közelebből is megnézünk s melyről azt fogjuk látni, hogy az a valóságnak egy nagy főere, mely annak tápláló szervét, az anyagot, annak lélekző szervével, a szellemmel köti össze. Ezt át fogjuk látni, mihelyt helyrehozzuk a most vázolt visszaéléseket és visszaadjuk a valóságnak azt, amit a klasszikus empirizmus és Bergson előtt minden filozófia elvett belőle, a mozgást, az igazi konkrét időt, a teremtő életet. Mikor ezt tesszük, akkor nemcsak tendenciánkban, hanem most már mondanivalónknak materiális részében is átmegyünk az ígért újabb tartományba, a bergsoni közvetlen tapasztalás tartományába. Ezt fogjuk megpróbálni beszélgetésünk második részében.

II.

Mill azt állította, hogy az egyetemes törvényszerűségekre vezető indukció más, mint az egyes törvényekre következtető indukciók s így nem indukciót alapozunk meg ugyanolyan természetű s ugyanolyan rangú indukcióval, a körbenforgás tehát csak látszólagos. Nem akarunk kitérni itt arra a dilemmára, melybe ez az állítás sodorható s amelyből nincs más kibúvó, mint az, amelyik kivezet magából a klasszikus empirizmusból is, mindezeket az egész kérdésnek bővebb és így pontosabb megfogalmazásával együtt kifejtettük másutt. Csak azt hangsúlyozzuk most, hogy Millnek ez állításában egy igaz előérzet rejtőzik. Ez a nagyon becsületes és nagyon őszinte filozófus érezte, hogy a világtörvényszerűség hite, mely egyes indukcióink alapjául szolgál, ha induktív hit is, mégsem úgy keletkezik, hogy az egyes törvényekre következtető indukcióinkat használjuk premisszául. És ebben a negatív formában neki igaza volt. De pozitív értelmet nem adhatott e kijelentésnek, nem mondhatta meg, mi hát az az egyetemes törvényszerűségekre vezető indukció. Nem mondhatta meg, mert az az irány, melyben rátalálhatott volna, előtte el volt zárva, elzárta előle empirizmusának kevertsége, az a tény, hogy ő egy már megformulázott, feldolgozott tapasztalást tanulmányozott, amely kész, jól megszerkesztett észrevételekből volt összerakva s amelyben nem lehetett olyan valóságok keresésére indulni, melyek a dolgok történetében messze megelőzik a megformulázott észrevételek kialakulását. Pedig arra a kérdésre, hogy mi hát az a minden egyes indukciókat meg-

alapozó egyetemes törvényszerűségbe vetett s előlegezett hitünk, csak ebben az irányban lehetett volna keresni a feleletet. Teljes magatartás-változtatásra lett volna szükség, öntudatos szándékra, hogy ne készen kiterített s kiállított formákban, hanem fejlődésükben nézzük a dolgokat, hogy egész mivoltukat ne pillanatról-pillanatra elért és rögzített fázisaikban, hanem históriájukban keressük, abban a sajátságos, önmagát folyton megújító mozgásban, melynek igazi neve a konkrét, haladó és teremtő idő. Az kellett volna, hogy a valóságos történésekből kiemelt és környezetéből kiszakított problémát visszahelyezzük a maga természetes közegébe, az igazi s nem pedig egy jól-rosszul rekonstruált fejlődésbe s ebben az így fölélesztett valóságban keressük a mereven formulázott kérdésre adandó felelet helyett, a benne élő s önmagától jelentkező kérdés múltját, fejlődését s az ezekből megsejthető megoldási ígéreteket. Így lehetett volna rátalálni az indukcióinkat megalapozó törvényhit pozitív tartalmára s ezzel annak bizonyosságára is, hogy a törvényszerűségekre való következtetéseinkben csak addig van körbenforgás, míg egy a könnyebb vizsgálat céljaira az időből a térbe kiterített mozdulatlan világon dolgozunk s a kör bezártsága megszűnik, mihelyt a ténytörmelékké felaprózott valóságnak visszaadjuk az igazi időbeliséget, az életet.

Tudjuk, hogy ezt az egyszerű, nagy gesztust, mely a gondolkodás történetében a legfontosabbak közül való, Bergsonnak köszönhetjük. Itt gyökerezik az ő eredetisége, ez az, mi benne redukálhatlanul új és csak azok tudják őt bizonyos részlet-analógiák révén régiebb gondolkodókkal azonosítani, akik ezt nem értették meg benne. Ennek a konkrét, teremtő időnek meglátása, ez az ő ajándéka s ezzel vezet bennünket az igazi, tiszta empiria talajára.*

Mit mutat ez az igazi tiszta empiria? Valami igen meglepőt a vitaedzett filozófusnak, valami igen egyszerűt az elfogulatlan, nyitott szemű léleknek és valami egészen természetes, meghitt és jól ismert dolgot a valósággal bensőleg érintkező művészléleknek. A közönséges élet, a mindennapi hasznos cselekvések mindennapi darabos világa egyöntetű eseményfolyammá oldódik fel. Sem rajtunk kívül, sem magunkban nem találunk többé semmi készet, semmi mozdulatlan. A közönségesen élettelenül ránk meredő színek, formák, az eszméletünket meg-megostromló ismeretes hangok mind történésekké bomlanak, összefolynak egymással és belső életünkkel, mintha egyszerre megéreznők alattuk az önmagáért s nem értünk élő valóságot, melyet rendszeresen eltakar előlünk a célszerűség. A biztos körvonalak, melyek kész jóslatokkal várják beléjük kapaszkodó cselekedeteinket, elmosódnak, a hasznosan elszigetelt „tárgyak” egyetlen valóságos élő egységgé ömlenek és valóságuk már nem különbözik a mi valóságunktól. A mi valóságunkról pedig, jól egyensúlyozott és okosan betanított eszméletünkről lepereg a betanultság pora és megérezzük, hogy egész mivoltunk a történetünk. Ez a történet pedig, ha belsőleg éljük, meghazudtolja

* A közeljövőben, azt hiszem, alkalmam lesz Bergsonnak különösen egyéni s a valóságba oly mélyen beleszántó alapgondolatát a *Huszádik Század* olvasóinak részletesebben is bemutatni.

az óramutatók és a naptárak egyenlő térdarabjait, melyeket célszerűségből egyenlő időknél nevezünk és az időtartamok hasznos szintelenségébe is beköltözik a megújulás. Már tudjuk, hogy csak azért vannak, mert élnek és csak azért élnek, mert nem szintelen esemény-tartók, hanem mert azonosak a tartalmukkal és szakadás nélkül úszik át múltjuk a jelenükbe. A múltnak ez a jelenbeömlése viszi előre az időt, viszi mindig az ismeretlen felé haladó lendülettel, és ez a megújulás az élet. Teremtés ez a megújulás, mert az egész múlt beömlése, mely előre lendíti a jelent, nem engedi meg, hogy ami már volt, az visszatérjen. Ebben a teremtő valóságban tehát az elmúltak épen azért nem ismétlődhetnek, mert az egész múlt jelen van és hat folytonosan; ebben az ismétlődést nem ismerő valóságban tehát a körök be nem zárulhatnak, a kiinduló ponthoz nem lehet visszamenni, ebben a valóságban minden cirkulusnak fel kell engednie és természetlen körbenforgás helyett mélyebb igazságokhoz kell vezetnie.

Keressük fel most ebben a fölélesztett valóságban az imént vizsgált körünket. A kör onnan származott, hogy a világtörvényszerűség hite, föltétele is, eredménye is volt egyes törvénymegállapításainknak. De állítsuk be egyes törvénymegállapításainkat a fejlődő valóságba és kérdezzük magunktól, lehet-e a föltételükül, kiinduló pontjukul szolgáló törvényszerűség ugyanaz a törvényszerűség, mint az amelyet belőlük következtetünk?

Előre tudjuk, hogy az élő, ismétlés nélkül való fejlődésben ez nem lehetséges. Meg kell azonban néznünk, mi a különbség a törvényszerűség mint szükséges posztulátum s a törvényszerűség mint eredmény között. Be kell látnunk, hogy a posztulált természetrend ugyanaz, mint a formulázott természetrend, mely egyes szintén formulázott indukciókat tartalmaz premisszákat gyanánt. Az elhitt rend nem kikövetkeztetett rend, nem lehet az, mert lényegesen logika előtti termék, sőt pszichológia-előtti termék, ha a pszichológiát a megformulázott észrevételek vagy kimerevített érzékek tanulmányozásán kell kezdenünk, mint a klasszikus empirizmus tette, vagy akarta tenni.

Ez a törvényszerűség tehát nem a Mill-féle „felsorolás” eredménye. Nem is kell hozzá felsorolás. Más kell hozzá, valami inkább a szervezettel a cselekvések sikerein és balsikerein át megérezett összetartása a valóságnak, inkább megélt, mint megállapított koherencia, törvénykép épen nem formulázott, de folytonosan használt cselekvés-kormányzó benyomás. Első megjelenésében ez a törvényszerűség alig más, mint az élő szervezet automatikus válasza az élettelen anyag ismétlődési hajlamára, mellyel az életnek meg kell alkudnia, melyet az életnek ki kell használnia a saját fönmaradása érdekében. Ez a megélt törvényszerűség eredetében tehát visszamegy az életnek legmesszebbi múltjába odáig, ahol az anyag tehetetlen maga-ismétlése az élőben kifejleszti az automatikus ösztöncselekvést, odáig, ahol az élő elfogadja ezt az ismétlődést, hogy vele és rajta keresztül belecsempéssze az újat s ezért millió számra ismétli tetteit és önmagát, mint egymásra ható fizikai erők eredményeiket. Hosszú korokon át használják és játsszák tehát az élők a törvényszerűséget, élnek és tettekbe foglalják az anyag szokásaitól rájuk erőszakolt természetrendet s mikor

nagyon későn, végre az emberi eszméletben megszületik a törvény formuláztalan hite, akkor e gondolatnak metaforáit már évmilliók óta ezer és ezer különböző fejlettségi fokon játszotta az egész élő világ; és csak azért bontakozhatik ki formulázott gondolatá az emberi eszméletben, mert megszimbolizálva már színrehozta rég az élők cselekvése, mely nem volt egyéb, ha úgy tetszik, mint az indukció folyton játszódó allegóriája.

Hova lett tehát a körünk? Nincs többé, mert amint visszajutni próbáltunk a kiinduló-pontjához, láttuk, hogy a kör nem záródik, hanem befelé vezet a valóság történetébe egészen odáig, ahol az anyagba költözik az élet, hogy a maga számára kihasználja. Ez a vonal tehát az öntudatos elmélkedések, a törvénykereső következtetések szellemi világából az élet históriáján át visszavezet egészen az anyag tehetetlen ismétlődés-hajlamáig, mellyel az élet megújuló, növesztő princípiumának kell társulnia, hogy eszméleti élet fakadhasson belőle. Már most is látjuk tehát, hogy ez a legtisztábban anyagi világot a legtisztábban szellemi élettel, a gondolkodással egybekötő vonal valóban egy főere a valóságnak s hogy a törvényszerűség gondolatának cirkulusa, mikor a valóság holt mása helyett magát a fejlődő valóságot vizsgáljuk, ezzé a nyílt vonallá fejlődik.

Húzzuk most szét ezt a vonalat két szabad szálánál fogva, hosszú végtelen sok kanyarodású spirálissá bomlik, mely az anyag ismétlődés-tendenciáját hozza örökségül s az emberi gondolkodásban, mint törvényhite rakja le, amire épül minden tudományos elmélkedés. A valóságnak egy nagy erét szabadítottuk fel itt a törvényszerűségnek az imént még letapasztott élettelen köre alól. Ez az ér az anyagtól, a valóság szívéből jön, mely tápláló vérrel látja el a természetet és a szellemség felé megyén, mely életképessé teszi a hozott táplálékot azzal, hogy a maga könnyebb és tisztább atmoszférájából vesz folytonosan lélekzetet; ennek az érnek mentén megy át az anyag ismétlődéshajlama az eszméletbe és társul ott annak megújuló hajlamával, hogy folytonosan teremtsen azt az életet, melyen uralkodik a megszokás, s amelyet mégis előrevisz egy minden szokást megcsúfoló és végeredményben mindig győztes teremtő hajlandóság.

A törvényszerűség gondolatát tehát nem fogjuk megérteni, az indukció alapvetését nem találhatjuk meg addig, míg ezt a gondolatot a maga teljességében át nem láttuk. És ezt a gondolatot akkor látjuk át teljesen, ha nem ijedünk meg attól a kijelentéstől, hogy az élők minden cselekvése a legkezdetlegesebbektől a legfejlettebbekig nem egyéb, mint komprimált és kimondatlan indukció s az indukciók a fejlettség, a kimondottság minden fokán tulajdonképpen a célszerű cselekvésnek az eszméletben történt kibontakozásai.

Ha most megpróbálnók sorra követni e fölfejtett vonal összes kanyarodásait, akkor azt találnók, hogy e nagy ér mentén rakódnak le és alakulnak ki a legfontosabb pszichikai tények. Látnók a tiszta percepciót, az emlékezettől színezett percepciót, az asszociációkat, a felismeréseket át meg áthatódni e kezdődő, előbb csak megélt és mindjobban formulázódó törvényhittől, sőt látnók, hogy a rendnek e mind öntudatosabban használt hite valamennyi lelkiműködésünkben

lényeges elem. Ha ezeket az elemzéseket itt elvégezhetnék, látnók, hogy minden lelkiműködésünk át meg átszövődik a kimondottság vagy kimondatlanság minden fokát feltüntető latens indukciókkal, melyek körül a kevésbé megformulázottak alapul szolgálnak a jobban formulázottaknak s alapföltételeikkel egyetlen áramlattá olvadnak össze, a lelki élet minden gesztusában jelenlevő induktív mozgássá, mely egymásba fonódó, de mindig csak látszólagos körforgásokkal vezet az élettelen anyag önmagát ismétlő hajlamától a fejlett eszmélet törvénykereső hajlamáig.

És ha most a törvényszerűség, vagy ami egyremegy, az indukció problémájának felállítására kerülne a sor, azt találnók, hogy a kérdést nem azokra az egyes, többé-kevésbé megformulázott okoskodásokra kell vonatkoztatnunk, melyeket induktív műveleteknek nevezünk, mert ezek érthetetlenek az őket eredetükkel összekötő egységes induktív mozgás nélkül, mely a cselekvésben fakad s az elmélkedésben oszlik szét és érvényesül. Csak ez az induktív mozgás, mely minden egyes lelki ténybe úgyszólván beletömöríti a maga hosszú történetét, csak ez értetheti meg velünk, hogyan vagyunk képesek a használt és megélt törvényszerűség alapján egyes pontos törvényeket öntudatosan kijelenteni s hogyan fogalmazhatjuk meg ez öntudatosan formulázott egyes törvényekből körbenforgás nélkül a determinizmus hipotézisét. Ennek az induktív mozgásnak a tanulmányozása érteti meg velünk azt, hogyan származik az anyag kihasználásából az indukció, a törvényszerűsége való tudatos következtetés, az első logikai művelet mellyel az eszmélet elszakad az anyag tényleges kihasználásának gondjától s egyszerűen lehetséges kihasználásokat, azaz törvényeket gondolva el, megindul az elmélkedés beláthatatlan útján. Az első logikai művelet ez, melynél fogva az értelem belefogózik a valóságba, amivel együtt élt, amiből fakadt s amivel folyton összetartja az a messzemenő múlt, melybe az induktív mozgás eredete visszamegy s amely magával az étellel egyidős.

A törvényszerűség problémájának tanulmányozása tehát az induktív mozgásnak, az eszméleti életünket átható latens indukciók ez egységes áramának vizsgálására utal bennünket s ezzel a kérdés megoldásának egészen új és még járatlan útja nyílik meg előttünk. Nem indulunk el most ezen az úton. Ma csak annyit akartunk megmutatni, hogy a probléma alapvetésében mutatkozó kör látszólagos, alapjában véve módszertani visszaélésekből származik és mihelyt e visszaéléseket jóvátesszük, a kör megszűnik és megszüntetése mélyebb tanulságokhoz vezet.

SZEMLÉK ÉS JEGYZETEK

Kósa Miklós: Az olasz imperializmus és Ausztria-Magyarország

I.

A hármasszövetség két együttthatóját a közvélemény szemében csak a saját tétlenségi nyomatékuk tartja még, egyelőre, össze. A laikus közönség, sajtó és tudomány könnyen terrorizálható vagy könnyen és aránylag olcsón irányítható fórumainál sikerült azt a meggyőződést befészkeltetni, hogy Ausztria-Magyarország és Olaszország a „természettől”, a „faji ellentételnél”, sőt szükség esetén még „gazdasági érdekeik”-nél fogva is történelmileg összeférhetetlenek s a közeljövő a kölcsönös imperialisztikus terjeszkedésnek véres végét fogja szabni.

Az olasz imperializmus, eltekintve a délamerikai Magna-Italia rövid lélekzetű illúziójától, amelyet a nyomorgó emigránsok vállán akart felépíteni, politikai és gazdasági terjeszkedésének határait a Földközi-tenger medencéjére korlátozta. Bismarck még a berlini kongresszus előtt felkínálta Tuniszt, hogy Olaszországot a hármasszövetséghez kapcsolja, Olaszországot azonban gazdasági érdekei akkor Franciaország mellé állították. Mikor azonban Tunisz francia kézre került Algír mellé, Itália kénytelen volt a hármasszövetségbe lépni 1879-ben, hogy a Franciaországgal kilobbant hosszú gazdasági harcában izoláltan ne maradjon. Az imperialisztikus törekvés nemsokára a Vörös-tenger s a keleti piac lehető biztosítása céljából Athiopia felé fordult (Massua megszállása), de az aduai csata 1896-ban ezt a politikát végleg letörte. A Crispi-kormány s az érdekelt kapitalista körök a bukás veszedelmét a két szövetségesre hárították át, amelyeknek gazdasági konkurenciája már nyomasztóvá vált. A francia érdekközösség újra aktuálissá lett: Visconti Venosta végleg lemondott a tuniszi és afrikai igényekről, viszont a francia protektorátus alatt a *mare nostrum* szűkebb eszméjére, az Adriai-tenger és a Balkán kisajátítására vetette magát, a Balkán-államok „nemzeti felszabadulása”-nak jellegéje alatt, a *penetration pacifique* jól ismert ösvényén, hogy a monarchia, illetve (a francia revanche szolgálatában) Németország gazdasági túlsúlyát a maga, illetve Franciaország javára csökkentse. Ezt a tendenciát elősegítette, majd döntően irányította Anglia, amely Németország elleni kétségbeesett versenyében Itáliát a maga és Franciaország exponensének használta fel, ahogy Olaszország a marokkói kérdésben az algezirasi konferen-

cia tényleg a francia-angol *entente* mellé és Németország ellen játszott. A boszniai annexiót jórészt az állandó angol-francia izgatás tette időszerűvé, amelyet a németellenes gazdasági küzdelem és az olasz aspirációk hiú élesztgetése avatott itt is diplomáciai eszközzé. Az olasz imperiális politika ezután, mivel Albániában az akciót ezidőszerint még végleg kiélezni nem lehetett, a kapitalisztikus és hazafias türelmetlenség levezető csatornáját Tripolisz felé árkolta, az angol-francia *entente* feltételezett jóakarata mellett később forduljon intenzívebben a Balkán ellen. Evvel a törekvéssel szemben a német-osztrák imperializmus keresztező vonalai e szemle hasábjain már illetékes ábrázolóra találtak.

A laikus közvéleményt a nacionalista és militarisztikus ideológia a kapitalizmus érdekeinek szolgálatában addig a határig vitte el, hogy a közel jövő állítólagos erőmértéklését mindkét állam létkérdésének tekinti. Ezt a perspektívát, amelyet a tripoliszi kaland újra fokozottan aktuálissá állított be, sem a komoly szociológiai, sem a komoly szocialisztikus világnézet, sőt még a radikális polgári meg gondolás sem fogadhatja el szükségszerűnek és kikerülhetetlennek. A háborút s különösen ezt a háborút, célul és eszközzül a két állam imperiális hatalmának, a „dunai császárság” és az „új római birodalom”-nak biztosítására, a Steinmetz-féle filozófiával ellentétben még mint világítéletet, vagy a kollektív kiválasztódás alapfunkcióját sem lehet a jövőnk szükségszerű útjának elfogadni, ahogy magának a két imperiumnak megalapítása sem az. A két állam igazi tudományossága, igazi szocialisztikus szervezete, igazán radikális polgársága (amennyiben van), evvel a nagyhatalmi hóborttal és a hátvédet alkotó, könnyen agnoszkálható érdekekkel, világos felismerésük alapján, állást kell, hogy foglaljon s részben állást is foglalt, fájdalom, sem Olaszországban, sem a monarchiában nem elég határozott és következetes módon. Fentartva és később kiemelve a magunk eltérő meggyőződéseinknek és álláspontjainknak jogát, talán nem lesz érdektelen, ha az olasz szocialista párt, a modern olasz tudomány s a fél- és egészen hivatalos Olaszország ezirányú dokumentumait (részint még a tripoliszi kirándulást közvetlenül megelőző időből) összekeresgéljük, amelyeken át bennünket vizsgálunk, saját magukat jellemzik és nekünk is betekintés nyílik abba a misztikus problémába, amely a dunai császárság és az új római birodalom jellegéje alatt oly régóta kísért.

II.

Mindhárom szemléleti kört nézzük először az (elméletben és papíron) egységes szocialisztikus világnézet ablakából, ahonnan az olasz diplomácia, kapitalizmus és burzsoázia seregszemléje is megejtethető. A *Battaglia proletaria socialista* szerkesztőségének kiadásában telev előtt igen érdekes kis könyv látott napvilágot,* talán az első, bár vázlatos, de áttekintő összefoglalása annak a tárgynak, amely a cím fogalma alá esik. A kiinduló feltevés az, hogy az osztrák-magyar

* *Il proletariato italo-austro-ungarico contro il militarismo e contro la guerra.* Milano, 1911.

és az olasz proletariátus fel kell, hogy szabaduljon amaz akadályversenyben, amelyet a sajtó és a militarisztiko-nacionalista pártok közük ékeltek. Az internacionális szervezkedés új diplomáciája mindazokat az ellentéteket, amelyek a nemzetek békés fejlődése elé tornyosulnak, háború nélkül, a hadseregek szigorú bojkottjával akarja kiküszöbölni. A nacionalizmus, a mai államok közös betegsége, a militarizmussal karján, egymásra uszítja a fajokat és nemzetiségeket, a sovinizmust kiélesíti s a haditerhekkkel fizetteti meg a nemzeti lelkesedést. A proletárság fegyver nélkül akarja a vitás kérdéseket elintézni. A politikai pártok, a kapitalisztikus ideák kifejezői, Ausztria-Magyarország és Olaszország háborúját az ajtó előtt látják, a titkos készülődések lázasan folynak, pedig a nép erre a célra sem itt, sem ott se pénzt, se katonát nem hajlandó áldozni. Az irredentisták újra felvonulnak és megpróbálják a polgárságot elkábítani, a szocialista párt azonban egyszerűen hivatkozik arra, hogy mindenütt vannak olaszok, Argentínában milliók pusztulnak el, de értük, akiket a kapitalizmus kergetett vagy csalt a nyomorúságba, a sajtó és a polgárság soha így meg nem mozdult. Nizza, Corsica, Malta is tele van olaszokkal és mentő akció mégsem készül az ő érdekükben. Miért ép az osztrák olaszok kellene az anyaországnak, miért a keserű düh Ausztria ellen? Az a magyarázat, hogy a hagyományokat könnyen lehet napi izgalmakká hevíteni, nem kielégítő, kétségtelen, hogy gazdasági okok forognak kockán. Olaszországnak a szomszéd kis Svájjal gazdasági érdekellentéte nem támadhat, mert a világpiacon egyáltalán nem is jó számba, Anglia és Franciaországnak pedig óriási export-területük van. Ausztria-Magyarországgal azonban a balkáni és kisázsiai kereskedelem cirkulásaiban szembe találkozik s a két állam kapitalista érdekkörei ezt a gazdasági versenyt mindenáron revanche-mérkőzésé akarják kicsiszolni, hogy egymástól megszabadulhassanak, egymást kizárják — a militarizmus és sovinizmus segítségével. Az irredentista-tüntetések tehát börzei manőverek és spekulációs üzérkedések irányítják, de az olasz lelkeket sikerült avval a maszlaggal elkábítani, hogy az olasz testvérek a horvátok rabigájában gömnyednek és sikerült elfelejtetni azt, hogy magában Olaszországban vígan garázdálkodik az úri, papi és katonai oligarchia. Az Ausztria-Magyarország ellen való háborúnak olasz nyelvű alattvalóknál nincs gyökere; az osztálytagozódás őket is kapitalistákra, polgárookra és proletárookra, konzervatív, liberális-klerikális vagy szocialista érzelműekre bontja, de senki sem akarja közülök Olaszországot rekonstruálni. A klerikálisok hívek a dinasztiahoz, a gazdag konzervatív kereskedők otthon érzik magukat, a kispolgárnak és a proletárnak pedig lényegileg mindegy, hol nyomorog. A fekete nemzetköziség uralkodik itt is, ott is, a „barbár” szlovéneknél azonban az analfabéták számaránya körülbelül azonos a legintelligensebb olasz vidékkel, Piemonttal (23%); az ausztriai viszonyok ma már aránylag kedvezőbbek, a kötelező nyugdíjbiztosítás, a választói jog kiterjesztése, a személyi jogok bővítése következtében az ausztriai olaszoknak nincs más közös érdekük, mint szociális és kulturális helyzetük fokozott javítása. Csak a kapitalisztikus nacionalista

üzletkörök akarják a háborút! A katonai költségek azonban már eddig is elviselhetetlenek: Anglia Németország ellen, Németország Anglia és Franciaország ellenében, Franciaország pedig a revanch-ért fegyverkezik, — Olaszország a monarchiát tartja sakkban s viszont, de mindezen államok persze elvben a béke legnemesebb barátai. Itália katonai költségei 1905 — 1910-ig több, mint megkétszereződtek; 1905-ben 200 millió volt a hadsereg, 150 millió líra a tengerészet szükséglete, 1910-ben az 1911—1912. évi költségvetési előirányzat már 643 millió lírara rúgott, amihez még 50 millió tüzérségi és 319 millió tengerészeti hitel (41 millió azonnal, a többi néhány évi részletben) csatlakozik. A hajóépítők, vállalkozók, ércbányatulajdonosok, gyárosok az aranykorszakot élik; kilenc magán és öt állami hajógyár nyeli el a milliókat, el vannak halmozva munkával és mégsem elég nekik. Nem hirdethetik nyíltan, hogy fegyverkezzék tovább az állam és adjon nekik újabb megrendelést, hanem kerülő utakon manővereznek, a sajtóval, saját munkásaikkal és bérenceikkel, belelovalják őket tüntetésekbe, sőt sztrájkokba — a maguk profitjáért, újabb koncesszióért, a munkások eltartásának és a haza védelmének cégére alatt. Maga a tengerészeti miniszter jelentette ki a parlamentben, hogy már csak az érdekelt iparágaknak állandó és helyesen megosztott munkával való ellátása szempontjából is mindent meg kell szavazni! Miért gondoskodik az állam éppen csak ezekről az iparágakról? Azért, mert nem az általános gazdasági fejlődés, hanem egyes klikkek szolgálása a fő! Az adók és közterhek milliói ezeknek az uraknak a malmát hajtja s munkásaik nem tudnak emberi módon megélni. Az utóbbi évek folyamán az Elba 7, 10 és 12%, a Femere Italianae 8 és 10%, a Savona 11 és 12%, a Terni 13, 18 és 24% osztalékot fizettek, pedig a mérlegek hamisak, mert a kincstárt még az adócsökkentés érdekében is becsapják. És ezek a gyárak és vállalatok nemcsak a hazát védik, hanem vígan dolgoznak külföldre is, Törökországnak ép úgy, mint Kínának és Németországnak, ahogy Weisz Manfrédék is szállítanak Olaszországba, a Krupp-gyár is, az osztrák Skoda is! A kapitalizmusnak nincs nemzeti érzékenysége, mikor üzletről van szó, de a nép hazafiságára hivatkozik, hogy ágyút öntessen és hajót építtessen ötven százalékos profitra. Ausztria-Magyarország sem áll a hadi költségek dolgában jobban: 1900-tól 1911-ig 4,283,666.425 K volt, a boszniai csapatoké pedig 862,964.010 millió, legutóbb pedig a hadügyi kormány 123,257.210 millió hitelt kért. A kapitalista érdekek tombolnak itt is, sovinszta szölamok furulyaszava mellett; a proletárság helyzete kétségbeejtőbb talán még Olaszországnál is. Németországgal szembe állítva a monarchia egy lakosára évi búzafogyasztásban esik 174 kiló, Németországban 274,6, darakásában azonban (az olasz polenta) 15,8 és — 72,2 kiló! Ezeken a visszaéléseken és nyomorúságokon csak a nemzetközi szolidaritás segíthet, nem pedig a világháború. Olaszországnak a tengerparthoz való történeti joga sem kizárólagos, hiszen a szlávok is ott laktak ős időktől fogva, de maga Trieszt sem akar mást, mint közigazgatási autonómiát, hogy Olaszországgal szorosabb gazdasági összeköttetései lehessenek: a nacionalisták ellenben világgá ordítják,

hogy Trieszt mindenáron Olaszországhoz akar tartozni! A hadgyakorlatok és flottatüntetések folyton izgatják a nép fantáziáját, mintha örökké a halál útján járnánk, pedig a két államot életérdekeik összekapcsolják. Itália 1909 folyamán áruban 135 milliót, 1910-ben pedig 144 milliót exportált a monarchiába, Ausztria-Magyarország pedig 286, illetve 272 milliót importált. Olaszországnak okos vám-szabályokkal kell exportját fejlesztenie (ahogy az 1903-iki súlyos klauzula eltörlése például az olasz bortermelőket valósággal regenerálta) s Ausztriának is ezen az úton kell járnia. A Balkán-kérdés (a helyzet gyújtó pontja) lényegben nem robbantó jellegű: az albánok autonómiát akarnak, gazdasági felszabadulást a feudális-ottomán uralom alól; nincs iskola, kórház, bank és posta, nincsenek tengeri vonalaik, nincs helyes és praktikus vámrendszerük. Ezt kell megadni! A kapitalista érdekeknek a helyzet relatíve egyszerű volta nem kellemes és nem jövedelmező, ezért lármáznak, izgatnak, bonyolítják a csomót, ahelyett, hogy egyesült erővel igyekeznének az ellentéteket kiküszöbölni. A proletárság összetartása biztosíthatja csak a békés, kulturális és gazdasági fejlődést; az ökonomikus észszerűség, a politikai megfontolás, az etnikai kapocs és az erkölcsi érdekek Ausztria-Magyarország és Olaszország egyesítését és egymás megértését követelik; a proletárság gyűlöli a háborút, mert szenvedéseinek és romlásának forrásait látja benne, gyűlöli a nagy fegyverkezési politikát, mert a polgári jólét fejlesztésének eszközeit vonja el és követeli végül a nemzetek egyetemes szolidaritását, különösen pedig Ausztria-Magyarország és Olaszország őszinte ententejét.

A modern olasz tudományosság egyik előkelő képviselője, Arturo Labriola ugyanevvel a problémával történeti alapon foglalkozik.* Könyvének vezető elve Tayerle egy kijelentése: a munkásság nem akar különválni a nemzettől, hanem megakarja nyerni a szocializmus eszméi számára. Épen ezért, fejti ki Labriola, az olasz népet joggal érdekelhetik a szomszéd monarchia jelenlegi érdekkörei és álláspontja Olaszországgal szemben, még jobban azonban jövődö tervei és fejlődési lehetősége, amelyet múltja és jelene határoz meg. Olaszországban nem ismerik a monarchiát, még annyira sem, mint például Japánt. A legtöbben még annak az abszolutisztikus államnak hiszik, amilyenek az olasz háborúkban mutatkoztak; népek mesterséges vegyületének, amelyet katonai kényuralom tart össze; eleven anakronizmusnak ítélik, amely rövid életű lesz a földön. Ez a feltevés helytelen; alig akad más európai állam, amely az utolsó félszázad alatt gyökeresebben átalakult volna; meg kell szabadulni attól az előítéllettől, mintha egy mesterséges, történelmi ideák nélkül való állami formával állnánk szemben, amelynek kulturális hivatottsága és célja ne akadna. Ausztria annak idején a nemzeti mozgalmak lebírására három módszerrel próbálkozott, 1849-től 1867-ig; mindhárom kísérlet megbukott, mindhárom a dinasztikus imperializmus lobogója alatt vérzett el. Az első roham 1848-ban tört ki; e demokratikus-nacionalista forradalmakat részben az oroszok segítségével verték le

* *Le tenderize politiche dell' Austria contemporanea.* Napoli, 1911.

s a feudális osztrák kormány klerikális-romantikus ideállal, „a kereszténység védőpajzsa” jellegével próbálta az abszolút terrort igazolni. Ez a Schwarzenberg-féle elv az olasz birtokok elvesztésével 1859-ben csődöt mondott és felváltotta Schmerling programja: Ausztria legyen újra a vezető német állam! Ez a terv Königrátnél múlt ki: Ausztria északon és délen kudarcot vallott, vissza kellett térnie önmagához; a revanche kedvéért a harmadik ideál a belső organizáció, a népek békéje, a Magyarországgal való kiegyezés. Ezt a kiegyezést a liberalizmus szóvivői a nemzeti eszme győzelmének keresztelik el; ez a feltevés hamis. A jogi berendezkedés két államot eredményezett, de Ausztriának semmi más célja vagy szempontja nem volt, minthogy Magyarországot a revanchera megnyerhesse és felhasználhassa. Ha III. Napoleon meg nem bukik, a győzelmes bosszú után Magyarország függetlensége rég a múlté volna; Ausztria a kiegyezéssel is világháborúra készült, Magyarország csak a nemzetközi politika függvénye volt. Osztrák fegyverek szabadították fel a török uralom alól és egész 1867-ig osztrák tartomány is maradt. Ekkor sem a nemzeti eszme, hanem a külpolitikai és a gazdasági érdekek eredményezték a kiegyezést: két „szuverén” nép van azóta, a német és a magyar. Ez a két nép egy-egy más népet privilégiumokkal ruházott fel, az 1868-iki magyar-horvát egyezmény és az 1869-iki galíciai rendelet révén; a többi hat nemzetiség: cseh, rutén, szlovén, szerb, olasz és román sorsukra maradtak. A magyar urak, mondja Labriola, akik egész Európát agyonhajveszékelték nemzeti panaszaikkal és szenvedésekkel, dacára annak, hogy a magyar állam népességének kisebbségét teszik csak ki, egyszerűen abszorbeálni akarják a románokat és szerbeket s hozzá még milyen kéjjel és lelkesedéssel! Ausztria így készült a belső konszolidációra; a nemzetiségek tényleg nem ellene, hanem egymás ellen támadtak. Sokan a bécsi „kamarillá”-nak szeretik ezt a jelenséget betudni, pedig a két állam belső és külső frontjának gyengítése éppen imperiális politikáját törte volna le. Az elnyomott nemzetiségek a kapitalizmus érvényesülésével kezdtek lábra állni; lassan, a XIX. század közepén nyomult csak előre az ipari nagytőke, ez a nagyszerű forradalmár. A nemzetiségek megmozdulnak, kultúrában és technikában érvényesülni kezdenek, nekik is akadnak vállalkozók, bankárjaik, politikusaik és újságíróik; a munkásság a gyárakba egyesül, nemzetiségük a jobbgysorból a termelők közé lép, orvosaik, ügyvédek és íróik, vagyis a szabad foglalkozásúak élükre állnak vagy különválnak s a nemzetiségi harcok szociális osztályharcok alakját veszik fel. Az ipari nemzetiségek közt a német, cseh és olasz vezet és nemzeti öntudatuk a legerősebb is; a ruténeket, románokat és szerbeket a kapitalizmus okozta nagy szociális forradalom nem tudta eléggé megrázni. A jómód szüli a kultúrát; a kapitalizmus a monarchia elnyomott népeinek részben jólétet biztosított s vele a nemzeti kultúrát, a vezető és alsó osztályok kialakulása az osztályharcot kalauzolja be. A kapitalizmus lényege: a verseny, amely független államoknál a védvám szükségét veti felszínre; a kapitalisták erőszakolják a maguk áruját és lehetőleg kizárják az idegent. A nemzet fogyasztó közönsége a külföldi termelés

kísértéseitől megmenekül; a nemzetek azonban nem akarnak éhenhalni s a kereskedelmi verseny ekkor szabadítja fel a „nemzeti érzést”. Nemzeti bankok keletkeznek Csehországban, Triestben, Horvátországban, amelyek csakis cseheknek, olaszoknak, illetve horvátoknak hiteleznek. A kézművesség, a földművelés helyhez kötöttek tetszett, de a kapitalizmus szétszórta a stabilis, nyelvet és területet egyesítő munkát: a cseh napszámos német földre kerül és viszont: a gazdasági harc kacérkodik a nemzetiségi harccal. Ez a kettős belső harc az 1867-iki kiegyezést elértéktelenítette: Ausztria kiszolgáltatta Magyarországot a magyar nyelvű kisebbségnek (43%), amely az egyetlen választási rendszerrel elnyomja a többi nemzetiség szavát, de a belső békét sem magának, sem a monarchiának nem tudja biztosítani. Maga Ausztria a demokratikus irányba tért s a nemzetiségi harcok ellenére elérte, hogy kulturális és gazdasági élete eleven, amit Olaszországnak is illik tudomásul vennie és illik eldobnia azt az avult hitet, mintha Ausztria még mindig a Metternich birodalma volna. A nemzetiségi harcok két ellentétes tendenciával lépnek fel; egyfelől demokratizálni akarják a monarchiát, másrészt a maguk nemzetiségüket akarják egyeduralomra juttatni; miután azonban a „nemzeti” államok legendája eloszlott, a monarchiának sem kell pusztán azért szét-hullania, mert soknyelvű. A monarchia Ferenc József halála után nem fog Oroszország karmaiba esni: legendák ezek, amelyeket az olasz köztudatból is ki kell küszöbölni. Ausztria még geográfai is meglehetősen zárt és egységes: csak az isztriai partok és Galícia védtelenek; a nemzetiségi villongások azonban tartanak tovább és várják az orvoslást. Az az orvoslás a föderalisztikus eszme régi jellegével újra aktualitást tudott nyerni. Ez az eszme négy formában próbált már testet ölteni: 1. Az 1526-iki státushoz való visszatérés, Csehország, Magyarország és Ausztria trializmusa; 2. A pragmatika szankcióhoz való jogi visszatérés (koronaországok); 3. Popovici formulája, amely a monarchiát nyolc nemzetiségi területre, osztaná és Magyarországot, mint egységes államot megszüntetné, végül: 4. A szocialisztikus terv (a Renner—Bauer-féle), amely szerint a népek személyi asszociációt és nem területeket alkotnának; minden állampolgár, akárhol tartózkodik is, a maga nyelvi társaságához tartozik s e társaságok maguk intézik a kulturális, igazságszolgáltatási és pénzügyi teendőket: kultúrparlamentek (az általános választói jog alapján) rendezik el a népek viszályait; különben a birodalmi egység fennmaradna s az egységes parlamentben kerülnének tárgyalás alá a katonai-, kül- és vámügyek. A föderalisztikus eszme a jögegyenlősítés jegyében áll, az általános választói jog tehát a kezére járt. Az általános választói jog megadását (Ausztriában) az a feltevés indokolja, hogy az osztálykérdések fogják a nemzetiségi kérdéseket felváltani: a liberálisok, radikálisok, klerikálisok és szocialisták bármily nemzetiségűek legyenek is, össze fognak hajolni. Ez a megfontolás egyelőre hajótörést szenvedett, sőt még az eddig egyetlen internacionális párt, a szocialista is nemzetiségi autonóm szervezetekre kezd töredezni; a nemzetiségi harcok, amíg megoldatlanok, a politika-gazdasági szempontokat háttérbe tudják szorítani. A föderalizmus elégtételt

kapott, de imperialisztikus függvényei folytán a komoly kritika sok szigorú szava illeti meg. Nem szabad elfelejtenünk, hogy a nagy pán-szláv eszme halott, de a föderális Nagy-Ausztria a közel jövő veszedelme, amely a balkán népek felé kacsintgat. Olaszországnak minden aggodalmát ama lehetőségre kell fordítania, hogy a föderális Ausztria programja a szláv és nem szláv balkán államoknak egy nagy dunai császársággá (a Habsburg-dinasztia alatt) való egyesítésében jegecesedik ki. Popovici könyve Nagy-Ausztria egyesült államairól ép azért méltó Itália különös figyelmére, mert ezt a meg gondolást leszögezi és Románia idevonatkozó készségét, illetve érdekközösségét hangsúlyozza, Bauer pedig a föderalisztikus Nagy-Ausztria eszméje kapcsán kifejti, hogy a Balkán-félsziget lesz a monarchia kapitalizmusának természetes terjeszkedési területe, ott keresi az osztrák tőke majd Magyarország gazdasági függetlenülése után elvesztett kereskedelmi érdekeinek új kincsesbányáját s a monarchia belső békéje a Balkán kapitalisztikus meghódításának egyik létföltétele. Bauer szerint a monarchia szocialista pártjai ezt a régi tendenciát úgy a monarchia, mint a balkán népek gazdasági fejlődése szempontjából helyeslik és támogatják. E megállapítások nyomán kézenfekvő, hogy amíg a monarchia politikailag reorganizálva nincs, a nagy balkánprogram nem közvetlenül aktuális. A monarchia szocialistái mindig igyekeztek érdekeiket a dinasztiaiéival összeegyeztetni (lásd választói jog!), de arra is van gondjuk, hogy Itáliát el ne riasszák e föderalisztikus programmal. Nyilvánvaló azonban, hogy evvel a programmal Olaszország romlását készítik elő.(?) Hetvenmilliós világbirodalom, két tenger ura — mi lenne akkor a mi középtengeri és levantei kereskedelmi érdekeinkkel! A német birodalom, Ausztria patrónusa, sem tűrheti, hogy szövetségtársa egy szláv császársággá alakuljon át, a szlávok németgyűlöletének vulkánjain üljön.(?) Kérdés azonban, hogy a német birodalom befolyása elegendő fékező erőt tud-e majd kifejteni? Olaszország mindenestre szimpátiával kíséri a monarchia demokratikus fejlődését, de a balkán föderációt nem, csak a Balkán-államok autonóm szövetségét. A balkán kérdést meg kell oldani: a balkán népek javára és szabadságára; ha Ausztria végzetes föderalisztikus programjában megállóhelyre nem ér, Olaszország kénytelen lesz a balkán népek belső függetlenítését egész Európa ellenőrzése alá helyezni. Itália nem hagyhat egy második Oroszországot elterpeszkedni a Balkánon, sem a maga, sem Európa, sem a Balkán érdekében. Labriola megállapításait érdekesen egészítik ki Michels fejtegetései* az olasz imperializmus gazdasági összetevőiről, amelyekre azonban befejezetlenségük folytán, nem terjeszkedhetünk ki.

Labriolának egy a napokban megjelent másik könyve** ehelyütt bennünket csakis aszerint foglalkoztat, hogy a tripoliszi kalandot, (amelyet az olasz szocializmushoz való viszonyában Halasi Béla e szemle novemberi hasábjain teljes megértéssel állított be) abból a

* *Elemente zur Entstehungsgeschichte des Imperialismus in Italien (I).* Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. Thüringen 1912. XXXIV. Band.

** *La guerra di Tripoli e l'opinione socialista.* 1912.

vezető meggondolásból bírálja, vajjon Itáliának földrajzi helyzete a Földközi-tengeren nem kárthatná-e feltétlen dekadenciára, ha nem sikerül a relatív egyensúlyt fenntartania a hasonló érdekkörű államokkal s megakadályoznia azt, hogy nem földközi-tengeri államok akárhogy is megvethessék lábukat a Földközi-tengeren. Olaszország válaszára jutott; határoznia kell, vajjon alsóbbrendű helyet foglaljon-e a civilizált nemzetek között, vagy megfeszített erővel egy nívón igyekszik-e magát velük tartani. A szocializmus ügyének csak segítségére van minden olyan törekvés, amely egy nemzet polgári halálát akarja megátolni. A hegemoniák korának vége, főleg Olaszországra nézve, de viszont a szocializmus sem követeli meg, hogy az elsőséget más nemzeteknek engedjük át. Itália a „nemzeti védekezés” egy nemét határozta el, amikor a tripoliszi háborúra szánta magát. Ez az igazolása és indokolása ennek a hadjáratnak, hirdeti Labriola s ezzel a konklúzióval a szindikalista tudós is bekapcsolódott abba a nacionalista áramlatba, amely már a félhivatalos tudományt jelenti s amelynek e friss medrét Tripolisz felé évek előtt Amadori-Virgilj * ásta meg az agitációs irodalomban. De Marininek ez a hű íródeákja itt hangsúlyozta talán először, hogy az athiopiai kalandot Északafrikában kell realizálni, a délamerikai inváziót ide kell terelni s miután Tunisz és Egyiptom elveszett Olaszországra nézve, Tripolisz meghódítását keli kormányprogrammá tenni. Ez a tendencia ma már európai nevű tudósokon is erőt vett és belevitte őket a nacionalista imperializmus hajójába. Labriolán kívül egy volt szocialista képviselő, a neves Rossi-Doria (akinek választói elhűsége folytán kellett lemondania, mint most Ferrinek) hirdeti,** hogy Tripolis „nemes és szükséges meghódítása minden demokratát le kell, hogy bilincseljen.” A jövő két pártja: a nacionalista és a demokrata ma még hamis úton jár; az első a nemzeti egoizmust élesíti ki, a másik az individualizmust a szociális fegyelem rovására érvényesíti(?). Mazzinihez kell a pártoknak visszatérni, a szocializmus vesse el a Marx-féle katasztrófális elméletet s lépjen a fokozatos gazdasági és kulturális fejlődés Mazzini-hirdette ígéret földjére, legyen vége a szocialisztikus formalizmusnak, hiszen a tripoliszi háború a proletárság érdeke. Sighele otthon és Franciaországban egyforma hévvel harsogja,*** hogy az afrikai erőfeszítés és diadal más erőfeszítéseket és diadalokat fog maga után vonni, a Syrták után az Alperek felé. Az utca és az ifjúság álmait valóra kell váltani, a romantikus irredentizmusnak vége, a tettek korszaka jött el. Az imperializmus a nacionalizmus természetes következménye. Conradini pedig† világgá kiáltja, hogy az egyéni imperialisztikus ösztön, a koncentráció és extenzivitás ösztöne az alapja minden imperialisztikus politikának! íme, a félhivatalos tudomány.

Az olasz szocializmus és a modern olasz tudomány megnyilat-

* *Il sentimento imperialista*. Milano-Palermo-Napoli. Sandron, 1906.

** *Socialismo e patriotismo*. Milano, Treves 1912.

*** *Il nazionalismo e i partiti politici*. Milano, Treves, 1911 és La nouvelle psychologie irredentist depuis l'expédition Tripolitaine, La Revue, Paris, 1912.

† *L'ora di Tripoli*. Treves, Milano, 1911,

kozásai után tulajdonkép felesleges a hivatalos Olaszország terveivel és elhelyezkedésével foglalkoznunk; a szocialista párt kiadványából élesen kiütözik, a szindikalista tudós munkáiból pedig részint elítélő, részint koncesszív módon kiolvasható az olasz imperialis politika jövődó iránya. Talán csak azt a sugalmazott pénzügyi mákonyt kell idehíntennünk egy kicsit, amelyet az olasz kormány az európai sajtó „jól értesült” orgánumainál elhelyezett, hogy Olaszország teljes gazdasági felszereltségét büszkén igazolja. Ez a híradás* tudomására hozza a bámuló világnak, hogy az olasz állam mérlege már egy évtized óta kél és fél milliárd bevétel mellett 10 millió líra állandó felesleget mutat; 2400 millió takarékpénztári, 1860 millió postatakaréki és 800 millió bankbetét fekszik; 700 millió lírara akadunk a hitelintézetek pincéiben. Olaszország egész betétállománya tehát több mint 5700 millióra rúg. Az államadósságok 90%-a a belföldre van kihelyezve, a kotírozott olasz iparrészvények 3½ milliárd, a kotírozatlanok pedig (a kötvényekkel együtt) 1½ milliárd névértéket képviselnek; az olasz bankok 760 millió befizetett részvénytőkével rendelkeznek; a nemzeti vagyon ezenkívül 26.5 millió hektár kultúrföldet, 17.000 km.-nyi vasúthálózatot, 5500 hajót (egy millió tonnányi úrtartalommal) és 7500 elektromos művet (1¼ millió lóerővel) tud a nemzeti mérlegben reprezentálni. Egy másik hivatalos jelentés** Olaszország nemzetközi kereskedelmének 1891-től 1910-ig való fejlődéséről beszél csodákat. 1891 képezi eszerint az ipari fellendülés kezdeteit, mint a fénymázás jelentés mellékesen megjegyzi, a délamerikai olasz emigránsok hirtelen felszökkenő konzumja következtében, amely a hazai ipart és exportot messziről is támogatta. E külkereskedelmi összforgalom értéke ez év 2 milliárdjáról 1901-ben három milliárdra, 1906-ban ötödfélre, 1910-ben pedig 5,326.000 lírara emelkedett, rohamosabban mint Európa bármely államéé, miután a csatolt titokzatos tabella szerint az átlagos évi gyarapodás Itáliánál 15%, holott Németországé 13, az Egyesült Államoké 9,7, Svájcé 9,3, Francia-, Angol- és Ausztria-Magyarországé pedig csak 7—8% volna. A legutolsó napokban pedig a napilapok egyhangú kommunikéi szerint San Giuliano márki külügyminiszter Olaszország külföldi diplomáciai képviselőihez és konzuljaihoz körlevelet intézett, amelyben ismerteti Olaszország közgazdaságának mozzanatait 1911 március 27-ike, a nemzeti jubileum napja óta. A miniszter rámutat arra, hogy a pénzügyek, a kereskedelmi forgalom, az ipari haladás, a bankintézetek, a postai és távírdai igazgatás, a kereskedelmi flotta, Olaszország közoktatása, a külföldi olasz iskolák visszautkröztetik azon nagy lendületet, amelyet az olasz nép általános csodálkozásra saját erejéből elért. Aki végül a *Preparazione* vagy a *Rivista Nautica*-nak az osztrák flottaegyesület elnökével, Chiari tenger-naggyal való vitáit figyelemmel kíséri, a két állam kapitalista és militarista érdekeltségeinek azonos tendenciájú, de ellentéteket felhajtó manővereit alig leplezett szépségükben élvezheti.

* *Giornale d'Italia*, Temps, Times, Vossische Zeitung és Actionär február 5—15-iki számai.

** L'Ufficio d'informazione commerciali del Ministero d'agricultura kiadása. Róma, 1912.

Az olasz szocializmus, tudomány és kormány megítéléseivel szemben a következő általános megjegyzéseink volnának: Az olasz szocialista párt felfogása elméletileg nagyon szabatos és alkalmas arra, hogy a proletárság akaratelhatározásait a békés továbbfejlődés vonalaira összpontosítja. Kétségtelen azonban, hogy a kérdés ilyen dogmatikus beállításánál Labriola okfejtése már történelmi megalapozottságánál fogva is (idevágó tévedéseiről most ne essék szó) súlyosabban esik a mérlegbe, bár a szocialista világnézet szerint végső akkordjai szinte az árulás bélyegét ütik reá. Az olasz szocialista párt (ismételjük: elvben és általánosságban) az imperializmussal, mint egyszerű kapitalista érdek-problémával végez, Labriola ellenben a föderalizmus eszméje kapcsán leszögezi, hogy a monarchia szocialista pártjai is szükségesnek és törvényszerűnek tartják a dél felé irányuló gazdasági expanziót. Labriola világosságot vet arra, hogy a kapitalizmusnak balkáni kilépése nemcsak rideg és mesterséges profithajhászás, hanem egy eleven erőnek talán eltorzult, de kényszerű megnyilvánulása. Az ütköző pont csak ott van, vajon először: indokolt és jogosult-e az a gyarmatpolitika, amelyet egyrészt a monarchia, másrészt Olaszország úz és még intenzívebbé tenni szándékszik; másodsor: szociológiai szükségesség-e, hogy ez a kereskedelmi verseny világháborúban explodáljon?

A gyarmatpolitika sok minden egyéb közt csak kétirányú szükséggel igazolható: lerakódó piacok szerzésének és megtartásának, esetleg kibővítésének, másfelől a nyersanyagszükséglet biztosításának és olcsóbbá tételének szükségességével. Kétségtelen, hogy — mint Labriola helyesen figyelmeztet — Magyarország gazdasági függetlenítése után Ausztriára nézve ez a szükségesség egyenesen kényszerítővé fog erősödni és kétségtelen az is, hogy Olaszország a balkáni piacra hasonló érdekekből féltékeny. Nem szabad azonban elnéznünk, hogy a nagykaliberű gyarmatpolitikára mindkét állam belső súlyokkal indul: a monarchia nagy intern megterheltségét talán fényűzés volna újra lemérni, ne felejtjük el azonban, amit Olaszország a maga sugalmazott közleményeiben elfelejtett megemlíteni: az olasz kereskedelmi mérleg 1200 milliós deficitet mutat, amit a kivándorlók és az idegenek obulusai csak elenyésző részben pótolnak és hogy az olasz ipar épp a legutóbbi időben rendkívül súlyos krízisen ment át, amelynek igazi jelentőségét és igazi okait más alkalommal lesz talán módunkban kifejtetni, de amelynek másodlagos motorai közt még a mérsékelt gazdasági fórumok is elismerik az olasz törvények idevonatkozó végzetes hégazait, a szakszerűtlen vezetést, a tőke gyavaságát és szervezetlenségét, valamint a tisztességtelen verseny elfajulásait, vagyis olyan felületes magyarázatokot, amelyek az olasz hivatalos dicsőséget mindenestre egy kicsit hivatalosan is megtépzák. Épp ily kevéssé fogják hivatalosan közzététetni, hogy Stringher, a *Banco d'Italia* igazgatója a kormány megbízásából készítvén el Olaszország fizetési mérlegét, azzal a kimondott célzattal, hogy a kereskedelmi mérleg folytonos és folyton nagyobbodó passzívumának pótlódását

kimutassa — 178 millió líra passzívumra volt kénytelen konkudálni.* Amíg Itália belső kolonizációja felemás, addig gyarmatpolitikája is az marad, ép, mint nálunk. És a háború szociológiai szükségessége? Anglia, amely Olaszországot faltörő kosnak, helyesebben vakondnak játssza ki, a Bagdad-Koweit vasút és a portugál gyarmatok kérdésében már kénytelen-kelletlen, de egyöntetűen jár el Németországgal, sőt elősegíti titokban egy nagyobb török kölcsön felvételét! Franciaország és Anglia közt azonban a marokkói kérdés újra komoly feszültséget idéz elő, úgy, hogy Olaszország amely máris megdőbbenve fogadta a gyarmatilag érdekelt Frankhon kétszínű tuniszi manővereinek híret, rövidesen azon veszi észre magát, hogy a francia-angol ententének ő az egyetlen tagja, aki hivatalosan sohasem is volt benne. Azt hisszük nagyon közeli az idő, hogy Itália kétségbeesett lelkesedéssel fog a hármasszövetséghez Canossát járni és mint hű szövetséges a békéért ordítani, ha gazdasági érdekei úgy kívánják majd.

A gyarmatpolitika, illetve imperializmus ügyét itt nem vitathatjuk tovább; arra kell súlyt helyeznünk még Labriolával szemben is, hogy a két állam gazdasági vetélkedése semmiféle körülmények közt nem kell, hogy a dunai császárság és az új római birodalom álmait a papirosról életre váltsa és a nagy összeütközésben simuljon el, ha egyáltalán elsimulna. Labriola félénkebben bár, mint a szocialista kiadvány utal arra az expediensre, hogy a Balkán-államok autonóm felszabadítása egész Európa ellenőrzése alatt menjen keresztül. Nincs okunk reá, hogy a mai Európa kontrollját valami ideálisnak tartsuk, de reméljük, hogy a balkán-kérdés és a hármasszövetség két együtt-hatójának kérdése nem a mai Európa kezébe lesz letéve. Addig legyen dogmatikus és következetes a gyakorlatban is a szocialista világnézet, hogy egyes vezetőinek ösztönös vagy érdekelt lojalitását az elmékedésre tudja visszazorítani.

Jászi Oszkár: Politikai metamorfózisok

Ez a jelentőségteljes átmeneti korszak, melybe a magyar politika jutott, nemcsak gyakorlati következményeiben nevezetes, minthogy az öntudatos munkásság és polgárság eljövételét jelenti a magyar alkotmányban, hanem a szociológiai megfigyelőre nézve is egyike a legérdekesebb látványoknak. Aki az egyes emberek jelleméből és elhatározásaiból akarná a társadalmi történetét meghatározni, az most ugyancsak elálmélkodhatnék. Ellenben a kauzális sor nyomon követése a gazdasági és társadalmi viszonyok változásaiban, mindent megmagyaráz.

Íme néhány csodálatos politikai metamorfózis, mely érthetetlen volna a pusztán egyéni motívumok kutatói előtt:

Egy államférfi egész pályáját a dinasztia szolgálatában töltötte el. Származásánál, környezeténél, egyéni hajlandóságainál fogva típusa volt a bécsi akarat skrupulus nélküli szolgáinak. Véres és erőszakos keze nem ismert sem közjogi, sem szociális,

* Lásd *L'economista dell'Italia moderna*, Róma. 1912. I. számát.

sőt pusztán humanitási akadályokat sem, ha arról volt szó, hogy a bécsi körök akaratát érvényesíteni kell. Horvátország letiprása után, a magyar parlamentet ugyanazzal a fanatikus brutalitással akarta megfékezni. Tényleg mindig úgy szerepelt, mint a Hofburg utolsó, mindenre kész eszköze. Neve a burkolt abszolutizmussal egyértelmű volt. És ezt a tekintetnélküli dinasztikus politikát egy hosszú életem át olyan hajthatatlansággal folytatta, hogy volt valami nagystílus, szinte tiszteletet parancsoló ebben az állhatatosságban. Úgy éreztük, hogy ennek a minden ízében antiparlamentáris egyéniségnek van valami sziklaszilárd politikai *point d'honneur*-je, mely ugyan elavult, abszolutisztikus, szinte XVIII. századbeli elv, de mégis csak elv: a dinasztia erejének és fényének minden más meggondolás fölé való emelése. És a politikai elvtelenségek s üzleti kuruckodások országában valami rokonszenv félével kezdte nézni az ember a közjogi fecsegőknek és iparlovagoknak ezt a császári mumusát. Legutóbb is egyetlen missziója az volt, hogy a koalíció által végletekig felfokozott dinasztia-ellenes fókusz-politikát véglegesen seperje ki. S ő csak-ugyan régi gránicsár-elánjával, durva amoralizmusával, balkánias jobbra-balra hazudozásaival, a politikai lelkiismereteknek teketória nélküli megvételével vállalkozott erre a feladatra. És reményen felül végezte el munkáját. Az egyetlen komoly kurucpártot összetörte, a másikat lekenyerezett, engedelmes ellenzékké tette, óriási kormánypárti többséget vásárolt össze, melynek nyílt programja a bécsi akaratnak fenntartás nélkül való teljesítése volt. Mindenki joggal hihette volna, hogy a közjogi gravaminális politikának utolsó órája elérkezett. . .

Ha valaki a munkapárti többségnek megcsinálása idején (mert soha ilyen üzleti biztonsággal nem „csináltak meg” valamit a politikában, mint ezt, olyan eszméktől vagy érzelmektől való mentességgel, mint valami vágóhidat vagy cukorgyárat!) azt mondta volna, hogy ez a robusztus, a magyar közjogban járatlan, a kurucokat múltja és vére minden erejével utáló öreg úr lesz az, ki Bécs ellen lobogtatni fogja a lezüllött kuruc zászló utolsó értéktelen foszlányát, hogy ez a mindenrekész aulikus politikus veszi fel újra a közjogi zsarolás hitelét vesztett taktikáját, még pedig az egész, a lojalitástól csakúgy csepegő s Bécsért s Bécs által összevásárolt pártjának fanatikus terrorizmusa mellett, hogy az egyetlen igazi kuruc történelmi párt tisztán szociális programját lehetetlenné tegye: úgy-e akkor szembe kacagták volna az ilyen meghibbant politikai jóst?

És itt van egy másik, nem kevésbé érdekes politikai metamorfózis. A százados közjogi kuruc-párt utolsó fővezére, kinek minden életösztöne a köztudatban össze volt forrva a Bécs elleni közjogi-gravaminális politikával, a nemzeti jogok formulás és rezolúciós védelmével, a katonai követelésekkel: ez a legigazibb kurucvezér és az ő kurtanemes pártja egyszerre a legnagyobb megvetés hangján szól minden közjogi-katonai vívmányocska-sallangról s csodálatos hévvel, bátorsággal és követke-

zetességgel köt harcos szövetséget a „hazátlan szocialistákkal” s nem lankadó küzdelmével lehetetlenné teszi a kuruccá vedlett grancsárnak Bécs ellenes handabandázását és programjában egyre tisztultabb erővel szólalnak meg a gazdasági és kulturális haladás nagy motívumai abban a mértékben, melyben a zsidó, 67-es, bankos, egész életén át anti-kuruc és közjogellenes sajtó, élén az oly europäer, gediegener Pester Lloyd-os kezd kuruc tirádákkal megtelni. . . Aki a politikai eszményekben első sorban az egyéni motívumokat keresi, annak méltán fog káprázni a szeme, ezen a furcsa boszorkány táncon.

És hogy az álmétkodás teljes legyen, hadd mondjuk még el egy harmadik politikai karrier történetét is: Egy fiatal zsidó fiskális került be vagy tíz év előtt a magyar parlamentbe a legforradalmibb és a legdemokratább szölamokkal. Heve és szarkazmusa megrémítette ellenségeit. A gyűlölet ellene odáig fokozódott, hogy egy szép napon a junkerek fizikai erőszakkal távolították el a parlamentből. A nagy lelkiizgalom kissé elhallgattatta a lázadó pétroleurt, de csakhamar újra felhangzott bátor és kegyetlen szava, ha nem is az országgyűlésen, de a sajtóban és a városi klikkfőnökök elleni ádáz hadjáratában. Soha senki hevesebben és kíméletlenebbül nem ostromozta a grófi földuzsorát és a budapesti, arisztokratává vedlett zsidóság bank- és házuzsoráit. Az egész feudális sajtó rettegéssel nézte s már-már úgy látszott, hogy a terézvárosi demokratáknak sokáig lenézett vezére az elnyomott kispolgárság sérelmeit egy összefoglaló, az egész ország jogfosztott népét közös, nagy célokba egyesítő, hatalmas politikai program erejével lesz képes szervezni.

A polgári sajtóban, a *Husadik Század* hasábjain talán e sorok írója volt az első, ki a bátor harcost meleg lelkesedéssel üdvözölte.

... Hej, ha valaki akkor azt jövendölte volna meg, hogy ez a népbarát fiatalember végig fogja csinálni Rakovszkyval és Apponyival az egész „nemzeti ellenállás” undorító komédiáját, sőt, hogy akkor, mikor a Justh-párt végre feleszmélt s az elvtelen politikai lakomázást megtörve, a népjogok kiküzdésének élére állt, hogy akkor ez a furcsa demokrata a Tisza István vezérlete alatt álló második és még elvtelenebb koalícióhoz fog csatlakozni, melynek egyetlen világos és félremagyarázhatatlan politikai törekvése az általános választójog meghamisítása; hogy ez a lázas forradalmár ama klikkfőnökökkel együtt fog dolyfős kiskirályként uralkodni a városházán, kiket végig üldözött kegyetlen gúnyja nyilaival; hogy ez az ünnevelt népbarát egyre inkább fel fogja venni a feudális heccsajtó munkásellenes fürmedvényeit, hogy egy kifejezetten agrár-feudális kormány megrendelt bizalomszállítója leend; hogy végül csak rendőri oltalom mentheti meg az öntudatra jutott nép dühétől . . . ugyan ki hitte volna el tíz évvel ezelőtt az ilyen vagy hasonló jóslatokat?

Pedig mindez a sok kavargó ellentmondás egyszerre egy világos és logikus fejlődési sor látványát nyújtja, ha a fősúlyt többé nem a szereplő személyekre helyezzük, hanem ha a gróf Khuen-Héderváry, a Justh Gyula és a Vázsonyi Vilmos pályáját bekapcsoljuk a társadalmi és a gazdasági milió megfélelő átalakulásaiba.

A Khuen-Héderváry gróf végzete az volt, hogy a birtokarisztokrácia foglya lett abban a pillanatban, melyben többségét a Tisza István segítségével hozta össze, vagyis mikor a régi 67-es kormányzó pártot újította fel. Ennek a pártnak organikus alkata az, hogy a dinasztával kötött oly kompromisszumon alapszik, mely szerint a párt hajlandó a koronára kedvező kiegyezést fenntartani, ha ennek fejében viszont a király a nagybirtokos előjogok csorbítatlan gyakorlását biztosítja. És tényleg ez a párt szívósan vállalkozott minden kiegyezést keresztülrészakolni mindaddig, amíg a nagybirtokos érdekeltség gazdasági és politikai monopóliumát viszont Bécs biztosította. Mihelyst egyszer azonban, a közjogi ellenzék óriási megnövekedése folytán, a korona kénytelen volt a népjogok kiterjesztésének gondolatát előtérbe helyezni az egyre mohóbb és féktelenebb birtokarisztokráciával szemben, mely viszont a nép fokozódó szociális elégtelenségét igyekezett mind teljesebben a közjog-katonai lármás demagógiába levezetni: a 67-es paktum alapjai inogtak meg. A régi 67-es párt nem volt képes többé a katonai status-quo-t biztosítani, viszont az erőszakkal újra megcsinált s munkapártnak elnevezett 67-es pártnak a korona nem képes többé a proletariátust, a polgárságot és a nemzetiségeket zavartalan zsákmányolásra kiszolgáltatni. Minthogy pedig a status-quo többé mindkét irányban fenn nem tartható, hanem a politika szükségkép vagy a közjogi, vagy a szociális téren fog változásokat előidézni, vagyis a katonai követelések és az általános választójog között kell választani: csak természetes, hogy a nagybirtokos-feudális körök inkább maguk bontják ki a kurucodás zászlaját, semhogy az általános választójog törvénybeiktatását eltűrnék. A Tisza-Kossuth-Apponyi szövetségnek igen világos célzata van: egy apró-cseprő, szerfelett *harmlos* katonai vívmányocskával a „nemzetvédelem” frázisai között útját állni az egyre erősödő szociális demokráciának. Ez a vívmányocská azért kell, mert Kossuth és Apponyi azt hiszik, hogy ez a kis közjogi fügefalevél kellőleg leplezni fogja a földbirtokuzsora és a feudális közigazgatási terror meztelenségét. Mivel pedig a munkapárt Justhék ellen csakis a Kossuth-párti szövetséggel boldogulhat, hát természetes, hogy Tisza István egyszerre felcsapott kuruc gerilla-vezérnek s egy, bár értéktelen, de nagyra felfújható katonai vívmányocskát igyekeznek a királytól kiszarolni. Szegény Khuen mit csinálhatott mást, mint azt, hogy ő is beállt a „nemzeti ellenállók” közé. Más kibontakozás csak az általános választójog alapján képzelhető el, már pedig Tisza és a munkapárt nagy többsége ép a választójog meghamisítása érdekében sze-

gődött a Khuen gróf zászlaja alá. Khuen a saját politikai elvtelessége és szűklátókörűsége áldozata lett. Elvek helyett pénzzel és erőszakkal szedte össze a maga többségét s nem vette észre, hogy a közjogi-katonai gravaminális politika csakis új tömegek szociális szükségleteinek új politikájával küszöbölhető ki. A nagybirtokos arisztokráciára támaszkodva, fából vaskarikát akart csinálni. A rövidlátó politikai kóklerség megbosszulta magát. A saját pártja lepte meg Bécsset újabb közjogi követelésekkel és a fővezér nemzeti hőssé vedlett. Természetesen ez ma már igen kétes értékű gyönyörűség.

A függetlenségi párt evolúciója ép az ellenkező volt. Ez a párt ugyanis mindenkor a parasztság és a kispolgárság széles rétegeire támaszkodott s így ősi kurucsága mellett egyre inkább felvette magába a mindjobban elproletárosodó parasztság és kispolgárság összes szociális elégtelenségét. S minél jobban nőtt a nép nyomora és elégtelensége: a régi kuruckodás annál alkalmatlanabb eszköznek bizonyult arra, hogy a párt presztízsét és erejét a 67-es birtokarisztokrácia féktelen nyomásával és korrupciójával szemben megőrizze. A „nemzeti küzdelmek” szálnalmas letörése, Khuen-Jeszenszky akadálytalan garázdálkodása nyilvánvalóvá tette a párt becsületes és ideálisan gondolkodó elemeiben, hogy a régi kuruckodás mit sem ér, hogy formulákkal és jelszavakkal az alkotmányt megerősíteni nem lehet, hanem csakis a nagy néptömegek élő erejével. Ha abban a politikusban, aki ezt az igazságot észrevette, még hozzá ember-szerető szív és a nép javát akaró becsületes szándék él, a 48-as idők ideális lendületéből táplálkozó — miként Justh Gyulában — akkor az ő evolúciója szükségszerűen következik a tények logikájából. A többiit elvégezte a makói nép és vezére közötti állandó, mély kapcsolat. Egy nemes és erőteljes paraszt-demokrácia fejlődő szükségleteinek szemlélete a legjobb lecke volt az igazi demokráciából. Az egykor fegyveres-közjogi kuruckodás a XX. század pezsgő gazdasági élete közepette immár rozsdás fringia, mellyel az abszolutizmus és az oligarchia rohamát nem lehet visszaverni. Ellenben a kuruc szabadságharcok másik ősi gyökere: a nép gazdasági és jogi életének védelme beláthatatlan fejlődési lehetőségeket ígér. A függetlenségi párt — múltjánál, alkotmányánál s mai helyzeténél fogva — az egyedüli történelmi párt, mely ezt a szerepet vállalhatja, sőt amelyet élet-halál szankció alatt vállalnia kell. Ép ezért ő az egyedüli történelmi, párt, mely véget vethet az örökös közjogi bonyodalmaknak a gazdasági-kulturális problémák előtérbe nyomása által. Ő az egyedüli, mely a régi alkotmányosság kereteiben utat törhet a polgári és munkás Magyarországnak. Nélküle csak forradalom vagy abszolutizmus következhetik.

A Vázsonyi esete is megoldást talál ezen a nyomon tovább haladva. Az Ő baja az volt, hogy elvesztette a kontaktust a néppel, az igazi demokráciával. A terézvárosi kispolgárság nem elég dús termőföld arra, hogy egy valódi demokrata államférfi

rajta megélhessen, hisz a pusztuló szatócsvilág mindenütt reakcionárius képlet. A kapitalizmus és a proletárság neki egyaránt ellensége; csak a haladás sodrának meglássításával képes a maga tengődő életét meghosszabbítani. A demokrácia tengerének egy kis, halódó öble az egész. A magyar demokráciának három nagy, élő árja van: a munkáskérdés, a parasztkérdés és a nemzeti-ségi kérdés. Ezek azok a nagy tömegek, melyek magasabb produktivitás felé vezethetik a nemzetet. Vázsonyi egyiket sem vette észre. Rövidlátását csak fokozta a régi, gyűlölt klikkfőnökök felett aratott könnyű diadala s az azt követő ránézve előnyös kompromisszum, mely számára vezérszerepet biztosított a Városházán. Ez a hirtelen elnyert hatalom nagyon elkápráztatta nagyobb perspektívákhoz nem szokott tekintetét s végleg megrontotta tisztánlátását az országos politikában. Hogy pozícióját a Városházán fentartsa, okvetlen szüksége volt a mindenkori belügyminiszter jóindulatára. S minthogy a mindenkori belügyminiszter az agrár-feudális érdekeltség exponense volt: Vázsonyinak alkalmazkodnia kellett hozzá. Ezért csinálta végig az első koalíciót s ezért támogatja most a másodikat. E mellett egyre tisztábban átlátta, hogy a közeledő általános választójog, a közeledő demokrácia első sorban az ő városházi diktatúráját fenyegeti. Hisz nyilvánvaló, hogy az országos politikában az általános választójogot követni fogja az általános választójog a községi politikában is, melynek első következménye a ház-, a bank- és a villamosuzsorások mai képviselőtestületének kispereése lesz. A személyi körülmények csak meggyorsították Vázsonyi pályafutását. Az egyetemi évek idealizmusát egyre inkább háttérbe szorította a törzsfőnök hatalmi vágya. Fényes ügyvédi irodája és bokros közéleti szereplése mellett a tudomány újabb eredményei nem jutottak el hozzá. Megmaradt ifjúsága börnei viceinek sekély vizein, miközben a világ a veto-bill, a törvényes munkabérminimum és a szindikalista forradalom felé haladt. Az úri parlament intrikáló és személyeskedő levegője azután elvégezte a többit. Egyéniségének szertelen hiúsága, mely értékesebb embert sohasem tűrt meg maga körül, csak mellékkörülmény. Nem oka, csak fejlesztője volt azoknak a változásoknak, melyeket a módosult gazdasági és politikai miliő benne előidézett. Demokráciája terjedelmét és intenzitását egyrészt a vele szövetszertett régi ellenségeinek klikkérekei, másrészt a mindenkori belügyminiszter kegye szabták meg; innen plutokratikus és nacionalista velleitásai. A munkásosztállyal szükségkép összeütközött, az ország kizsákmányolt parasztnépe és nemzetiségei pedig sohasem érdekelték az Abbázia kávéház szűkös, gögös és szervilis légkörében. Csak ösztönszerűen gyűlölte azokat, akik a politikát tudománynak tekintik, nem pedig a mindenkori törzsfőnökök és belügyminiszterek szuverén elhatározásainak. S mivel a szociológusoknak sem ügyvédi irodájuk, sem mandátumok nincs, hát szörnyen megvetette őket. De ösztönszerűen megérezte azt az örvényt is, mely őt tőlük elválasztotta, hisz ezek a zöld

doktrinerek Spencerrel, Marxszal, Comtetal társalognak amaz esti órákban, mikor a terézvárosi főnök a Magyar Miklósokkal és a Kardhordó Árpádokkal folytatott eszmecsere. Egyszer a politikai nyolcak” értéktelenségét úgy jellemezte, hogy „ezek a senkik akarnak politikát csinálni, pedig egy iskolaszéki tagot sem képesek megválasztani”. Ez a föltétlenül autentikus kijelentése jellemzi a férfiú világnézetét, szellemi és erkölcsi horizontját. Egyszersmind azt a zátonyt is, melyen demokráciájának hajója megfeneklett. A baj az volt, hogy túlságosan sok iskolaszéki tagot helyezett el és túl sok pert nyert meg, miközben megfedelkezett a demokrácia két örök világító tornyáról: a néptömegek reális életszükségeiről és a tudomány újabb problémáiról. A néplélek tengerét és a tudomány perspektíváit eltakarta előtte a terézvárosi ghetto kis torzsalkodása és kis dicsősége. Ezért nem számít mozgalma a magyar demokrácia történetében, legfeljebb, mint egy abortált vállalkozás, egy szomorú tapasztalat.

Fried Ödön: A spanyol és portugál forradalmi mozgalmak

Az őszi hónapok majd mindegyik napján olvasható volt egy-egy hír a lapokban Spanyolországról. Hol egyik, hol másik városában tört ki sztrájk, majd a hadiállapotot hirdették ki s ezek a hírek eszébe juttatták az embereknek, hogy az ibériai félszigeten állandó a forrongás, amely el-el csillapul néha, de ki sohasem lobban. Alkalmam volt e legutóbbi mozgalmakat részben közvetlen közelből szemlélni s ha rövid ottlétem alatt szerzett benyomásaimról beszámolok, ezt azért merem tenni, mert bármily alaposan is tanulmányozza a spanyol és portugál viszonyokat akárki, a szükséges statisztikai adatok hiánya és ki nem elégtő volta miatt, csak általános becslés alapján állíthat fel tétételeket.

Hogy témámra áttérjek, a spanyol és portugál forradalmi mozgalmakat (térképileg is) három csoportra oszthatjuk és pedig: a katalon, a spanyol és a portugál mozgalmakra.

1. Katalónia Spanyolország egyik tartománya, de már hosszú idő óta a legélesebb gazdasági és poiltikai ellentétben áll az ország többi részével. Ha azt kutatjuk, hogy melyek voltak azok a gazdasági indító okok, amelyek a katalónokat oly éles ellentétbe helyezték az anyaországgal, akkor azt fogjuk látni, hogy míg Spanyolország többi részei s elősorban az irányító déli részek földművelésből élnek, iparuk alig van, a mezőgazdasági üzemek primitívek: addig Katalóniában a földművelés háttérbe szorul, a népességnek majdnem fele ipari foglalkozásból él. Itt a kisüzem a túlnyomó, mely Spanyolország többi részével ellentétben benszülöttek, katalónok kezében van. Az ipari foglalkozással jár az is, hogy míg Spanyolország többi részeiben a munkás munkabére háromnegyed-másfél pezeta, vagy ha tetszik 60-120 fillér, addig Katalóniában a munkás munkabére 3—4 pezeta.

Ez az ellentét az oka annak, hogy bár faji különbség nincs

500 a katalónok és spanyolok között, mégis kifejlődött a katalón nemzeti érzés és kialakult a katalón nemzetiség fogalma.

A spanyol nagybirtokosok látván, hogy az Amerikába ki nem vándorló földművesek java ép Katalóniába vándorol, természetszerűleg nem jó szemmel nézik Katalónia fejlődését és mivel rájuk veszélyessé válhat, gátolni akarják azt. Ezért rákényszerítik a katalónokra a romlott spanyol közigazgatást, lehetőleg nem katalón, hanem a katalónok által nem kedvelt andaluziai kormányzókat igyekezzenek alkalmazni, akik a lehető legnagyobb brutalitással lépnek fel a nekik teljesen érthetetlen katalón követelésekkel szemben. Ez az anarchisztikus, tolvaj és rendetlen spanyol közigazgatás inkább visszafejlesztette Katalóniát, mint elősegítette fejlődésében. Azonkívül a spanyolok rossz pénzügyi politikájukkal az ipar létalapját: a hitelviszonyokat is teljesen megrontották.

A katalónok e panaszaival és kifogásaival szemben a spanyolok arra hivatkoznak, hogy a spanyol ipari védvámoknak köszönheti Katalónia, hogy ma több mint félmillió munkást tud eltartani és hogy szövőiparának egész Spanyolország a piaca. Joggal felelik erre a katalónok, hogy az a spanyol piac igen kicsiny, mert a spanyol munkásnak nincs fogyasztóképessége, de meg Katalónia nem is él Spanyolországból, mert az ipari kisüzemek benszülött katalónok önálló tőkéi és végül büszkén mutatnak arra, hogy van egy iparáguk, amely csak Katalóniában van meg és amellyel a világpícon e szakban domináló helyzetet foglalnak el s ez a parafaipar.

A katalón kisipar és a spanyol nagybirtok közötti ellentét a katalónok spanyol gyűlöletének egyik fő indító oka és ez mozgatta meg Katalóniát a szeptemberi bilbaói forradalmi sztrájk idején.

2. Spanyolországban a forradalmi mozgalmak két főkérdés körül forognak. Ezek: a szociális kérdés és a klerikalizmus kérdése.

Spanyolország, mely a középkorban Európa legvirágzóbb állama volt, a nagybirtok kíméletlen és végeredményében saját magának is kárt okozó politikája folytán ma 40%-ában pusztasággá vált. Főleg a juhtenyésztők politikája okozta, hogy két osztály fejlődött ki: a nagybirtokos osztály, mely gazdag, de mely földjeivel édes keveset törődik és a leprimitívebben s extenzíven gazdálkodik; vele szemben áll a munkásosztály, mely a legnagyobb nyomorba van lesüllyesztve. Természetszerűleg ily viszonyok között, dacára annak, hogy az ipar nyersanyagai jó minőségben találhatók, az ipar ki nem fejlődött és ha találunk néhol ipart és bányákat, az nem nemzeti ipar, hanem kizárólag idegenek kezében van. A külföldi tőke az ipartelepek vezetését átengedi a teljesen tönkrement nagybirtokosoknak, kik azonban az ipari szükségletekről fogalommal nem bírnak. Ennek következménye, hogy a világpiacon nem tudnak megállni s ott nem is lépnek fel mint konkurrensok — mi az idegen tőke érdekével ellentétes is volna — másrésről pedig, hogy munkásaikkal szemben még a középkori földesúrnak a rabszolgáival való bánásmódját akarják folytatni. Ennek a feudális gondolkodásnak ékes bizonyítéka volt az a spontán tapsvihár, amely szeptember 15-én hangzott fel a bilbaói úri kaszinó erkélyén, amikor a kaszinó palo-

tája előtt a katonaság sortüze tíznél több halottat és sok sebesültet iktatott a spanyol sztrájkmozgalmak áldozatai sorába. Ha ehhez hozzávesszük, hogy e sztrájk oka egy méltatlanul megrendszabályozott munkás visszavétele körül tört ki és hogy a munkások mindig készek voltak munkaadókkal a tárgyalásokat felvenni, úgy azt hiszem, hogy e kis kép teljes valójában mutatja meg a spanyol munkaadóknak munkásaikhoz való viszonyát.

A spanyol népet a nagybirtokon felül az erős klerikális uralom, mely őt teljes műveletlenségben tartja, teszi még jobban tönkre. Ezt a nép érzi is s ezért nagyrészt antiklerikális, de mert szervezve nincs, az uralkodó osztályok nem veszik számba. Ebből magyarázható, hogy bár évtizedek óta be van hozva a kötelező népoktatás, a hivatalos beismerés szerint is a lakosság 80%-a írni-olvasni nem tud.

A papság, melynek nagy jövedelmeit látszólag törvényhozásilag elvették, ma nemcsak, hogy úgyszólván adómentesen élvezi azokat, de hatalmában gyarapodva, teljesen visszaállította azon állapotot, melyben a szekularizációs törvények hozatala előtt élt. Teljesen a régi középkori állapotot igyeksenek visszaállítani, minek egyik szimp-tomája, hogy a toledo-i érsek 1907-ben újra fölvette a főinkvizitor címet.

A munkásságnak a nagybirtok, a népnek a klérus elleni gyű-lölete a szeptemberi sztrájkmozgalmakban jutott legújabban kifejezésre, amikor is a nép szervezetlenségén, a vezetés hiányán és tétovaságán múltott a monarchia sorsa.

Szeptember első napjaiban Bilbaóban, mely Spanyolországban legnagyobb ipari városa, a kocsisok sztrájkba léptek egy kocsis el-bocsátása miatt. A munkaadók, kik már rég lesték az alkalmat, hogy erejüket munkásaikkal szemben kimutathassák, kijelentették, hogy a munkásokkal nem tárgyalnak, mivel az egész mozgalmat a nemdol-gozók manőverének tekintik. Kijelentették, hogy ha a munkások azonnal nem veszik fel a munkát és nem tesznek le minden követel-telesükről, akkor általános kizárást rendeznek s szervezett munkást többé nem fognak alkalmazni. A kikötőmunkások a munkaadók ezen kijelentése után szimpátiasztrájkba léptek, mire a munkaadók fenye-getésüket beváltandók, kijelentették, hogy a jövőben alaposan meg-fogják rostálni alkalmazottaikat. A munkaadók e hadüzenetére a sztrájk általánossá vált, majd a környék bányász munkásait is sztrájkba hívták s a sztrájk Bilbao városáról egész Észak-Spanyolországra és Katalóniára átcsapott, úgy hogy minden központi szervezés nélkül 30.000 munkás szüntette be az üzemet egyszerre.

E mozgalom azáltal, hogy a spanyolok azidőben kezdtek Ma-rokkóban újabb hadjáratot és hogy a szociáldemokrata-párt, valamint a köztársasági párt vezeterei ép Bilbaóban voltak egy háborúellenes gyűlés miatt, politikai jelleget nyert. A munkásság és nép a körülmények találkozása folytán a klérust és a nagybirtokot istápoló és erősítő monarchia megbuktatására egyesült, sőt néhol a köztársaságot és a kommünt is kikiáltották és fegyveresen állottak ellen a kormány kiküldött csapatainak.

A kormány e súlyos helyzetben, egész Spanyolországban kihir-

dette a hadiállapotot. A katona lett az úr az országban, az összes nagyvárosokban a főbb utcák katonasággal voltak megrakva. Így magam láttam Madridban hol csak tartottak a sztrájk kitörésétől, az összes utcák sarkán egy-egy csapat lovaskatonát és mint értesültem, az ágyúk töltve várták a parancsot és azonnal bombázhatták volna a várost.

Míg így a kormány nekikészült a mozgalom leverésének, addig a köztársasági párt lagymatag magviseletet tanúsított. A köztársasági vezeték és különösen a barcelonai képviselő — kiknek a szájában állandóan a revolúció szó lebeg — teljesen távol tartották magukat a mozgalomtól, sőt azt egyenesen helytelenítették. A munkásság és a szociáldemokrata-párt proklamálta ugyan az általános sztrájkot, de nem lévén elkészülve arra, hogy a mozgalom ily hamar fog elterjedni, a központi vezetés csődöt mondott. Ennek folytán ezen nagyarányúnak indult mozgalom hirtelen pár nap alatt összeomlott, sőt széjjelment a szocialisták és köztársaságiak úgynevezett szövetsége is. A nép ma, — mint ahogy ezen forrongás ideje előtt is — gyűlölettel viseltetik a kormány és az őt elnyomó nagybirtok ellen és magát megcsalottnak érzi.

Ami a kormány magatartását illeti, az ismét példa arra, hogy bárminő elveket valljon a gyenge jellemű ember, a milió hatása alatt teljesen annak képére alakul át. Spanyolországban Ferrer kivégzése idején a viszonyok már odáig fejlődtek, hogy a monarchia bukása elkerülhetetlennek látszott. Ekkor jött Canalejas, a jelenlegi miniszterelnök, aki az antiklerikális agitációnak élet vette különböző demokratikus és antiklerikális intézkedések kilátásba helyezésével; antiklerikális törvényjavaslatokat nyújtott be, melyeket az idő folyamán életbeléptetni elfelejtett vagy visszavont. Ez a Canalejas, aki megbuktatta a Ferrer megöletését elrendelő Maura kormányt, kormányra jutása előtt s kormányzása első idejében állandóan hangoztatta demokrata voltát, sőt a Maura kormány túlzó klerikalizmusával szemben antiklerikális húrokat pengetett, a hatalom megtartása kedvéért mindinkább kompromisszumokat kötött az udvarnál mindenható nagybirtokkal és klerussal, úgy hogy lassankint a demokrata Canalejasból klerikális és konzervatív miniszterelnök lett.

A kormánynak a szeptemberi sztrájkmozgalommal szemben tanúsított magatartása, hogy minden nem abszolút megbízható kormánypárti politikust fogsággal igyekezett sújtani, a neki nem tetsző lapokat egyszerűen beszüntette és egyáltalán erőszakosan járt el, a nép nagyrészenek úgy hiszem felnyitotta a szemét és az a gyűlölet, melyet a Canalejas kormány időlegesen lecsillapított, újra friss erővel tört ki. Ennek dacára nem kecsgetet sikerrel egy esetleges újabb forradalmi kísérlet, mert a spanyol munkásság szervezetlen és abszolút kultúrátlan nívón áll. Ehhez járul még az is, hogy Spanyolország teljesen híjján van a polgárságnak, mert mint ezt már jeleztük, az ipar kizárólag külföldi és külföldön élő tőkések kezében van, a kereskedelem minimális, úgy hogy a munkásság és a nagybirtokos osztály között nincs közbenső osztály, nincs meg az a polgári elem, mely a forradalmat vezetni tudná.

3. Portugáliában — mint az köztudomású — az 1910 októ-

berében kitört forradalom egyszerre elsöpörte az addig megingathatatlanak látszó királyságot. Elsöpörte kardcsapás nélkül: az egész forradalom összesen öt áldozatot kívánt. E teljesen vértelennek mondható forradalom alapokait ha vizsgáljuk, az az érdekes megfigyelés tehető, hogy dacára annak, hogy Portugália struktúrája sok tekintetben egyező Spanyolországéval, itt mégis meg voltak adva azon gazdasági okok, melyek a forradalmat lehetővé tették.

Portugáliában is az udvar és az udvari főnemesség, mint nagybirtokos osztály és különösen a klérus volt az egyedül uralkodó osztály úgyhogy, mint egy királpárti vezérember nekem mondotta: a tényleges állapot az volt, ha nem is volt törvénybe iktatva, hogy a nemesség és papság által jóváhagyott törvényjavaslat felett egy meglehetősen magas cenzus alapján választott képviselőház szavazott. Más törvényjavaslat, mint amelyet a nemesség és papság jóváhagyott, általában tárgyalás alapjául nem szolgálhatott. Ha ehhez hozzávesszük, hogy különösen Dél-Portugáliában a nagybirtok az uralkodó és hogy a népesség kultúráját a papság a lehető legalacsonyabbra szorította le — körülbelül 80% az analfabéta — úgy a spanyol viszonyoktól nem nagyon elütő képet nyerünk. Azonban egyrészt az északi vidéken lévő számos kisbirtok, másrészt az a körülmény, hogy a népesség nagy része városokban lakik, végül az Angliával való erős érintkezés, különösen Lisszabonban ipart és kereskedelmet fejlesztett ki, mellyel a népesség több mint negyedrésze foglalkozik. Így meg volt adva a lehetősége annak, hogy a kisbirtok, ipar és kereskedelem elemeiből kifejlődjék a polgári középosztály.

E polgárságot a királyság politikája és különösen a királyi családnak a rossz pénzügyi viszonyokat figyelembe nem vevő pazar költsékezése, a nagybirtoknak az adók alól lehető kivonása és az iparra és kereskedelemre hártása, természetesen antirojalistává tette és arra indította, hogy fölvegye a harcot a királyságnak az országot tönkretévő, a deficitet növelő politikája és kormányzása ellen. E küzdelemben a parasztság, mely szintén elnyomva érezte magát, csatlakozott a polgársághoz, úgyszintén a munkásság is, és így érthető, hogy a forradalomnak kitörésekor csak elvétve akadtak ellenségei.

A portugál király elűzése után megalakult kormány elsősorban megszüntette a klérus uralmát, polgári anyakönyvezést és a templomok és szerzetek, különösen a törvény ellenére bevándorolt jezsuiták vagyonának szekularizációját, a válás lehetőségét iktatta törvénybe. Kimondták a sajtószabadságot, a kolportázs jogát úgy szabályozván, hogy ezt a bírói határozat csak államellenesség vagy erkölcstelenség címén vonhatja meg.

Az iskola a vallástól teljesen elválasztott. Kimondták, hogy bizonyos vizsgák letétele után, bárki nyithat iskolát, de állami törvényekbe, a polgárok szabadságába és a szociális morálba ütköző dolog az iskola bezárásának terhe alatt nem tanítható. Mivel Portugáliában majdnem 80% az analfabéta, a törvényhozás kimondotta, hogy az összes községek kötelesek állami segéllyel iskolákat alapítani.

Ami a választási törvényeket illeti, minden írni-olvasni tudó, legalább 21 éves polgár és mindenki, ki az adólejstromba fel van

véve jogosult, de nem köteles szavazni. Ugyanezeknek van passzív választójoguk is, de az állammal szerződő vagy attól szubvenciót élvező, valamint hivatalnok és pap nem lehet választó. A választás úgy történik, hogy kerületenként 4—4, Lisszabonban és Oportóban 8—8 képviselőt választanak és minden négy képviselő közül egy a kisebbség képviselője.

A szociális törvényhozás is kezdetét vette és míg azelőtt — kivéve egy 1890 évi bányatörvényt, melynek végrehajtási rendelete meg se jelent — szociális törvényhozás egyáltalán nem volt, addig most kimondják a sztrájk jogát és egyéb szociális törvényjavaslatok is hamarosan a parlament elé kerülnek.

A polgárság, melynek összes követelményeit a köztársaság kielégíteni igyekszik, természetszerűleg nem volt hajlandó a királyság visszatérését, melyre nem rég ismételt kísérletek történtek, elősegíteni és így a királypárti kísérletezések balul végződtek.

A legutóbbi, októberi „ellenforradalom” története a következő: Egy Conceiro nevű kapitány volt az egyedüli, a forradalom kitérőesekor, aki szembeszállt a forradalom vezéreivel és mindaddig, míg a király az ország határán túl nem volt, kitarzott a király zászlaja mellett. Ez a hősi magaviselet a köztársaságiak egyhangú elismerését és bűnbocsáztatát vívta ki, ami Conceiro kapitánynak a fejébe szállt és miután hónapokon át nyugodtan kiélvezte dicsőségét, egy szép napon jelentkezett a miniszterelnöknél és egyszerűen arra szólította fel, hogy referendum útján kérdezze meg a portugál népet kívánja-e a köztársaságot vagy sem?

A miniszterelnök Conceiro ezen illetéktelen és arrogáns beavatkozást energikusan visszautasította, mire a hős kapitány visszatért a királyság zászlaja alá és élére állt egy csapatnak, melyet érdemrendeket és címeket hajhászó brazíliai milliomosok pénzén toborzott zsoldosokból állított össze és a köztársaság kikiáltásának első évfordulóján nekiindult, hogy Portugáliát királyának visszahódítsa. A nép azonban, mely tudta, hogy a királyság győzelme a klerikalizmus és elnyomatás újabb korszakát jelenti, ellenségesen fogadta a királypárti csapatokat és így hamarosan csúfos kudarc érte Conceiro kapitány seregét.

Mivel a szocializmus még csecsemőkorát éli Portugáliában és így a munkásság és polgárság közt nincs még éles ellentét, azt hiszem, hogy mindaddig, míg a polgárság egy erős szociáldemokrata-párt keletkezéséig megelémlítve a konzervatív pártok karjai közzé nem veti magát, a mai államforma szilárdan meg fog maradni. Addig pedig nagy időnek kell leperegni.

A spanyol és portugál mozgalmak úgyszólván iskolai példái annak, hogy minden mozgalom tulajdonképeni indító oka a gazdasági. A katalon mozgalmakat a kisiparnak nagybirtok-ellenes akciója, a spanyol munkásmozgalmakat a munkásságnak a nagybirtok és klérus elleni mozgalma, a portugálokat pedig a polgárságnak ugyancsak a klérus és nagybirtok elleni küzdelme mozgatta meg. A nagybirtok és klérus az egyik oldalon, a polgárság vezetése alatt a földművelő- és munkásosztályok a másik oldalon: ez az a két csoport, mely a gazdasági és politikai küzdelmek sakkjáráján mozog.

KORTÖRTÉNETI JEGYZETEK

Külföldi szemle (Nagybritánia, Franciaország és Németország)

1. Nagybritániában a politikai ellentéteket legalább rövid időre háttérbe szorította a nagyszabású szénbányászsztrájk, mely imponáló módon bizonyította a szervezett munkásság erejét. A múlt nyáron a munkásság a forgalmat szüntette be, most az angol ipart energiaforrásától fosztotta meg.

Elteltek a sztrájk kétségtelenül nagy jelentőségétől, az adott politikai viszonyok nagyban hozzájárultak, hogy kielezzék azt. A kormány, melyben magában már az egyenlenség felütötte fejét és nemcsak az őt támogató koalícióra, de már saját pártjára sem támaszkodhatott programja megvalósításánál, kapva-kapott az alkalmon, hogy megkopott népszerűségét felfrissítse. Az angol kormánynak is az az ambíciója, ami a franciának, hogy a tőke és munka érdekellentéte kiegyenlítőként szerepeljen. Itt most bőséges alkalma volt e szerepének élni annál is inkább, mert az ellenzék szabad kezét engedett neki.

E nagylelkűségre az ellenzék nem az kényszerítette, hogy a „haza veszélyben van”, hanem sokkal nyomósabb és közvetlenebb ok. Egyáltalán nem tudta, hogy a sztrájjal szemben minő álláspontot foglaljon el, sőt e fajta kérdésekre egyáltalán nincs is programja. Más esetekben előszedheti a tariff reformot, melynek varázsigeje az ipart annyira fellendíti, hogy a munkásság minden igényét a munkaadók kielégíthetik, nincs szükség beavatkozásokra és szabályozásra. De ezzel előhozakodni különösen nem lett volna helyén a jelen esetben. A bányászatot illetően a tariffreformok csak avval védekeznek, hogy a kivitel csökkenését bőven kárpótolja majd az az óriási nemzeti nyereség, hogy az angol ipar konkurenciája és az angol tengeri flottát fenyegető ellenséges tengeri haderő nem táplálkozhatik angol szénből, a nemzeti kincs megmarad. A konzervatívok tehát nem nagyon örültek volna, ha a kormányuknak elsősorban e kérdéssel kellett volna foglalkoznia és így annak elintézését a liberális kormányra bízták, ők abba bele nem avatkoztak.

A határozatlanságtól eltekintve a konzervatívok bizony számíthattak arra, hogy a kormány pozícióját a békéltetés egyáltalán nem fogja erősíteni. A munkásság vagy munkaadók között végre is választani kell, ami egyik vagy másik féllel feltétlen összeütközésbe hozza

a kormányt. Amellett adva volt, hogy csak felemás álláspontot foglalhat el, hiszen egyrészt a kormány a munkáspárt szövetségére támaszkodik, de másrészt saját hívei, legfőbb támaszai pénzemberek, nagyvállalkozók, így senkit sem elégíthet ki és bizonyos volt, hogy a munkáspárttal, melynek a kormányt túl kell lícitálnia, összeütközésbe kerül.

Az ellenzék számítása bevált. A kormány számítva arra, hogy a szénbánya tulajdonosoktól nem kell tartania, azok amúgy sem csatlakozhatnak a tariffreformerekhez, akiknek programja zsebüket még jobban fenyegeti, a békéltetés folyamán nyíltan a munkásság mellett foglalt állást, még csak nem is vette igénybe a munkáspártot a tárgyalásoknál, mint a szállítómunkások mozgalmánál tette. (Ezért azután még jobban neheztek a labour party politikusai, kiknek így semmi szerep sem jutott.) A kormány egyik tagja a kapacitálásnak nem engedő munkaadókat hazaárulóknak bélyegezte. A munkaadók azonban megbosszulták magukat. A kormány kapacitálásának nem engedtek, de kijelentették, hogy a törvényhozás akarata előtt hazafiasán meghajolnak. Jól tudták, hogy a törvényhozásban a kormány nem foglalhat a munkásság mellett állást, hanem meg kell alkudnia saját pártjával és elvi nehézségek is lesznek. A törvényhozás útjára terelve, a kormány nem lehet többé a munkásság patrónusa, a szakadásnak be kell következnie munkásság és kormány között.

Így született meg a határozatlan, minden intézkedésében bizonytalan eredményű bérminimum törvényjavaslat. Maga a kormány sietett ennek elvi jelentőségét letagadni: ez csak a folyó sztrájk leszerelésére szolgálna. Kizárt belőle mindent, ami a sztrájkot leszerelné, a javaslat szankcióját sem biztosította. Kerületenként a munkaadók és munkások egyenlő képviseléből álló bizottság állapítaná meg esetleg egy független harmadik behívásával (a kormány nevezné ki, ha nem egyeznének meg személyére nézve a felek) a munkabéreket. Ez a bizottság határozná meg, kikre, mely munkáskategóriákra nem állanak a megállapított bértételek. A minimális termelést is biztosítani akarná a javaslat.

Sem a munkaadók, sem a munkások nincsenek vele megelégedve. Az unionista-párt előráncigálta a pódiumra nemrég megbuktatott vezérét, hogy az támadja a javaslatot úgy, hogy egyik felet sem idegenítse el a konzervatívektól. A fő kifogásuk a javaslat teljes eredménytelensége volt és a hivatalos vezér a legmelegebben támogatta a kormányt abban, hogy valahogy ne kerüljenek az eredményt biztosító rendelkezések a javaslatba. Végül, hogy a párt minden oldalról fedve legyen, egy szónoka megtette a módosító indítványokat, melyek mellett a javaslat megoldást jelenthetne. Így azután senki sem lehetett tisztában vele, hogy mit akar az unionista-párt. A javaslat általános ellenzésével mindenesetre a tőkéseket és a vállalkozókat csábította magához, különösen annak kiemelésével, hogy hiába mondja a miniszterelnök, hogy csak egy aktuális kérdés megoldásáról van szó, a javaslat épen ezt nem érne el, hanem a törvényhozásnak új irányt adna, új terepomot nyitna a munkaviszony konkrét tartalmának megállapításával. Amint a kormány a békéltetéseknel a munkásságnak

foghatta pártját az adott helyzetben, akként az ellenzék a munkaadókat a javaslat képviselőházi tárgyalásain, anélkül, hogy a másik félnél kompromittálja magát. Mert a kormány lehetetlen helyzetében nem elégíthette ki és így nem nyerhette meg a munkásságot.

Az általános zűrzavart még fokozta a szüfrazsettek mozgolódása. Midőn a szüfrazsettek látták, hogy a nősavazat kérdésében a kormány tagjai egymás között megegyeztek és okuk volt feltenni, hogy ez a megegyezés az ő kárukra történik és inkább a nősavazat miniszter apostolai adták be derekukat, mint ellenségei — újból a harcias taktikához folyamodtak. E taktikának egyetlen racionális alapja, hogy a közönségben és pedig ép a középosztályban, mely Nagybritániában jelenleg is hatalmon van, szimpátiát keltsen az ügy iránt ép avval, hogy a kormány részéről erőszakos megtorlást provokál. Az erők egyenlensége normális viszonyok között feltétlenül a gyengébbek, a mártírok mellett kelt fel rokonszenvet, különösen, ha azok nők. Egyfel azonban nem számoltak. Ez az, hogy a nagyszabású, sikeres munkásmozgalmak ép ezt az osztályt rettentették meg, mely a társadalmi rendet látja veszélyeztetve s melyet különösen az erőszakoskodások, törvénysértések irritálnak. A kormány most már nemcsak a tettesek ellen fordult igen erős rendszabályokhoz, hanem a mártírkultuszt rendezők és finanszírozói ellen is. Intézkedései általános helyességgel találkoztak, ez az erély egyáltalában nem ártott neki és nem használt az ügynek. A szüfrazsettek a pszichológiai pillanatot elmulasztották.

2. Franciaországban a kapacitások kabinetje legalább egyelőre nem bizonyult sokkal hatékonyabbnak, mint elődei. Tekintélyével egyáltalán nem tudja leszerelni az érdekeiket féltő frakciókat és így kormányzata az igazságosság és a közérdek uralmát nem jelenti, amint azt remélték tőle. Az arányos képviselő kérdésében nemcsak magával engedett alkudni, hanem belekényszerítette a többséget oly megalkuvásba, mely a javaslatot ugyan, a „republikánus ellenzéke” számára elfogadhatóbbá tette, viszont azonban a maga lényegéből kiforgatta és az egész javaslat oly zavaros, érthetetlen lett, hogy a szenátusz ismét bizvást játszhatja majd a honmentőt.

A másik javaslat, amelyben végnélküli viták folynak és minden lehető és lehetetlen szempont egyaránt megvitatás alá kerül, a 10 órás munkaidő kérdése. Az általános vitán nagynehezen keresztül vágta magát a képviselőház, most a részleteknél elülről kezdődik minden és a felhozott érvek pro és kontra minden §-nál újra előkerülnek. És ha már az általános és részletes vitán túl is esik a francia képviselőház, meg mindig nincs biztosítva az, hogy a vita újra ne kezdődjék. Az arányos képviselő kérdésében például annak republikánus ellenzéke a kormánytól azt követeli, hogy a sürgősséget vonassa vissza, ami a javaslat újabb megvitatását eredményezné. Hogy a kormány elvi magaslatáról már leszállott, azt legjobban bizonyítja, hogy elődei kedvenc jelszavát ő is felkapta: ő is csak republikánus többséggel akar kormányozni. Ez a tétel azután bő ürügy arra, hogy a képviselőház többségére egy kisebbség akarátát reákenyszerítsék, a többség egyes nem mindig önzetlen szempontokból vezetett frakcióiét. És miután az igen tág fogalom, ki tekinthető republikánusnak, ki nem (ez a mindenkori

kormány szóértelmezésétől függ), az önkényességnek még tágabb tere nyílik. Természetesen ez a kormánynyilatkozat is azonnal alapja volt egy hatalmas vitának, amelyben ép e fogalom meghatározásáról volt szó. A rojalisták Briand miniszteralelnök iránt fejezték ki korlátlan bizalmukat, ami a republikánus többségre támaszkodó kormánynak elég kellemetlen volt. Egy progresszista pedig a miniszterelnököt hozta zavarba azzal, hogy megkérdezte tőle, miféle program választja el tőle. A miniszterelnök jobb hiányában a felekezeti kérdést hozta fel, ami a radikális szocialista képviselők szimpátiáját nyerte meg, miután ők is csak a felekezeti kérdésből élnek még.

3. Németországban ép azon pártok buktatnak kormányt, melyek legjobban hangoztatják, hogy a végrehajtó hatalomra mi befolyást sem kívánnak gyakorolni. Bülow visszavonulása a fekete-kék blokknak a birodalmi örökösödési adó kérdésében tanúsított magatartására vezethető vissza. Most a pénzügyminiszter vonul vissza ugyaníly okból. A konzervatívok a választást megelőzően ugyan verték a mellüket, hogy a birodalom védelmi érdekében még az örökösödési adót is vállalják, de amikor előkerült az új hadiprogramm és a fedezetre is kellett gondolni, a kormány nem tudta magának biztosítani a konzervatívok hozzájárulását az örökösödési adóhoz. És bekövetkezett az a helyzet, hogy a radikális elemek nagyobb térfoglalása éppen reakciósabb kormányzatot és törvényhozást eredményezhet. A német birodalmi kormány a baloldallal egyáltalán nem keresi a szövetséget és inkább deferál a gyengébb konzervatív pártok előtt. Így a sokat hangoztatott állami érdekek még a „jogállam”-ban is háttérbe szorulnak, mihelyt azok biztosítása egyes társadalmi osztályok érdekeire kellemetlen utókövetkezményekkel járhatna. A kormány taktikája nyilvánosan az, hogy a fekete-kék blokkal kormányozzon a „liberálisok” bevonásával. Liberálisok alatt ma a nemzeti liberálisok és a haladó néppárt konzervatívabb elemeit értik. (S. K.).

Japán vélemény a kínai forradalomról*

1. Mindenféle társadalmi nyugtalanság van. Oly időket élünk, melyben mintha mindenki futva rohanna az állomás felé, hogy elérje a vonatot és az elkésés veszedelme izgatja mindenki lelkét. Nemcsak arról van szó, hogy az eddig nyugvó nemzetek társadalmi szervezeteiket egy eljövendő új ipari rendszer számára készítsék elő, hanem politikailag is át kell alakulniok, ha a kor szelleméhez akarnak alkalmazkodni.

Miért ne esnék tehát Ázsia legrégebbi nemzete is ebbe a kategóriába? Az emberi vágy, a szabadság utáni törekvés, a társadalmi igazság érzete mindennütt egyforma, akár fehér, akár fekete vagy sárga is legyen az emberek bőre, bármint is éljenek és bármilyen is legyen civilizációjuk. Mert valóban, finomság és durvaság mit sem jelent az emberi természet vágyainak lényegét illetőleg, mindössze annak kifejezőmódját teszi eltérővé.

* E szemlét egy japán író küldte be szerkesztőségünknek, aki már ismerős olvasóink előtt.

Így hát a kor új erői, melyek a föld minden zugát áthatják, miért ne hatnák át a Kelet vén birodalmának lelkét, mely ép oly nagy és ép oly igaz, mint bármely más országé? Miért nézik tehát a nyugatiak oly bámuló szemmel és csodálkozva Kína ébredését? Különleges érdeklődést mutatnak az új Kína megmozdulása iránt és miért kell ennek az érdeklődésnek néha, mint most is látjuk, a félelem érzésével járnia? Honnan jön-e dolog?

Mindnyájan tudjuk, hogy a gazdasági érdekek — minden emberi tevékenység és intézmény alapjai — a világ minden dolgában főszerepet visznek. Más szavakkal, Kína ébredése nagy befolyással lehet a nyugatiak nézete szerint a fehér faj gazdasági és ipari jövőjére. Másrészt a mongol betörés óta még mindig ott lappang az európaiak képzeletében a fantasztikus sárgagyűlölet, melyet Napóleon szavai fejeztek ki: „Egy óriás alszik itt. Csak hadd aludjék, mert ha Kína megmozdul, vele mozdul a világ”. Ez az eszme adja meg alaptónusát a régi keleti birodalom képének, valahányszor a maga erejében és hatalmában fölmerül a nyugatiak elméjében.

Természetesen igaz, hogy az „alvó oroszán” ébredésével bizonyos tekintetben megmozgathatja a világot, amennyiben t. i. igaz, hogy a hatalmi egyensúly oly finoman van megállapítva, hogy ennek legkisebb megbillentése is fölforgathatja a világot.

De miért e különös érdeklődés Kína iránt? A gazdasági érdeken és faji félelmen kívül bizonyára három pontban foglalhatók össze az okok, t. i. a történelemben, a fajban és Kína határszéli fekvésében. Mindenki tudja, hogy Kína a legrégebb történettel bíró népek egyike. E történet nemcsak régi, de dicsőséges is. A múlt dicsősége csábító nemcsak Kínában, de egyebütt is. Kína hősi dalai az első fáklyavilág, mely az emberiséget a műveltség és világosság felé vezette. Erkölcstana, filozófiája és irodalma az emberiség halhatatlan kincsei.

Azt mondják, hogy a kínaiak és zsidók a legkülönlegesebb fajok, melyek valaha éltek e földön. Ebből az érdekes szempontból a tárgynak sok tanulságos kérdését ismerhetjük meg, vagy legalább világot vehetünk rá. Mindenekelőtt a két ősi nép kipusztíthatatlan nyomot hagyott az emberiség történetében. Múltjuk nem csupán saját dicsőségük, hanem az egész emberiségé is. Fajilag mindketten többé-kevésbé tisztán maradtak meg, korai időtől izolálva magukat a többi néppel való összeházasodástól. Egyéb hasonlóságot is látunk. Valószínűleg földrajzi és társadalmi okok folytán mindketten takarékos, pénzkereső és pénzszerető népek. Egy történész joggal mondta, hogy az újkori háború mindig határszéli kérdés miatt keletkeztek. A határszéli a fantázia földje, mely bőven nyújt anyagot az emberi kíváncsiságnak. Kína ma a világ határszéle, melynek idegenszerűsége és furcsasága kész prédája a nyugatiak kutatásának és fürkészésének.

Röviden, a kínaiak abba a sajátos helyzetbe, hogy a nyugatiak különleges érdeklődését magukra vonták: 1. gazdasági, 2. történelmi, 3. faji és 4. földrajzi okoknál fogva kerültek. A kínai gazdasági képesség elismerésre talált mindenütt és az ellenük való ipari küzdelemtől való félelem előrevetette a sárgagyűlölet árnyát a fehérek közt, melyet még jobban növelt a faj indolens jellemének fölismerése,

végül pedig az ország határszéli jellege nagy és különleges érdeklődést keltett Kína iránt világszerte.

2. E rövid bevezető analízis után arra kell áttérnünk, hogy Kína igazi helyzetét és annak jelentőségét megértsük. Az író törekvése éppen nem az, hogy a jelenlegi helyzetet pontosan előadja, mert hisz ez a szomszéd ország előtt, melynek nemzetiségéhez az író tartozik, ép oly nehéz, mint bármely idegen számára. Ennélfogva e sorok legfőleg azt érthetik el, hogy talán képesek lesznek a Kelet zárt épületének néhány ajtójához kulcsot adni. Az író véleménye szerint az ázsiai kérdés teljes jelentőségében fajilag, politikailag, gazdaságilag és különösen ami a jövő civilizációt illeti, sokkal fontosabb és jelentősebb, mint általában értékelik. Így tehát hiú remény, mintha a kínai politikai forradalomnak teljes megértése vagy legalább értékelése valakit közelebb hozna a távol Kelet egész helyzetének és igazi rekonstrukciója jelentőségének jobb és közelebb megismeréséhez.

3. A forradalom nem újabb dolog Kínában, mint más országban. A dinasztikiáknak küzdelme a hatalomért oly jelenség, mely minden néhány században előfordult Kínában. Sőt bizonyos tekintetben a köztársaság sem új dolog, minthogy megvolt már régen, a Krisztus előtti tizenhetedik században, Jaó és Sun idejében. Mikor Sun császár haldoklott, fia helyett a nép szavazásával egyetértőleg Ju-t választotta utódnak. A helyi kormányzatban csaknem általános volt az önkormányzat, mellyel a nép századokon át élt.

Kína azonban máig sohasem jutott helyzetének tudatára. Az 1860-as ópiumháború, az 1866-os forradalom, a japán, a boxer és az orosz-japán háború óta intő jelekben nem volt hiány. De tovább folytatta álmát. Belső és külső bajok egyre sürgették a reformot, de minden törekvés hasztalan volt. Miért? Természetesen a konzervatív szellem volt az első ok. A tudatlanság mindig konzervativizmust szül. A nevelés hiányából tudatlanság, önelégültség és szűk látókör származik. Kína kitűnő példa erre. Politikai korrupció volt a másik ok. Reformok lehetetlenek voltak a korrupció miatt oly országban, ahol a hivatalnoki zsarolás közzokássá vált. A mozgalomnak, mely régóta lappangott, végre is véres forradalomban kellett kitörnie. A forradalmárok évek óta vártak és szenvedtek, míg eljött idejük.

Egy helyi lázadás Szce-Csuanban lobbantotta lángra a forradalmat. Ennek közvetlen oka a Csuan-Hang-vasút megvételével üzött visszaélés volt. A kormány kijelentette, hogy a vasút építésére fordított 12 millió taenyi tőkéből csak a részvények egyharmada után fizethető osztalék, minthogy a tőke kétharmada törvénytelen befektetés. Az alkirály késznek nyilatkozott arra, hogy a kormány kívánságára bárkit is letartóztasson, aki e rendeletnek ellenszegül. Ez nagy elkeseredést keltett, melyet a régóta meglevő titkos társaságok csak szítottak. A forradalom kitört és a fölkelők a vucsangi pénzverdét, majd a hanjangi fegyvergyárat foglalták el. Ezzel megvetették lábukat.

Régi kínai csatatereken folyt a harc, melynek vége egy nagy köztársaság születése volt. E forradalom célja egy új nemzeti ideál alkotása, mely a demokrácia és szabadság országa és melynek háttere egy ősi civilizáció vívmányaiba és e régiség kontinuitásába vetett büszke hit.

Az amerikai sajtó egy része azt állítja, hogy Anglia és Japán ellenzik az új kínai kormányformát. Állítólag, mert Japán fél a szocializmustól. Szó sincs róla. Sok kiváló politikus, így a császári egyetem egy tanára és mások is, meglátogatták a forradalmi vezéreket és tehetségükhöz képest segítették az új Ázsiát építő testvéreiket. Valamint Anglia nem fogadna el soha köztársasági kormányformát, úgy Japánnak sincs rá szüksége. Annyi kétségtelen, hogy a diplomácia és politika szövérágai dacára is a nép rokonszenve mindig a forradalom mellett van. Ezért népszerű Kína forradalma is Japánban, ahonnan számos forradalombarát jött át Sanghaiba és Nankingba, hogy szimpátiájának kifejezést adjon. Egy japán látogató annak adott kifejezést, hogy szívét a világ tesvérségének gondolata hatja át. A forradalmárok fiaikkal és leányaikkal együtt ebédeken fogadták a japánokat. A forradalmi hadsereg tisztjeinek többsége Japánban nevelkedett.

A főkérdés az, hogy mily motívumai vannak e mozgalomnak. Kétségtelen, hogy e harc főoka mandzsuk és kínaiak közti faji és politikai ellentét. Már volt róla szó, hogy a hivatalnokok önkénye volt a mozgalom közvetlen oka. Hivatalnoki bürokrácia és elnyomás, tisztességtelenség és igazságtalanság évszázadok óta túrt dolgok voltak Kínában. A faji ellentét is fontos ok. Északon és délen a nyelv és szokások különbözők. A mandzsuk kormányzási képtelensége kül- és belügyekben egyaránt kitűnt és természetesen a kínaiak maguknak követelték a hatalmat.

4. Végre is a köztársaság tényé lett. Yuan-Si-Kai kielégítette becsvágát és a Kínai Köztársaság első elnöke lett. Ha az elmúlt negyven század történetét tekintjük, bizonyára nagy változás ez. Álomnak tűnik, noha valóság a köztársaság születése Kínában. Azonban a köztársaság még csak embriójában van meg. Nagy nehézségek tornyosulnak körülötte. Nézzük meg közelebbről azokat a komoly kérdéseket, melyek megoldásra várnak. A köztársaság már megvan, a kérdés azonban ez, vajon sokáig fog-e élni. Aránylag könnyű dolog egy kormányforma megváltoztatása, azonban nehéz szilárd alapra fektetni. Fölmerül itt ez a természetes kérdés is, hogy vajon a köztársaság legmegfelelőbb kormányforma-e Kínára nézve, legalább jelenlegi műveltségi állapotában? Mint mindenki tudja, a köztársaság oly formája a kormánynak, mellyel csak igen művelt népek élhetnek jó eredménnyel. Mert a felelősség terhe teljesen a nép vállán nyugszik és az önkormányzatra nem alkalmas nép csak magát teszi tönkre, ha a köztársaságot akarja megvalósítani. Képes-e Kína a köztársaság hajóját a remény kikötőjébe kormányozni? Hiperidealizmus és a köztársaság és szabadság szép nevével való önámítás a kitűzött célt megvalósítás helyett megsemmisítheti.

És e kétség nagyon is jogosult. A felelet két alapon adható meg. A köztársaság adja meg az egyetlen lehetőségét annak, hogy Kína egyesülés és megerősödés helyett két nemzetté ne szakadjon. Kínának nincs oly királyi családja, mely oly köztisztületben állna a lakosok előtt, mint Japán vagy Anglia dinasztiaja. Nincsenek oly hagyományaik és kötelekeik, melyek az uralkodó személyén keresztül a királyság által mindnyájukban az egy nemzethez tartozás érzetét

keltének. Ennélfogva oly kormányt kell formálniok, melyet mindenki egyaránt tisztel. Bár északon tisztelik a mandzsu kormányt, délen azonban semmi esetre sem. így Kína két nemzetté válnék, ami a birodalomnak esetleg örökre való bukását jelentené. A kettészakadás mindennél könnyebbé tenné azt, hogy Kína kész prédája legyen az idegen hatalmaknak és megvalósulna az az álom, melyet Európa nemzeteinek uralkodói egykor tápláltak — Lengyelország sorsa ismétlődne.

Előrelátó kínaiak ezt a lehető legélénkebben látják. Hazájukat csak egy úton védhetik meg az idegen hatalmak elől: ha Kína egységét megóvják. Úgy találták, hogy a köztársaság az egyetlen forma, mely e célra alkalmas.

A kínaiak nagy tömege meglehetősen tudatlan a köztársasági formát illetőleg. Néhány vezető ember ismeri és érti a demokrácia eszményét és gyakorlását, a tömeg azonban, sajnos távol áll tőle. Ez a másik szempont. Tény az, hogy Kína, mint nemzet, sohasem valósította meg az önkormányzatot, azonban a helyi közigazgatási egységekben bizonyos önkormányzat volt gyakorlatban. Épen a helyi kormányhivatalnokok tehetetlensége és igazságtalansága volt oka az író nézete szerint annak, hogy a községekben az önkormányzat és önségély szelleme fejlődött ki. Természetesen a szellem önző, provinciális és teljesen híján van a tág látkörnek. Bizonyos tekintetben tehát e nép nem teljesen készületlen az új kormányformára, azonban nagy szükség van további nevelésre. Hogy az új köztársaság erőre kapjon, Kínának erősnek és függetlennek kell lennie. Egyedül kell képesnek lennie feladata megoldására. Állandóan a fehér veszedelem rémével állunk szemben. Ha egy nemzet nem állhat meg vele szemben, minden nemzeti reform csak álom. A kínai nevelésben a politikai erkölcs égető szükség. Túl-ságosan sokáig túrték a politikai korrupciót, oly soká, hogy már nehéz megszabadulni tőle. A haladás országútján a régi zsarolásnak el kell tűnnie. Az ipari fejlődés nagy föladatát is föl kell vetni. Mit ér a jó nevelés, jó közlekedés, jó utak és jó posta nélkül? A demokratikus kormányzat szilárd alapja a nép teljes öntudata, bármily nehéz is ez. Annyi bizonyos, hogy sok föladat oldandó meg, míg Kína az ígéret földjére léphet. A vezérek féltékenységének és személyi becsvágyának is el kell tűnnie, Washingtonokra és Lincolnokra van szükség. A faji előítélet szintén száműzendő a politikából. A birodalom nagy terjedelme és népességének végtelensége minden reformot nehezé tesz.

Íme, ezek csak néhányak az elhárítandó akadályok közül.

A demokrácia az idő szelleme, valamint a tudomány e szellem leánya, mely uralkodik az emberek lelkében. Kína fölébredt álmából, a demokrácia sugaraiban besütnek szobája ablakán. Kinyitotta az ajtót és üdvözölte a világosságot. A világ a demokrácia hajnalsugaraiban látszik ragyogni. A pacsirta szava-e vagy a fülemüléé, mely a keleti szürke ég demokráciáját hirdeti? A láthatáron szürkület mutatkozik.

Ithaca, N. Y. 1912. március.

(*Isaburo Nagai*).

Minek örül minden igaz magyar ember?

Azoknak, kik a történelemben a humoros elemet kedvelik, isteni mulatságuk telhetett az elmúlt hetekben lefolyt rezolúció-forradalomban. A parlamentben a véderőjavaslatok vannak napirenden és ellenök a választójog jegyében obstrukció folyik. A kormány sem előre, sem hátra nem tud mozdulni. Mennél inkább telik az idő, annál inkább kell félni, hogy a legfelső türelem felmondja a szolgálatot és akkor nincs más kivezető út, mint az általános választójog. A grófok parlamentje ettől fél legjobban és ezért a parlament grófjai összefogtak a választójogot követelő Justh-párt izolálására. A Kossuth-párt mindig a kormánnyal tartott ugyan, de ezt egész nyíltan bevallani nem merte és, kénytelen volt tagjai részére az obstrukcióban való részvételt nyílt kérdésnek hagyni. A siker érdekében arra volt tehát szükség, hogy a Kossuth-párt nyíltan szereljen le és helyezkedjék szembe az obstrukcióval. A leszerelés érdekében valamely látszólagos nemzeti vívmányról kellett gondoskodni, amellyel a könnyen félrevezethető közönség szemét el lehet kápráztatni. Így választotta ki Apponyi és Andrássy többek között a póttartalékosok behívásának ügyét. Az 1888. XVIII. t.-c. kimondja, hogy különös körülmények esetén a királynak jogában áll a kiszolgált harmadéves katonákat a szolgálatban visszatartani, a póttartalék három utolsó évfolyamát pedig rendes szolgálatra behívni. Ezt a törvényt akkoron a fenyegető orosz háborúra való tekintettel alkották meg, gyakorlati jelentőséghez — persze egészen más irányban — csak az 1905. évi alkotmányválság idején jutott. A parlament koalíciós többsége megtagadta az újoncjutalékot, mire a király úgy segített magán, hogy behívta a tartalékosokat és póttartalékosokat az üresen maradt keretek betöltésére, nem törődve az országgyűlésnek ez irányban hozott tiltó határozataival, sőt amikor a koalíció kormányra jutott, a paktumban kötelezettséget kellett vállalnia az iránt, hogy ezt a kérdést firtatni nem fogja. A vívmány-politikusoknak ez a kérdés volt az Achilles-sarkuk és itt szerettek volna valami szépségflastromot magukra ragasztani. Természetesen egy pillanatig sem gondoltak arra, hogy itt valami reális alkotmánybiztosítékot teremtsenek. Ürügy- és fűgefalevél-keresés volt az egyedüli céljuk.

A választójog elleni gyűlöletükben és a népjogok kismizmizésére irányuló szent hevületükben észre sem vették, hogy tilosba tévedtek és behatoltak a királyi felségjogok rezervált területére. Ugy jártak, mint néhány száz évvel ezelőtt ősök, kik robotoló parasztok és békés kalmárok kifosztására indulván, a rablás közben a királyi jószágok ellen is birtokháborítást követtek el. Tisza, Andrássy, Apponyi és Khuen grófok megállapodtak egy határozati javaslatnak a szövegében, mely kimondotta, hogy a király nem hívhatja be a póttartalékot, ha az országgyűlés az újoncjutalékot nem szavazta meg, ha a király az országgyűlést elnapolja, vagy a kormány nem ad módot az országgyűlésnek, hogy az újoncjavaslatokat kellő időben letárgyalja. Megállapodtak abban, hogy Apponyi gróf határozati javaslatot terjeszt elő, a miniszterelnök ehhez hozzájárul, a képviselőház és a főrendiház elfogadja és országos határozattá emeli. Így született meg az ú. n. rezolúció terve.

Minden úgy ment, mint a karikacsapás. Apponyi megtette az indítványt, Khuen február 24-én a képviselőház nyílt ülésén kijelentette hozzájárulását, midőn egyszerre derült égből lecsapott a villám. Ahogy századokkal ezelőtt a rabló urak kezéből kiütötte a zsákmányt és őket rendre tanította a királyi kéz, melynek birtokait a feudális rablás szintén háborította: ép úgy vert szét a parlament grófjai között a korona, mihelyt észrevette, hogy a választójog elleni összeesküvés az ő jogait akarja csorbítani. A király viselkedése megmutatta, mennyire felette áll korrektség tekintetében a grófi politikusoknak. A gróf urak nem gondoltak egy pillanatig sem komolyan arra, hogy a felségjogokat tényleg megszükkítsék, csendes megállapodás volt közöttük, hogy mihelyt a véderő tető alá jut és a választójog el van földelve, ez a határozati javaslat is oda kerül, mint megannyi elődje, a feledés lomtárába. A királlyal is meg akarták ezt értetni, de ő nem lévén magyar mágnás, nem akart ebbe a mentális rezervációba bele menni. A Khuen-kormány kénytelen volt lemondását beadni.

Megindult erre az operettforradalom második felvonása. A nemzeti munkapárt tényleges vezére, gróf Tisza István, nagy garral hirdette, hogy a rezolúció a kormánypártra nézve becsületbeli kérdés. A lemondást követő napon tartott pártértekezleten ugyan látszólag meghátrált és azt a szelídebb javaslatot terjesztette elő, hogy a párt ragaszkodik a miniszterelnöknek február hó 24-én kinyilvánított álláspontjához, de a határozati javaslatot megokoló beszédében vak dühvel támadott mindenkit, akinek sejtelve szerint a kormánybukás előidézésében és a rezolúció bukásában része volt. Megindult erre a magyar műközvélemény drótonrángatott felvonulása. A miniszterelnökségi sajtóiroda kiosztotta a rettenetes lövegeket, a miniszterelnök pedig egymásután talpraállította a virilisták törvényhatósági bizottságait, amelyek közlekedéssel szavaztak bizalmat a bukott kormánynak és foglaltak állást a rezolúció mellett. Öreg, becsületben megöszült kormánylapok minden önbírálatot elveszítve, tótágast álltak. Nagy műblokádot rendeztek a közös hadügyminiszter ellen, kinek bukásukat tulajdonították. Minden műsorszám színre került s végül a nemzeti mozi vásznán megjelent a régi mumus, a bécsi kamarilla ijesztő váza. De akármily nagy volt a láрма, az operett nem Reinhardt művészi koncepciójának szüleménye volt, hanem ripacsoknak festett deszkafalakkal, mű villámmal és gyantabúzzel tarkított vásári komédiája.

Az operettnek néprajzi tekintetben legmulatságosabb jelene volt, közvetlenül függönygördülés előtt, a terézvárosi demokratáknak az ezer éves alkotmány tiszteletére a választójog botcsinálta híveivel a városházán rendezett farsangi ünnepélye. Vázsonyi Vilmos új szerepben mutatkozott be: mint a történeti alkotmány Szent-György lovagja és jóhiszeműségének igazolására nem kell más bizonyítékot ide jegyezni, minthogy még Polónyi Gézát is elragadta szónoklatával, Toldi Miklós lelke szállván beléje, bosszúhadjáratra szállt az átkos Ausztria-Bécs ellen és felhívta a jelenlevőket, hogy „Ausztriát, az alkotmányosság parvenüjét, mi, az alkotmány ezredéves országa, becsületre tanítsuk.” A parvenü-demokráciának — melynek találóan adta Eugen Dühring a

Demokratzie és Demoprotzie elnevezéseket — egyik jellemző tulajdonsága, hogy vallásos tisztelettel vágódik hanyatt minden oly dolog előtt, ami urasági, vagy uraságoktól levetett, de a legtörténetibb osztályt is felülmúló göggel és lenézéssel tekint minden olyan intézményre, amely modern, újkeletű és a nép széles rétegeiből, nem pedig egy, az ugorkafára már felkapaszkodott klikkből meríti erejét. Csak azok, akik történelmi és társadalomtudományi összes ismereteiket a napilapok kávéházbeli átlapozgatása útján szerzik, kicsinyelhetik le a magyar alkotmánnyal való párhuzamban az osztrák parlament súlyát és tekintélyét. Ahogy a többségi párttal Magyarországon az elmúlt hetekben elbántak, azt az uralkodó Ausztriában még a szlovén liberális és az ukrainista frakciókkal szemben sem engedné meg magának. Ausztriában most nincs parlamentáris minisztérium s az osztrák alkotmányban benne van a 14. §. De oly osztrák kormány, amely a parlamenti pártokból nem tud magának támogató többséget alkotni, egy pillanattal sem tarthatja magát. Ausztriában kineveznek ugyan hivatalnok kormányt, de ennek meg kell egyeznie a parlamenti pártokkal és úgy szereznii többséget. Magyarországon kinevezik a kormányt és a többség azt köteles elfogadni, ha pedig nem, úgy jön a házfelosztatás és a kormány pénzen szerzi meg magának a többséget. A Németbirodalomban nincs parlamentáris kormány s ezt a kancellár gyakran szokta hangsúlyozni. Ebből a tényből az Abbázia kávéház körül kialakul az a meggyőződés, hogy mennyivel felette állunk mi Németországnak a parlamentáris kormányzás fogalma tekintetében. A valóság pedig az, hogy Németországban a kormány megbukik abban a pillanatban, amikor parlamenti többségre nem támaszkodhatik, és a birodalmi kormánynak egy tizedrészt annyi befolyása sincs a választások menetére, mint a legutolsó magyar főispánnak.

Amilyen bőkezű volt Vázsonyi a magyar alkotmány dicséretében, ép oly rettenthetlennel mutatkozott a Bécs elleni vitézi tornában. *Oesterreich wird sich kratzen*, kiáltották elragadtatott párthívei. Lehetetlen, hogy eszünkbe ne jusson a régi anekdota az egyszerű zsidóról, aki ott állt a tömegben, mely a királyt várta és fején hagyta a kalapját. Ráripakodik a hajdú, hogy vegye le. Miért venném le? — válaszol emberünk, hiszen ő nem szolgabíró. A terézvárosi demokraták sem félnek a királytól, mert a messze Bécsben székel, de a szolgabírák, akik vezérökbe a parlamentben belefojtották a szót, mikor az ezeréves alkotmányról az igazat akarta megmondani, valamennyien itt vannak az országban és a fő-fő szolgabíró a belügyminiszter. Az orosz muzsik így fohászodik: Isten magasan van az égben, az atyuska messze Szentpétervárott, de a csinovnik és az adószedő itt ül a nyakunkon. A terézvárosi muzsikok is így filozofálnak: A király messze van és nagyon magasan, minisztereket nevez ugyan ki és törvényeket szentesít, de sem gázgyárat meg nem vált, sem városi építkezéseket vállalatba nem ad, tanítónőket nem nevez ki, szabályrendeleteket nem hagyhat jóvá, fiákkerengedélyeket nem osztogat és nem tagja az adó-kivető bizottságnak. A főváros nyomorúságos autonómiaja folytán minden fontosabb közgyűlési határozat a belügyminiszter jóváhagyása alá tartozik. Aki a magyar Lueger szerepére áhítozik, az nem kezdhet

ki a belügyminiszterrel, nem különösen akkor, ha saját pártja a közgyűlésnek csak egy kisebbsége. Előtte még a lemondásban levő belügyminiszter is hatalmasabb, mint a legabszolútabb jogkörrel felruházott király, mert az a lemondott belügyminiszter még a legutolsó pillanatban is hozhat néhány oly határozatot, melytől évekig sántíthat az alkotmányvédő demokrata-uralom.

Mikor azután az operett összes zeneszámai lejátszódtak, záradékol műsoron kívül következett a nagy némajáték. A legfelsőbb kéz megmozdult és egy erélyes, egészséges pofon csattant el a választójogellenes összeesküvők arcán. Megjelent a királyi kézirat, mely néhány nyájas szótól eltekintve, ellentmondást nem tűrő határozottsággal jelenti ki, hogy a tartalékot és a póttartalékot akkor hívja be, amikor neki tetszik és kikér minden beavatkozást fejedelmi jogaiba. Az egész operettforradalom egy szempillantásra elseprődött. Aki humor tekintetében nem támaszt magasabb igényeket, az olvassa el a kormány lapjaiban megjelent cikkeket a királyi manifesztum megjelenését követő nap reggelén. A magyar politikai élet megedzi az embert minden becstelenség iránt, de az a könnyedség, amellyel a kormánylapok öt heti forradalmi hang után egyszerre túltették magukat a rezolúció ügyén, a társadalmi és politikai rothadás legijesztőbb fokára figyelmeztet.

A kormány, melynek nincs bátorsága bevallani meghátrálását, a király lemondásával való fenyegetést használja fel köpenyegül. De már e sorok írása idején is a legerélyesebb cáfolatok hasogatják a lemondási hazugság körül támadt szövedéket. Természetesen újra megjelent Tisza István — a *chevalier sans peur et reproche!* A kiváló férfiú ismét igazolta, hogy nincs az a beláthatatlan sivatag, amelyben ő ne tudna legrövidebb idő alatt egy falat találni, hogy neki vigye a vezetésére bízott intézményt, legyen az bankintézet, kormány vagy párt. Bebizonyosodott, hogy a politikában tett *extra-tour-jairól* épp oly véres fejvel verik vissza, mint mikor a művészet, az irodalom, vagy a szociálpolitika berkeibe rendez kirándulásokat. És a nemzet védőbástyái, a vármegyék? Áll néma csend. Talán a Terézváros fog barrikádokat emelni és harcbaszállni a nemzet újoncmegajánló jogaiért? Kint jártunk, de egyelőre semmi nyomát nem találtuk a forradalomnak, tekintettel a beálló hosszabb húsvéti ünnepekre az alkotmány védői kénytelenek voltak a forradalmat elhalasztani.

Kiderült, hogy az ezeréves alkotmány a királyi paranccsal szemben teljesen tehetetlen és a parlament grófjai házi zsidáikkal együtt áhítattal csókolják a kancsukát, mint az alkotmányosság jelképét. Kiderült, hogy ez az alkotmány nemcsak a nép millióit zárja ki magából, de képtelen még a kiváltságosak érdekét is megvédelmezni.

Tisza István gróf, amikor szorongó párthívei megrohanták, hogy mi fog történni azzal a sokat emlegetett becsületbeli kötelezettséggel, azzal vigasztalta őket, hogy a megoldás olyan lesz, amelynek örülhet minden igaz magyar ember.

Jóslása csakugyan bekövetkezett. Ámbár nem úgy, ahogy ő kívánta. Egy hatalmas, mélyvonalú, széles ecsetkezelésű pofon dördült el. A Verhovinától a Fiumaráig, Csacától a Vöröstoronyi szorosig a hangja behatol a parasztság házikóiba, a munkások tömegszállításaira,

a kispolgárok boltjába, műhelyébe, a szellemi munkások irodáiba és hivatalaiba és hirdeti nekik, hogy az urak gonosz összeesküvést szőttek a nép jogai ellen, de tilosba tévedtek, póruj jártak és megaláztattak. Úgy, amint már századokkal ezelőtt is beharsogta ez az örömj az országot, akkor, amikor a mostani összeesküvők elődei, a rablólovagok, jobbágyok és polgárok kifosztása közben jutottak a királyi hatalommal konfliktusba.

Igaza van Tisza Istvánnak ! Örülhet minden igaz magyar ember!

(*Szende Pál.*)

Tisza István barátai

Baross János úr nyilatkozott. A megbántott, de elnéző önérzet nemes hangján közhírré tette a lapokban, hogy a Törlesztési Bank szomorú katasztrófájában neki semmi része. Nyugodt és előkelő hangon adja tudtára mindenkinek, akit illet, hogy: „tőzsdejáték volt, de ez kizárólag Hódosi Lajos volt igazgató kezdeményezésére történt és sem erről, sem semmi egyéb szabálytalanságról a megboldogult elnök úrnak, úgy dr. Baross János úrnak tudomása nem volt”.

Az, amit macskakörmök közé tettem, szó szerint vett idézet Hódosi Lajos volt igazgató „önvallomásából”. Döntő fontosságú tehát, mert hiszen ez az ember önmagát vádolja, saját magát állítja pellen-gerre mindazokért a hibákért, szabálytalanságokért és bűnös manipulációkért, melyek a Törlesztési Bank részvénytőkéjét elnyelték. És talán mi is igaznak, valónak fogadnók el ezt az önvallomást, mely tisztára mosni igyekezik Baross Jánost, ha nem meredne elénk nagy kérdőjelként az a furcsaság: hogy miért tehette meg ezt a vallomást Hódosi Lajos volt igazgató szabadlábban, mikor sokkal kisebb dolgokért kijár a börtön és a nyilvános meghurcoltatás? Ha volt tőzsdejáték s ha voltak szabálytalanságok — ahogy ezt Hódosi Lajos beismerte — ugyan ki a felelős a tőzsdejátékért s a szabálytalanságokért, melyek a részvényesek millióit eltüntették, a bank elnökét pedig halálba kergették? Hódosi Lajos, aki a tőzsdén játszott s a szabálytalanságokról tudott, semmi esetre sem; mert hiszen ő szép csöndben, békésen vált meg a banktól, följelentést ellene senki se tett, sőt közgyűlés is volt, mely a régi igazgatóságnak — tehát neki is — megadta a fölmentvényt, elfogadván helyesnek azt a hamis mérleget, melyet az ő szerkesztésében ugyan, de a felelős igazgatóság terjesztett a közgyűlés elé.

Az új igazgatóság, vagyis inkább a régi, amelynek Baross János volt korlátlan ura és parancsolója, s amelyet ugyancsak ő egészített ki új tagokkal az utolsó közgyűlésen. A derék, a jóhiszemű Baross János, aki dehogy is játszott a tőzsdén, dehogy is tudott a bankban elkövetett szabálytalanságokról! Ezt a tiszta, puritán jellemű gentle-

mant, aki nem csinált semmit, nem tudott semmit: hogyan is lehetne meggyanúsítani inkorrektiséggel, mikor mindössze is csak annyit cselekedett, hogy lakomára hívta néhány barátját a közgazdasági tevékenység terített asztalához, de elfelejtette neki megmondani, hogy a ház, ahol a lakomát rendezik, már dűledezik. És ha a ház fejükre szakadt a vendégeknek, még mielőtt csak hozzá is foghattak volna a lakomához: ugyan ki mer követ dobni Baross Jánosra, erre a modern „közgazdasági” Dugovich Titusra, aki nem egyedül akart az anyagi romlás örvényébe zuhanni, mivelhogy *solamen socios habuisse maiorum ? ! . . .*

De hámozzuk ki az igazságot ebből a hasonlatból s állapítsuk meg a következő tényeket. A Törlesztési Bankban tőzsdejáték folyt a részvényesek pénzén, de történtek egyéb szabálytalanságok is. Mindez milliókba került, s ezekről a veszteségekről az igazgatóság semmit se tudott, mert Hódosi Lajos gondosan eltitkolt mindent. Ez ugyan emberileg és logikailag képtelenség, de azért higyjük el; hiszen Baross Jánosról van szó, akivel kapcsolatban — kivált mióta Jeszenszky is segítette őt tisztára mosni — minden képtelenség hitelre találhat. Higyjük el azt is, hogy az igazgatóság — amelynek Baross János mindenkor legaktívabb, a szó szoros értelmében teljhatalmú tagja volt — éveken keresztül a maga erkölcsi tekintélyével és anyagi felelősségével fedezte azokat a hamis mérlegeket, melyeket a tőzsdén játszó és szabálytalanul operáló Hódosi Lajos a közgyűlés elé terjesztett. Mert, ha több millió úszott el a tőzsdén, akkor a mérlegeknek szükségképpen hamisaknak kellett lenniök: s ki tudja, mióta nem volt már a részvényeseknek egy fillérjük se, amikor a bank mérlegében még mindig milliók szerepeltek, mint részvénytőke!

Szóval a korrekt és önérzetes Baross János e hamis mérleg alapján emeltette föl a Törlesztési Bank részvénytőkéjét. Ő maga verbuválta az új részvényeseket — a barátai köréből. A bukás szélén álló bankba új tőkét hozott, nagyon jól tudván, hogy ez a tőke épen úgy elvész, vagy legalább is veszendőben van, mint ahogy elveszett a többi részvényesek pénze is azokban a tőzsdei manipulációkban és egyéb szabálytalanságokban, amelyekről neki föltétlenül tudnia kellett a legutolsó közgyűlés előtt, melyen az új, pénzes igazgatósági tagokat megválasztották. Ekkor már tudnia kellett Barossnak mindent, mert hiszen az elnök — ahogy ez végrendeletéből megállapítható — már előbb tudott mindent és készült a halálra: holott pedig Szivákot mindig Baross helyettesítette és informálta a bank ügyeiről.

Ha az aranyműves arany helyett rezet ad el: akkor csaló a neve és menthetetlenül bezárják; ha a bankócsináló tizszeres értékű

hamis bankót ad el a balga parasztnak: bezárják mind a kettőt. De ha Baross János makulatúra-papiroost ad el drága pénzért, mint részvényt, akkor, nos, akkor: Baross János nem tudta, hogy a részvények nem fognak érni semmit, noha azt a mérleget, melynek alapján a lépre csalt áldozatok a részvényekért pénzt adtak: ezt a mérleget Baross János aláírta, mint reális, becsületes mérleget állította be, tehát a szó szoros értelmében megtévesztette vele azokat, akiket anyagi kockázat és felelősség vállalására invitált.

És ha valaki azt mondja, hogy Baross János mindezt jóhiszeműen cselekedte, hát én nem hiszem el; mert ha elhinném: hinnem kellene vagy azt, hogy Baross János a földkerekség legbornirtabb embere, vagy pedig azt, hogy a közgazdasági tevékenységről halvány sejtelmé sincsen: e föltevésnek mindegyike pedig nevetséges abszurdum. A kérdést ugyanis úgy kell fölállítani, hogy: amidőn Baross János hozzálátott a Törlesztési Bank részvénytőkéjének fölemeléséhez, úgymint ügyvédnek, úgymint üzletembernek, lelkiismeretbeli kötelessége volt, hogy a bank állapotáról a legapróbb részletekig és filléryi pontossággal meggyőződést szerezzen. Már most: vagy megtette ezt, vagy nem. Ha megtette, akkor a könyvek és a mérlegek tételeinek átvizsgálásából okvetlenül rá kellett jönnie arra, hogy a Törlesztési Banknak nemcsak hogy részvénytőkéje nincs már, hanem a Bank egyenesen inszolvens; ha tehát ő ennek dacára is újabb részvénytőke befizetésére csábította gyanútlan és benne bízó barátait, akkor . . . akkor erről az eljárásról nem itt, hanem egész más fórumon kellene ítéletet mondani. De ugyancsak erre a fórumra tartoznék az eset akkor is, ha Baross János ezt a köteles meggyőződést megszerzeni elmulasztotta: amint hogy az aranyművest se mentheti az a védekezés, hogy „jóhiszeműen” árul rezet arany helyett. Mert a törvény ismer ugyan gondatlanságból okozott halált: de gondatlanságból okozott csalást vagy megtévesztést nem ismer. Azt a harmadik esetet pedig, hogy Baross János átvizsgálta ugyan a Törlesztési Bank könyveit és mérlegeit, de nem jött rá arra, hogy a bank már régen passzív: ezt a harmadik esetet talán ne is bolygassuk, mert hiszen ez már egyenesen a szanatóriumba, sőt a Lipótmezőre való. Hiszen, ahogy Szivák meghalt, nyomban „tudta” mindenki, tehát Baross János is, hogy az elnök a bankot durrantotta le!

Hanem azért Baross János korrekt, kifogástalan gentleman: egyik leghűségesebb és legbizalmasabb pretoriánusa Tisza Istvánnak, a vasalt nadrág és simára borotvált arc patentált lovagja, *sans peur et sans reproche*, aki miután fölparcellázta a Sárga-tengert és megúsztta a csongrádi vesztegetés mocsarát, most föltette a koronát közéleti szerep-

lésére egy bank millióinak elpocsékolásával, apósának halálbakergetésével s néhány barátjának megkárosításával. Hogy ennek tetejébe Hódosi igazgatót esetleg be is csukják a tőle kipresszionált „önvallomás” alapján: ez már igazán olyan csekélység, amelyért aligha fájul meg a Baross János feje. Egy tönkre tett „zsidóval” több vagy kevesebb csakugyan nem sokat számíthat ennél az embernél, akinek politikai hitvallása a népjogok tagadásában, a szociális programja pedig az antiszemitizmusban merül ki.

No meg abban, hogy tűzön-vízen követi Tisza Istvánt s a Kossuth-pártban, néhány magaszórú, kétesen kormánypárti, de egész bizonyosan álfüggetlenségi prókátorral igazi terrort fejt ki az általános választójog ellen s a feudális osztályuralom mellett. Hogy milyen eszközökkel és milyen érdekből, az most nem tartozik ide; itt csak arról van szó, hogy ez a közgazdasági condottiere, aki egymagában óriási nulla, csakis azért számít a fórumon, mert odarugasztotta magát Tisza Istvánhoz, akinek szemében mindenkor legjobb ajánlólevél volt a parasztiszony, a kérges tenyér gyűlölete és a junker-virtus, mely hol robogó vonatok megállításán, hol reakciós kuruckodásban, hol meg „snájdig” közgazdasági fosztogatásokban nyilatkozik. Minden zsák megleli a foltját, mondja a magyar példaszó, Tisza István a zsák — a minden haladást és népjogot elnyelő dölyfös oligarcha-zsák — a foltok pedig rajta a Baross Jánosok. Képviselői annak a modern fiskális-típusnak, amelyről ugyancsak e szemle hasábjain írták meg, hogy végkép eltért már valódi, nemes hivatásától; nem a jogot védi, hanem az érdeket, nem az igazságot keresi, hanem a hasznot, nem a fórumon dolgozik, hanem a bankok, a képviselőház, a minisztériumok folyosóin és a börzén: szóval a jog és a törvény védőjéből a jog- és a törvény prostituáltja lett, pénzért mindenre kapható fezőr, aki csak azért kapaszkodik fölfelé, hogy annál mélyebben nyúlhasson mások zsebébe, minél magasabbra jutott. Hanem azért Baross János derék, korrekt gentleman. Mint barátja és bizalmasa Tisza Istvánnak, bizonyos, hogy megtartja vezető pozícióját a politikában, sőt a közgazdaságban is. Pár héttel ezelőtt Jeszenszky rehabilitálta őt, ez az államtitkári kabinet-alak, akit a választások Napóleonjának kereszteltek el, mert jól tudott erőszakoskodni és vesztegetni, most pedig Hódosi mosta fehérre, hogy szinte ragyog a megfejelt reputációja. Mert a fő: ez a reputáció, no meg az arcátlan vakmerőség, amely minden viharral szemben frontot csinál s a legjogosabb fölháborodással is ártatlanul mosolyogva néz farkaszemet. Hogyan? Engem gyanúsít valaki? Rólam merik mondani, hogy én? . . . Hamar, Jeszenszky! Gyorsan, Hódosi! ki Tisza István, te is: álljatok mellém és bizonyítsátok, hogy korrekt gentleman vagyok!

És a közélet Márkusai — akárcsak az Arany János furfangos parasztja. — talpuk alá dugják a klikk-morált és leteszik a hitet, hogy Baross János korrekt gentleman. Szivák Imre özvegyének egyetlen egy miniszter se kondoleált, talán azért, mert Szivák már halott s hasznát úgyse vehetik! ellenben Baross Jánossal kezét fognak és rehabilitálják. Akárcsak Elek Pált, akit ugyancsak Baross János jóbarátja, a puritán gróf Tisza István segített föl ismét a közbecsülés, a fórum és a közgazdasági tevékenység napfényes ormaira. Akiről hazai és külföldi lapok heteken át megírták, hogy a gondjaira bízott milliókba lelkiismeretlenül belemarkolt s a vezetésére bízott bankot megkárósította, sőt ezt maga is beismerte avval, hogy az okozott kárt részben megtérítette: ezt az embert, Elek Pált, egyenesen Tisza István erőszakos pressziójára ismét kénytelen volt visszafogadni ugyanaz a bank, amelynek vagyonával hűtlenül sáfárkodott.

Pack schlägt sich, Pack verträgt sich — mondja a német. Amit magyarul úgy variálhatnánk, hogy: madarat tolláról, embert barátjáról . . . S ugyan micsoda fogalmunk lehet Tisza Istvánról, ha sorra vesszük barátjait, s ezekről ítéljük meg őt? Baross János meg Elek Pál! Micsoda társaság egy oly ember számára, aki nemcsak ambicionálja, hanem szinte féktelen szilajssággal, türelmetlenül követeli, hogy rábizzák e szerencsétlen ország sorsának az intézését. Hogy közéletünk és társadalmunk továbbra is melegágya legyen a Baross-, Elek-féle existenciáknak, akik a vakmerőségnek, tolakodásnak és semmitől vissza nem riadásnak cinikus erőfeszítésével kapaszkodtak föl oda, ahova különben egyéni kiválóságuk révén soha föl nem juthattak volna. Ezekből és ilyenekből telik ki a Tisza István közvetlen gárdája; Baross János politikai rendszerének a heroldja és exponense, míg Elek Pál bankárja annak a korrupst választórendszernek, melyet Tisza István fogcsikorgatva védelmez körömszakadtig.

Elek Pált kidobta magából a Magyar Bank, mert meggyőződött róla, hogy nem volt megbízható és tisztakezü. De Elek Pál pénzt adott, sok pénzt adott a kormánynak a választásokra, s a kormány többséget is szerzett ezen a pénzen. A kormány tehát nem hagyhatta elveszni Elek Pált és a segítségére sietett. Lukács László már a parlamenti interpellációra adott válaszában igyekezett letompítani az Elek Pál ellen emelt vádak életét, de a fölháborodás sokkal nagyobb, a visszaélések sokkal frissebbek voltak, semhogy ez a mentőakció sikerrel járhatott volna. Elek Pál tehát elbukott és távoznia kellett; más országban alighanem egyenesen börtönbe vitt volna az útja: de más országban nem Tisza Istvánok dirigálják a közmorált. Azután eltelt egy hét, két hét, három hét: s mikor, vagy négy hét múlva már fű

nőtt az Elek Pál erkölcsi sírdombja fölött, egyszerre csak megszólalt a junkeri prepotencia parancsszava, melynek harsogására ledőltek a kasírozott közmorál bástyái és Elek Pál oly göggel vonult be ismét a Magyar Bankba, mint hajdan Nagy-Sándor Babilonba.

Az a társadalom, melyben az osztálypolitika ilyen mindenható és ennyire szemérmetlen, valóban megérett már a pusztulásra. Mert az Elek Pál esete nem izolált szimptóma: s nem pusztá véletlen az se, hogy egybe esik a Baross János esetével és a Jellinek Henrikével, amely talán még ennél a kettőnél is cifrább. Ez a Jellinek, miután kisült róla, hogy éveken át milliókat vágott zsebre mindenféle jogtalan címen a vezetésére bízott vállalat vagyonából, kénytelen volt harmadfél milliót visszafizetni a harácsból, aminek megtörténte után, a megcsúfolt közmorál nevében, futni hagyták ugyan, de úgy kidobták a vállalatból, hogy még a nyugdíjigényétől is megfosztották. Távozása után tovább vizsgálták a vállalat könyveit s újabb és újabb malverzációkra bukkantak rá. És ekkor fölszólították Jellinekét, hogy fizesse vissza ezt a pénzt is, amire ő avval az ajánlattal felelt, hogy: hajlandó visszafizetni még két milliót, de ennek fejében válasszák be újra az igazgatóságba és — szavazzanak neki bizalmat!

Aki pedig azt hiszi, hogy ezt az ajánlatot az érdekeltek visszatartásítják, az nincs tisztában ennek a társadalomnak az amoralitásával. Ahol Polónyi Géza igazságügyminiszter lehetett — oh, mily nobilisan meghajtotta zászlóját halálosan gyűlölt ellensége, Vázsonyi Vilmos előtt a főváros „választójogi” közgyűlésén!; ahol Elek Pált miniszterek és alminiszterek kényszerítik rá az általa megrövidített, megsarcolt pénzintézetre; ahol Baross Jánossal barátkozni politikai kényszerűség, vele kezét fogni pedig tisztesség; ahol a közmorált Tisza István szabályozza a saját külön junker-amoralitása alapján : ott még külön dolgok is lehetségesek. Mert itt mellékes az, hogy miből és hogyan kerül ki a pezsgő meg az automobil ára: a fontos csak az, hogy meglegyen a pezsgő és az automobil. A közéleti tisztesség szankcióját majd ráadja Tisza István, ha az illető egyébként pénzt ad a mai osztály uralmat föntartó választási vesztegetésekre, vagy szóval és személyével exponálja magát ugyanezen junker-osztályuralom érdekében.

(*Omega.*)

A nagy sztrájk Angliában

Az elmúlt napokban járt Budapesten a yorkshire-i nagy iparvállalatok egyik vezetőállásban levő embere, aki a nagy kőszénbányász sztrájkról ezeket mondta:

Látszólag az egész csupán bányászok sztrájkja munkabériminimumért. Azonban akik azt hiszik, hogy ez csak bányász-

sztrájk és hogy csak bérminimumról van szó, nem értik meg a mozgalom igazi lényegét. Ezek csupán tünetei egy mélyen gyökerező társadalmi zavarnak, amelynek egyik példája a múlt nyári vasutassztrájk is volt, amikor a szervezetek „elismerése” körül folyt a harc.

Ez időtájt egy vasútigazgatóval utaztam együtt, aki azt kérdezte tőlem:

— Mit gondol, Mr. S., ha a vasutasok minden követelését teljesítjük, egy és mindenkorra békén fognak-e maradni?

— Ha ugyanolyan anyagból való emberek, mint ön és én, semmi esetre sem, feleltem. Ezt a pillanatnyi szükség alapján megígérhetik, ez az ígélet jóhiszemű is lehet, azonban betartása ellenkezik az emberi természettel. Olyan ez, mintha egy éhes ember azt mondaná nekem: Uram, adjon nekem egy jó ebédet és ígérem, hogy soha többé éhes nem leszek.

A tünetek enyhíthetők egy időre, de az ok megmarad. Ezt Mr. Asquith és Mr. Balfour egyaránt érzik. Az utóbbi igen helyesen mondta, hogy egy bérminimumtörvény nem intéz el semmit és nem elégít ki senkit. Azonban óvatosan tette hozzá, hogy a törvény elé pártja sem az alsóházban, sem a lordok házában akadályt gördíteni nem fog.

Tény az, hogy a munkáskérdést illetően a nézetek megoszlása nem pártok szerint alakul. A megoszlási vonal inkább vízszintes, mint merőleges. A helyzet a kormánypárt többségére nézve csak oly aggasztó, mint az ellenzékre nézve, ha nem is merik mondani.

A küzdelem nem ilyen vagy olyan palliatívumért folyik, hanem egy messzeható forradalomért. A munka fölébredt és érzi erejét. Az oroszán kezd haragos lenni, örei tehát kezdik kényelmetlenül érezni magukat. Mindkét párt fél, de egyik sem bír ellenállni és egyik sem mer fenyegetőzni.

Viktória uralkodásakor egy sztrájk alkalmával a Punch egy képet közölt, melyen Mr. Punch jóakarátulag teszi kezét a munkás vállára, e szavakkal: „Barátom, minek dobnád el haragodban kenyeredet?” Ma már e kép nem volna találó. Nemcsak sértő volna a munkásságra nézve ez az atyáskodó hang, hanem a helyzetet teljesen hamis színben tüntetné föl, mert már többé nemcsak a munkás, de az egész nemzet kenyeréről van szó.

Mikor a vasutas sztrájk közeledett, mindnyájan élelmszereket tettünk félre egy több heti ostromra és ugyancsak nehéz volt megfelelő liszt, sajt, tojás stb. készletet kapni, mert hisz Anglia máról holnapra (*from hand to mouth*) él és a szállítás megzavarása ostrommal egyértelmű. Oly helyzet ez, melyet az idegen alig tud kellőképen mérlegelni. ,

Hogy a munkások mit kívannak? Évekig maguk sem tudták. Érezték helyzetük nyomorát, de nem tudták sérelmeiket pontos követelések formájában kifejezni. Ez elmúlt. Ma már tudják, hogy mit akarnak és azt is tudják, hogy hogyan kaphatják meg, amit akarnak. Névleg bérminimumról van szó.

Azonban a sztrájkolók háromnegyede máris sokkal többet kap annál a minimumnál, melyet követel. Háromnegyedük nem fog béremelést kapni és nem is kér béremelést. Négy ember közül három magát és családját ideiglenesen éhezésnek teszi ki, hogy a negyedik társ jobb bérhez jusson. Soha ilyen sztrájk még nem volt! Az ébredő oroszlán csapkod farkával, ásít és ereje tudatában nézi őreit és ketrece rozsdás rácsait. Őrei érzik, hogy kedvében kell járniok, etetniök kell és meg kell adniok, amit akar. De tudják azt is, hogy evés közben jön meg az étvágy és ép úgy félnek kedvében járni, mint szembeszállni vele.

Ez a sztrájk lényege.

(B. R.)

A berlini nőkongresszus

A március hó elején Berlinben lezajlott nőkongresszus meggyőző erővel bizonyította azt, amit a beavatottak eddig is tudtak, hogy a német nőmozgalom szervezettség tekintetében a fejlődésnek már magas fokán áll s hogy a nők termelő és szociális munkája a rohamosan fejlődő német kultúrának egyre jelentősebb tényezőjévé kezd válni. Az a hatalmas kultúráramlat, mely Németországban minden téren mutatkozik, elemi erővel ragadja magával a német asszonyokat is. Élénken tükröződött ez vissza a kongresszuson is, dacára annak, hogy a konzervatív irányokhoz hajló Deutscher Bund der Frauenvereine rendezte, mely a császári kegy után való törekvés és a nőies színezetnek aggódó gonddal való hangsúlyozása mellett is kénytelen volt azokkal a feminista követelésekkel előállni, melyeket a kor szelleme és a haladás diktál a nőknek. Pedig a legvegyesebb polgári nő-szervezetekből alakult össze a kongresszus. Erősen képviselve voltak a vallási alapon álló, szociális tevékenységű nőegyletek, de nem hiányoztak a szabadabb elvű szervezetek sem, csupán a legradikálisabb irányú Bund für Mutterschutz-ot mulasztotta el a vezetőség meghívni és szívesen vette, hogy a szocialista női-szervezetek a meghívás dacára sem képviseltették magukat. Ennél fogva a komolyságot nélkülözte az a többször hangoztatott kijelentés, hogy a kongresszus az egyetemes német nőmozgalomnak a kifejezője akar lenni. A tárgyalásoknak bizonyos zárt formája is az aggódva és bátortalanul haladóknak a jellegét viselte magán, amennyiben csak az előre kijelölt előadóknak és hozzászólóknak volt szólási joguk. Annál érdekesebb és meglepőbb volt, hogy a legkülönbözőbb irányzatoknak ebből a khaotikus összeállításából is kidomborodtak és leszögeződtek a feminista vezéreszmék: a tanulási és pályaválasztási lehetőségeknek és a polgári jogoknak a sürgetése.

A kongresszus tárgyalásai öt napot vettek igénybe. Az első nap „az ősi asszonyi hivatás” híveinek szólt. A háztartási munka jelentőségét, értékelésének elméleteit, legújabb rendszereit és a háztartási iskolák fontosságát vitatták meg, némi kitéréssel a cselédügyre is. A második nap a nevelés kérdésének volt szánva, amelynél általában a haladóbb szellemű felfogás érvényesült. Nagy érdeme volt ebben egy amerikai professzornőnek, Florence Keysnek, ki a koedukáció tapasztalati eredményeiről számolt be. Hangzottak ugyan fel ellenvélemények

is, de ezek gyengéknek és jelentékteleneknek bizonyultak a meggyőzően ható előadói véleménnyel szemben. Heves vita indult meg a napirend következő tárgyánál: mennyiben feladata az iskolának a kenyérkereső pályára való nevelés? Itt is kisebbségben maradtak annak a felfogásnak a hívei, akik a leányiskoláktól ma is csak a háziasszonyságra való nevelést követelik. A harmadik és negyedik napon az életpályáknak tárgyalása volt napirenden. Az általános szempontok bírálatánál legnagyobb érdeklődést annak az égető kérdésnek a fejtegetése váltott ki, hogy milyen módokon lehet a női munka minőségének emelését elérni. Az előadó, Marie Baum iparfelügyelő véleménye egybehangzó volt a legtöbb hozzászólóéval, amikor minden pályán a férfiakéhoz hasonló képezést és megfelelő iskolák állítását sürgette. A női pályák közül behatóbban csak az ápolónői és színésznői pályák bajai és hiányai kerültek tárgyalás alá, mint olyan aktualitások, amelyeknek törvényes rendezésével a parlament jelenleg foglalkozik. A munkásnők kérdésének elhanyagolása e téma tárgyalásának nagy hiánya volt.

Az érdeklődés tetőpontját érte el az ötödik és utolsó napon, mert a kitűzött általános téma keretében : „a nő a közéletben” tulajdonképpen mindenki az előtérben levő női szavazatjog tárgyalására volt kíváncsi. Hamarosan le is tárgyalták az első tételt, mely a jótékonykodási munkának hivatásszerű szociális tevékenységgé való átalakulásáról és ennek minden vonalon való szükséges keresztülviteléről szólt, s áttértek a községi majd politikai választójogra. A vélemények meglepő egyértelműséggel állapították meg, hogy a női munka érdeke sürgős szükségé teszi a községi és politikai aktív és passzív választójog kivívását. Csupán a taktikai kérdésekre nézve merültek fel ellentétek. A parlamenti politikai pártok szerint alakult női-egyesületek képviselői (a szocialisták kivételével) szintén kifejtették pártjuk álláspontját a nők egyenjogúsításának kérdésében. Ezeknek a politikai pártok szerint szervezett nőegyleteknek — ami nálunk még ismeretlen fogalom — az a céljuk, hogy a nőket a politikai életre előkészítsék.

A naponkinti esti előadások érdekesség és siker tekintetében felülmúlták a délelőtti szaktárgyalásokat. A legjobb szónokok és a német nőmozgalom kimagasló egyéniségei, mint Marianne Weber, Marie Stritt, Alice Salomon, Gertrud Bäumer mutattak rá a nőmozgalom jelentőségére a kenyérkereset, a házasság, a család, az erkölcs, a vallás, az egyéni és szociális fejlődés szempontjából.

Külsőleg a teljes siker jegyében folyt le a kongresszus: páratlan érdeklődés, ügyes szervezés, művészi és ízléses rendezés jellemezték. Pozitív eredménye csupán az volt, hogy ráterelte Németország figyelmét a nagy arányú nőmozgalomra s annak követeléseire. Az a vállveregető jóindulat, mely a legfelsőbb helyről érte a „hölygek kongresszusát” s mely egy kancellárnéi fogadásban nyert kifejezést, csak arra volt jó, hogy tompítsa az amúgy is bátortalanul jelentkező, de azért mégis kétségtelenül forradalmi követelések tónusát.

A kongresszussal kapcsolatban nagyszabású női kiállítás (Die Frau im Haus und Beruf) volt a Zoologischer Garten kiállítási csarnokában, ahol a női munka eredményeit mutatták be gazdag változatosságban, ötletes formákban és művészi elrendezésben. (A. A.)

KÖNYVISMERTETÉSEK ÉS BÍRÁLATOK

Magyar történelem műveltek számára (Marczali Henrik: *Magyarország története*. A „Műveltség könyvtára”. Budapest, 79/7. Athenaeum kiadása.)

I. De Maistre szerint a történetírás három század óta folytonos összeesküvés az igazság ellen. De Maistre e véleménye túlságosan enyhe a háromszáz évnél régibb történetírás s általában a primitív történetírással szemben. Mert bizonyos, hogy a történetírás szelleme azelőtt is ugyanaz volt, mint ma. Bizonyos az, hogy azok a köbe vésett emlékek, melyek az egyiptomi királyok hőstetteit a mi korunkig átörökítették, ép úgy mint az asszír téglák ékírásos emlékei nagyon sok valótlanúságot tartalmaznak. Bizonyos az, hogy a görögök ránk maradt hősteteinek nagyobbik része a képzelet szüleménye. S ugyanígy bizonyos, hogy az ennél primitívebb történetírásban sem hiányzik a hazugság: amilyen a lándzsára tűzött fejek koszorúja a vezér sátra körül, vagy az indiánok övén lógó skalpok, vagy a vezér előtt haladó rabláncra fűzött foglyok. Legalább is túlzás van mindezekben a történetírásokban, ha nem egyenesen hazugság.

Miért? Mert a történetírás mindig tendenciát szolgál. Akár a harcos dicsőségét, akár a király hőstetteit mondja el, mindig elsősorban annak mondja el, akiről szó van. Miután pedig az emlékezet hamar fátyolba burkolja a múltat, a szolgálalkú képzelet szerepe annál jobban megnő. A múlt és a természetfeletti összeolvad és a múlt állítólagos tettei az emberi uralom természetfölötti alapjaivá válnak. Ez az oka annak, hogy a múltra, mint jogalapra hivatkozhatik mindenki, akinek a jelenben már semmi címe sincs. Ezért van az, hogy a mai történetírás is még csak a hatalmasok hamisított életrajza.

A múltba azok tekintenek vissza legszívesebben, akiknek nincs a jövőben reménye, s azok, akiknek jelene s jövője a múlt hagyományain épül. Azok az intézmények szorulnak a múlt dicsőségének támogatására, amelyek már idejüket múlták. Mert azt nem szabad szem elől téveszteni, hogy az emberi történelemben kialakult intézmények mindegyikének van olyan kora, amikor indokolt annak a léte. Chateaubriand szerint minden intézmény történetét három korszakra oszthatni: a szükségesség, az előjog és a visszaélés korára. Bizonyos az, hogy a múltra legtöbbet az utolsó korszakban hivatkoznak.

Az ember egyik legnevezetesebb tulajdonsága, hogy minél

kevesebb erőfeszítés árán, minél nagyobb eredmény elérésére törekszik. Ennek a tulajdonságnak egyik kinövése az, amelyet élősdiségnek lehetne nevezni. Az egyes emberek t. i. épúgy mint egész osztályok fejlődésük második és harmadik korszakában az első korszak hagyományaiból a többiek rovására élnek. Épen ezért minden uralkodó osztálynak legfőbb érdeke az alsó osztályok tekintetét a történetírás révén a meghamisított múltra fordítani. Ennek az előnye az élősdivé vált osztály szempontjából annál nagyobb, mert a történetírás segítségével bizonyítható az, hogy az alsó osztályok nyomorúsága megváltozhatatlan természet-törvény, vagy isteni parancs.

Természetes tehát ilyenformán, hogy az, amit történelem címén akár a primitív források írtak, akár a tudósok ma feldolgoznak az egyes királyok, vezérek, főemberek verekedései, rablásai, szerelmeskedése stb. olyan univerzális regényféle, amelyben az évezredekkel ezelőtt éltek párbeszédei sem hiányoznak. Semmi nyoma sincs benne annak, hogy mi a társadalom fejlődésének iránya, hogy melyek e fejlődés törvényei, melyek ennek alapjai stb.

II. A magyar történelemírás tudománya ezeken a hatásokon kívül még egy határozottabb hatás alatt is áll. Nevezetesen az iskolai tantervek s utasítások hatása alatt. Miután az iskolai történelemtanítás célja példányképeket rajzolni a tanulók elé, s az ifjúság lelkesedését fölkelteni: a szereplő egyéneket minél több erénnyel kell felruházni, a hanyatlás korait pedig elhallgatni. Az iskolai történeti kézikönyvek tehát nem az igazságot foglalják magukban, hanem a kortársak s a ma élő történészek fantáziájának termékeit. Az iskolák legfelsőbb fokán álló egyetemi tanítás ehhez a szellemhez alkalmazkodott. Így aztán ez a szellem minden olyan műben uralkodóvá válik, melyet nem egyenesen a szakkörök részére írnak. A nevelést, a lelkesítést, a példaadást az iskolán kívül is folytatják s a művelt közönség részére is olyan műveket írnak, mint az iskola részére.

Pedig az a közönség, amely egy nagy történelmi mű tanulmányozásához szükséges fáradságot vesz magának, többet érdemel, mint egy bővített középiskolai kézikönyvet. Azzal a közönséggel, mely tanulni akar, nem kell úgy bánni, mint az ifjúsággal, melyet többé-kevésbé kényszeríteni és csalogatni kell a tanulásra. A művelt közönségnek szánt mű írója a kezdetleges ember rajzát, a régi források primitív naivságát, vakmerő hazugságait kellett volna, hogy megvilágítsa. Azt, amit minden történelemmel foglalkozó tud, nem kellett volna elhallgatni, hogy a régi források legnagyobbbrészt csak irodalomtörténeti jelentőségűek. Azt, amit minden történelemolvasó a történelmi művekben keres: a különböző korok műveltségének, szokásainak, életviszonyainak, állami s községi szervezeteinek, életnézeteinek, mulatságainak stb. leírását nem lett volna szabad mellőzni. Azt, amit a történelemolvasó vár: a társadalom fejlődését befolyásoló tényezők földerítését, sajna, nem kereshetjük a hivatalosan elfogadott individualista szellemű történelmi kézikönyvekben.

H. Marczali műve semmiben sem különbözik a nálunk megszokott történelmi művektől. A történelem főintézője szerinte is a sors, amely minduntalan visszatér akkor, mikor a szereplők jelleméből nem tudja az eseményeket megmagyarázni. Pedig elég bátran mozog ezen a téren, amennyiben Árpád jelleméből von következtetéseket a magyar fejedelemség minőségére (31.1.). Jóllehet tudja, vagy legalább tudnia kell, hogy Árpád létezése tekintetében az egyetlen forrás, amelyről szó lehet, Konstantinos, melynek megbízhatósága legalább is kétes. Pedig ha már valaki a Műveltség Könyvtárába ír történelmi művet, abban komoly kritikát kell írnia s az igazságot. Határozottan ki kell fejeznie kétségeit a magyarok eredete, a fejedelmválasztás ismert kútforrások megbízhatósága tekintetében.

A komoly olvasó előtt furcsán veszi ki magát a nemzeti dicsőségnek olyan meggondolatlan, alapot nélküli, naiv istápolása, amilyen a kalandozások olyan feltüntetése, mintha a magyarság akkor „a porba döntött Európa homlokán tombol”-t volna. (45. 1.) Az ilyen kitételeket az olvasó elszenvedti a költeményekben, de nem láthatja szívesen az olyan művekben, amelyekből tanulni akar. Ugyanilyen költeményszerű marad az előadás István királyig. Ettől kezdve aztán folyton a királyok és vezérek egymásközi verekedéseit érti Marczali a történet alatt. Olyan nevezetes körülményeket, mint pl. hogy a ménfői ütközetben elveszett a király aranyos lándzsája (80 l.) az olvasónak tudnia kell; de nem kell tudnia, hogy mi volt a tulajdonképeni alapja a Koppány-féle lázadásnak, miért nem a király fia követte az elhunyt királyt a trónon stb.

A kezdetlegesebb viszonyok leírása teljesen hiányzik Marczali e munkájából s a XI-ik századbéli emberek gondolkozásának, vagy inkább ösztöneinek leírása, céljai s akaratának megvilágítása mintha nem is a történetírás feladata volna. E helyett saját lelkesedését bőven nyilvánítja, így, mikor a királyt jellemzi: „... meghallgatja mindenki panaszát, megalázza a dölyföst, igazságot szolgáltat az elnyomottaknak. Csak ruházata különböző, csak elméje magasabb, szíve nagyobb: más nem választja el népétől, családjától”. (106 l.) Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy a király és az ország sorsa e műben egy. Ilyenképen a regényszerűség sem lephet meg, amely szóváltások leközlésével élénkül (116 l.) s királyok házasságainak hosszadalmas tárgyalásában nyilvánul (113 s köv. l. majd 290 s köv. l.)

Az ország gazdasági viszonyainak, a termelés változásainak a leírása kapcsán könnyen meglehet világitani a király és a nagybirtokosok közötti küzdelmet, melynek főbb etapjai az aranybulla, III. Endre, Róbert Károly, Zsigmond, Hunyadi János és Mátyás, II. Lajos, a török hódoltság s végül a neo acquisitica commissio kora. E helyett érthetetlen és semmitmondó frázisokat olvashatunk. Így pl. III. Endre koronázásáról szólva (179. l.) azt mondja, hogy egy nemzet sereglett össze. Nem akarja az oligarchia szerepét meglátni. Nem akarja észrevenni, hogy úgy

mint a monarchiának, az oligarchiának is ki kellett alakulnia, hogy bizonyos korban szükség is volt rá. Nem látja az egyházi oligarchiát s ennek szerepét nem akarja megérteni. (182.1.). E helyett ilyen naiv közmondásokkal tarkítja művét: „Élesen lát nemcsak a haldokló ember, a haldokló kor is”. (183.1.)

Jóllehet az oligarchiával nem foglalkozik tudományosan, jut alkalma arra, hogy kijelentse hogy az Apponyiak őse Vörös Ábrahám volt (286.1.). De nem szól ez ő s ősejéről, mi által a naiv olvasóban azt a hitet támaszthatja, hogy Vörös Ábrahám ősei magyarok voltak. Nem tudja, hogy mi volt a Kont-féle fölkelés s mik voltak ennek okai. Nem látja meg a kisbirtokosok, a polgárok és jobbágyok történetét. Aki nem mozog a királyi udvarban, annak nincs szerepe e történelmi műben. Kivételt csak egy pár lázadóval tett, így pl, Dózsa Györggyel, akinek lázadását azonban nem tudja összefüggésbe hozni a Hunyadi János korába visszanyúló okokkal. Szintígy az ország pusztulását nem látja Mátyás korában. (378. s köv. 1.)

A török foglalás segítőit nem látja az oligarchákban, csak az egyetlen Zápolyában, pedig valamennyinek mindig az volt a törekvése, hogy a koronát megszerezze. S nem is akarja meglátni ezt a törekvést innen kezdve végig az utolsó Rákóczi fölkelésig. Pedig a trónra törekvés természetes következménye volt az óriási magánvagyonnak. Úgy a Hunyadiak, mint a Zápolyák, mint az erdélyi fejedelmek s végül Rákóczi Ferenc a királyságban, illetve fejedelemségben óriási vagyoni erejüknek természetes betetőzését láthatták. II. Rákóczi Ferencnek valóságos tragikum az ő nagy vagyona. Azt hiszem e kornak megértetése helyesebb lett volna, mint annak felemlítése, hogy a mohácsi csatatéren Szulejmán a levágott koponyákból három halmot rakott (393. 1.). Igazságosabb s helyesebb lett volna a termelés kezdetlegességénél fogva megerősödött oligarchiában keresni a török foglalásának okát, mint „a politikai és erkölcsi bűnökben”. Amint, hogy természetes és okos rendelkezés volt az, hogy az ország elfoglalt területein való bíráskodást a szultán a magyarokra bízta. Epen nem „gyilkos gúny” tehát, hogy Werbőczy István lett a török területek főbírája. (402. 1.)

Az úgynevezett török hódoltság egész történetének leírásában folyton a törökök pusztításairól szól, pedig úgy akkor, mint már századok óta folyton rabolták-fosztogatták a fégyveresek a föld népét. A török csapatok csak folytatták. Ezért azután minden háború okaként a török hitszegés szerepel. Így elhallgatja Marczali, hogy Szigetvár ostromára, egyenesen Zrínyi magatartása szolgáltatott okot (416 s köv. 1.). Érdekes, hogy Zrínyinek Katzianeren elkövetett orgyilkosságát az akkori kor szellemével védi, de a kor általános erkölceit egyszerűen bűnöknek nevezi (418. 1.). Pedig azt már igazán tudja a művelt olvasó, hogy a XVI. században az orgyilkosság büntetendő cselekmény volt. Épúgy általános szempont nélküli ennek az egész kornak a rajza, mely az erkölcsökben s a véletlenben keresi Magyarország köz-

állapotainak s annak okát, hogy az ország három részre szakadt. Ezért nem csodálkozhatunk azon, ha erre nézve a 443. lapon ezt olvassuk: Báthory Istvánt az oroszokon aratott „győzelmei Keletre vonták és nem engedték, hogy Magyarország egyesítését nemzeti király alatt, mire nálánál senkisésem volt hivatottabb, komolyan munkába vegye.” Emellett az individualizmus mellett majdnem érthető, hogy a babona elítélésére sincs szava. (447. 1.)

Ha a babonára való utalás a kor jellemzésére való, akkor az olvasó elvárhatná, hogy később, amikor Bethlen Gábor és korát írja le, ennek a tudományokat is kedvelő fejedelemnek babonás hitéről is megemlékezzen. Épen így hiányzik a kor rajza Bocskay fejedelemségének, Mátyás szerepének tárgyalásánál s bábszínházaszerű benyomást kelt az okok említése nélküli események leírása (460. s köv. 1.) S érthetetlen marad a Nádasdy-féle összeesküvés (493. 1.) Majd a Thökölyi-féle lázadás is stb. De magyarázat nélkül marad a Habsburgok előnyomulása Erdélybe s illetve a török lemaradása. A gazdaság terén beállott változás, az ipar és kereskedelem, sőt a hadászat szerepe sincs kiemelve. Nincs meg a vezető gondolat, amely a török kiűzését, az országnak egy fejedelem alatti egyesítését, s az újabb lázadások leveretését a viszonyok természetszerű következményeként magyarázná. Ezért kell kiemelni azt, hogy Rákóczi Ferenc 1694-ben nőül vette Sarolta Amália hessenreinsfeldi hercegnőt s így rokonságba jutott Szt. Erzsébet ivadékaival. (544. 1.)

Mindezek a kiemelt körülmények az írónak abból a felfogásából következnek, hogy a történelem az emberek csinálmánya s hogy az országok sorsának intézői a királyok. Ezt a felfogást legfényesebben megcáfolja II. József kora. Amely megmutatja, hogy a leghatalmasabb ember is tehetetlen. A tényeket II. Józsefnél Marczali is kénytelen megállapítani, de ez nem szolgáltat neki érveket oly irányban, hogy egész rendszerének fogyatékoságát belássa. Nem lephet meg tehát, hogy a XIX. század története emberek leírása s beszédek idézése. Úgy a forradalom, mint a forradalom utáni kor is. A legújabb korból csak a parlamentben történeteket említi.

IV. „Minden haladás Magyarországon Szent István, sőt talán Árpád óta fölülről indult meg. Észben és erkölcsben magasabban állók magukkal bírták ragadni a nemzetet még reá nézve terhes anyagi és szellemi áldozatokra is. Ha e vezetés hiányzik, anarchia, visszaesés áll be. . . . Az utolsó évtizedben történtek azt bizonyítják, hogy a nemzet még mindig felső vezetésre szorul, magától még nem bírja követni azt, ami javára esik.” Ezek Marczali művének befejező sorai, ezek azok a tanulságok, amelyeket ő Magyarországnak történetéből vont. Ezek azok az elvek, melyeket végig vonultat művében, amelyeket ő be akar bizonyítani. Talán inkább fordítsuk meg a dolgot: ezek azok az elvek, melyeket ő iránytű gyanánt elfogadott s amelyekhez a maga igazát alkalmazta. De hiszen, ha ez így van, akkor az eseményeket hamis színben kellett feltüntetnie, akkor az ese-

ményeket meg kellett hamisítani. Ezért kellett folyton a királyok és főemberekről beszélni. Ezért nem jutott semmi szerepe a népek Marczali művében, ezért nem látja ő meg pl. a törökkel szembeni szükségszerű elbukás okát. Ezért nem tudja ő azt, hogy a művelt erős városok ellentállottak a török támadásainak, de a műveletlen lakosú, bástya nélküliek nem. De különös, hogy a műveltség terjesztésének elmaradásáért nem okolja a felül levőket. Különös, hogy az ú. n. nemzeti veszedelmek okát az általános erkölcstelenségben keresi. Mintha az erkölcstelenség fölülről soha sem terjedt volna, mintha a felső tízezer hibátlan angyalokból rekrutálódott volna. Mintha a nemzet ügyét a nép árulta volna el valamikor s nem mindig a felsők.

A történetírókat valamikor a hegedősök pótolták. Ezekről az augsburgi csata utáni korra nézve azt mondja Marczali (55 l.), hogy a hegedősöket úgy kellett feltüntetni, mint „azon gyávák utódait, kik szégyenszemre, megcsúfítva egyedül jöttek haza népük nagy romlásából”. Nem tudom, hogy ha a történelemírás mai mesterei a magyar nép évezredek szenvedéseinek tanúi csak bünt látnak a népnél s csak erényeket a felsőknél, akkor csakugyan nem azoknak a gyáváknak utódai-e, akik csúfosan megszöktek az igazságért folytatott nagy küzdelem Lech mezejéről.

Az igazságtól való eltérés persze nem a mai történetíróknál kezdődik, ez már csak folytatás. Folytatás azért, mert a történelem fogalmát is azoktól veszik még a mai történettudósok, akik hegedők hangjai mellett dicsőítették annak a hőstetteit, aki megfizette őket. Pedig a történelem nemcsak hőstettek, hanem szomorú életküzdelmek, leveretések és pusztulások, nagy akarások, gyenge erők, kétségbeesett próbálkozások és lusta bámész nembánomságok leírása. A történelem a folytonos történés, az emberi küzdelmek kezdetnélküli s eltűnő okainak kutatása. A történelem nemcsak epizódok leírása, nemcsak az ember, hanem a természet tényezői hatásának megállapítása. A történelem nemcsak egyes emberek, hanem az összesség mindennapi eseményeinek, munkájának, gondolatainak, törekvéseinek leírása. A történelem a nép története, épen ezért minden történelmi irány helyesebb, mint az individuális.

Ágoston Péter

Jellem és idegesség (*Character und Nervosität*. Vorlesungen über Wesen des Characters und der Nervosität und über die Verhütung der Nervosität, gehalten im I. Semester des Jahres 1910—11 an der medizinischen Fakultät in Budapest von Dr. Jenő Kollarits, Privatdozent, Adjunkt der II. med. Universitätsklinik [Director: Hofrat Prof. Dr. E. Jendrassik] Mit 3 Textfiguren. Berlin, J. Springer, 1912. 244 old. Ára 7 M.)

Szerző az idegességet és az attól nézete szerint csak fokozatilag különböző neuraszténiát, hisztériát, paranoiát, mániát, melankóliát és mánikus-depresszió zavarokat nem tulajdonképeni betegségnek, hanem veleszületett, öröklött, tehát alkati tulajdonságnak tartja. Ezen, véleményünk szerint is alapjában helyes felfogáshoz képest nem is tekinti

ezeket az abnormitásokat gyógyíthatóknak és gyógyítandóknak, hanem csak annyiban kezelendőknek, hogy távol tartandók — a sajnos, eléggé korlátozott lehetőség szerint — az alkotásnál fogva ideges vagy idegességre hajló embertől mindazon külső nevelés-, foglalkozás- és életmódbeli hátrányok, amelyek az idegességet előmozdíthatják és fokozhatják. Ennek kifejtésében tárgyalás alá veszi a szerző a nevelésnek, a pályaválasztásnak, a foglalkozásnak, az életmódnak és modern feltudományos nézeteknek és divatoknak számos aktuális kérdését, és józan észjárással, nagy pozitivitással és közvetlenséggel fején találja a szöveget sok oly vitás kérdésben, amelyet az utóbbi évek irodalma az e problémákra ráhalmozott fél- és áltudományosságokkal avatott fontosakká és komplikáltakká. Néhány érdekes példa erre a következő.

Középiskolai oktatás. A középiskolai oktatásnak azt szokás a szemére vetni, hogy túlságosan ideális az élet realitásához képest. Ez nem volna hiba; a tényleges hibája középiskolai oktatásunknak az, hogy elavult ideálokat ápol. Az emberiség gondolkodásában változás állott be. Ki rajong ma a háborúért és hős vitézekért? Büszkén mondhatjuk, hogy a jelenkor a tudomány férfiai, a technikai feltalálókat tiszteli ideálok gyanánt. Ezt a középiskola még nem vette észre. Pedig a művelt országok városainak közterein mindinkább szaporodnak a tudomány hőseinek szobrai és Charcot, Pasteur, Koch, Ehrlich és Edison nevei ma már népszerűbbek elmúlt idők hadverő hőseinek neveinél.

Nőemancipáció. A terhesség, szülés, szoptatás és kezdő nevelés a nő legjobb éveit veszi és pedig teljesen, igénybe; e feladatok mellett nem marad idő és energia más hivatásra; a nőemancipáció tehát a szüléshez nem jutó nők problémája. Ellenben nem áll, hogy a nők kenyérkeresete volna az oka a születések kevesbedésének. Ez a jelenség, ha ugyan egyáltalán hiba, a civilizáció hibája.

Nemi felvilágosítás. Ritkán látni 13 éven felüli fiút, aki nem volna nemileg felvilágosítva; a városokban a fiúk egymás közt végzik el ezt az állítólag annyira fontos feladatot, falun pedig az állatok nemi élete, amely nem titokban folyik le, világosítja fel őket. Ha a nászéjszaka katasztrófálisan hat némely nőre, úgy az bizonyára nem a felvilágosításon múlhatik, hanem csak azon, hogy a dolog maga okoz kedélyi megrázkódtatást.

Freudizmus. Freudnak tanaiban sok helyes gondolat van, de fővonásaiban az egész koncepció el van hibázva. Hogy a korai gyermekkorban, az 5—6-ik életévben, történt nemi affektus egyszerre a 40 éves korban okozzon idegességet és hogy ezt az illető csak több hónapi pszichoanalitikus tortúra után vegye észre: az egy mesterségesen szuggerált összefüggés, amelyet orvos és páciens néha hónapokra terjedő munkával kölcsönösen szuggerálnak egymásba; a szuggesztív gyógyításnak ugyanezt az eredményét éri el bizonyítható módon gyakran a legvásáribb sarlatánizmus. A súlyos esetek nem gyógyulnak freudizmussal sem — mint az magának Freudnak kórtörténeteiből látszik — a könnyű esetek pedig meggyógyulnak freudizmus nélkül is. Különböző nincs hálásabb médium a szexuális pszichoanalízisre, mint a hisztériás és neuraszténias egyén, aki, miután majdnem mindig mitomán, hamar észreveszi, hova céloz az „analizáló” orvos és tőle telhetőleg hozzá-

járul a kölcsönös szuggesztióhoz. A pszichoanalízis gyakran több hónapi munkával derít ki olyan dolgokat, amiket a legközönségesebb emberismerettel a priori tud mindenki. Így pl. ha Ferenczi egy öreg úr azon álmából, hogy a *Budapesti Hírlap* helyett ezentúl a *Neue Freie Presse*-t szeretné tartani, azt a meglepő következtetést deríti ki, hogy *Neue Freie „Presse”* itt *Neue Freie „Liebe”*-t jelent tulajdonképen: akkor evvel a merész szójátékkal azt derítette ki, amit századok szépirodalma már számtalanszor megénekelte álommagyarázás és pszichoanalízis nélkül, hogy t. i. öreg uraknak néha kikapós vágyaik vannak. A pszichoanalitikus nem is az álmából jutott erre a fölfedezésre, hanem összefüggésbe hozta felesleges nagy apparátussal a közismert tényt az álommal.

Álommagyarázat. A „szimbólumok” rendszerével vajmi könnyű dolog minden álmot szexuális allúciónak minősíteni. Valósággal pompás, hogy hogyan működik itt a fantázia. A nemi szerveket jelentheti minden a világon: az ernyő, a torony, a répa, a doboz, a kártya, a kosár, a kicsi, a pici stb. stb. És ha az analizáló annyira ügyetlen, pedig ehhez már nagy ügyetlenség kell, hogy így sem jut célhoz, akkor még ott van az „eltolt értelem”, amelynek segítségével minden az ellenkezőjét is jelentheti annak, amit különben jelent. Ebben az irányban a legerősebben Stekel kompromittálta a Freud-féle tanokat. Mind e módszerek különben annyi időt vesznek igénybe, hogy ennyi idő alatt, ha figyelmesen megbeszéljük a pácienssel ügyeit és körülményeit, pszichoanalízis, álommagyarázat és „reakciószavak” nélkül is megtudhatjuk mindazt, ami a kezeléshez szükséges. Így azonban a Freud-féle pszichoanalízist az idegesség előmozdító tényezői közé kell soroznunk és ez a baj idővel még nagyobb mérveket fog ölteni, amint a módszer tovább el fog terjedni. Az alapos pszichoanalízis brutális behatás a kedélyre, amelyet az nem bír el megrázkódtatás nélkül. Az ideg orvosos mind gyakrabban találkozik az alapos pszichoanalízis következményével, mint az erőszakos behatás által előidézett idegbajok (a traumatikus neurózisok) egy új fájával.

Ennyit mutatóba a könyv második, pozitív jellegű részéből, amelyben a gyakorlati életnek számos aktuális kérdése van eredményesen taglalás alá véve. A könyv első fele teoretikus fejtegetéseknek van szentelve. Ezek eredményei közül legnagyobb súlyt szerző arra a megállapításra helyez, hogy a cselekvést nem a tudatos belátás irányítja, hanem hogy az csak emotív alapon állhat. De ha ez így van, akkor a cselekvések irányítását célzó gyakorlati tanácsok, mint amelyenek a fent idézettek, szintén csak ugyanazon emotív alapon keletkeznek, nem pedig tudatos belátáson. A könyv maga is bizonyítékot szolgáltat erre. Az első részben egy egész sorozatát a filozofikus, ismeretelméleti és ontologikus problémáknak tárgyalja a szerző, mint olyanokat, amelyek megfajtása nélkül az idegesség nem érthető meg és így nem is tárgyalható racionális módon. Tulajdonképen azonban a gyakorlati résznek fentidézett megállapításai teljesen függetlenek az első rész teoretikus eredményeitől, mint ahogy ez nem is lehet másképp. Szerzőnek az a véleménye pl., hogy az elemi iskola első osztályát jobb otthon végeztetni, közelebbi vizsgálatnál semmi benső összefüggést nem mutat szerzőnek az első részben a jellem „fizikális-vegyi” természetéről megkísérlett meg-

állapításaival. Ki kell ezt emelnünk, mert a teoretikus megállapítások nemcsak nélkülözhetők — ebben a kapcsolatban, tehát a könyv tulajdonképeni célja tekintetében —, hanem gyakran nagyon megtámadhatók is.

Hogy pl. „nem helyes dolog, élő és nem élő közt különbséget tenni” (27. old) és hogy „szerelem és szerves élet nem határolható el élesen egymástól” (u. o.), az sem a tudomány, sem a gyakorlat szempontjából nem állja meg helyét. Úgy a tudomány, mint a gyakorlat élesen, biztosan és helyesen határozza meg azt az időpontot, amelyben pl. egy ember meghal, élőből nem-élővé lesz. Ezt a ténybeli nagy különbséget az antivitalizmus sem kívánja tagadni. Amit az antivitalizmus helyesen állít, az csak annyi, hogy az élő és nem élő közti tényleges nagy különbség szintén csak a fizikai és vegyi viselkedés különbsége, de kétségtelenül különbség. Az „élő” és „nem élő” szavaknak a szerző által proponált elejtése tehát tényleges különbségek jelzését kívánná a nyelvből eliminálni és azt ennyivel szegényebbé tenni. Szerzőnek ez alapon álló azon megállapítása, hogy a „szervetlen élőlényeknek” (vagyis a helyes nyelvhasználat szerint: élettelen tárgyaknak) szintén van jellemük (*Character*), amely nem egyéb, mint fizikális és vegyi viselkedésük összessége, sőt van temperamentumuk is, amely viszont nem egyéb, mint fizikai vagy vegyi reagálásuk lassúsága vagy gyorsasága, tulajdonképen nem egyéb steril analogizálásnál. Az „ok” szerző szerint az a feltétel, amely csak az egy vizsgált jelenségnek a feltétele. Ez már csak azért sem lehet helyes, mert nincs, illetőleg nem is képzelhető oly történés, amely csak egy (következményes) jelenségnek volna a feltétele; minden történés többfelé, talán végtelen sokfelé sugározza ki hatásait.

A törvényszerűség fogalma tekintetében szerző csatlakozik Verwornnak azon nézetéhez, hogy a törvényszerűség „minden létezésnek és történésnek alapja”. Ez a definíció egyrészt egészen üres és imprecíz, másrészt antropomorfikus, mert valójában megfordítva áll a dolog; nem a történés követi a tudományos törvényt, hanem megfordítva, a tudományos törvény iparkodik követni a történést és oly mértékig helyes, amily mértékig tényleg sikerült azt követnie.

Ez idézett példákból eléggé kitűnik az is, hogy oly problémákról van szó, amelyek felvetése az idegesség megértése és mikénti kezelése szempontjából szükségtelen is. Erre és a problémák megoldásának kifogásolható voltára rá kellett mutatnunk épen azért, mert az egyébként rendkívül szimpatikus könyvnek számos olvasót remélünk és kívánunk. Már pedig olvasóközönségünk egy része utóbbi időben kapva-kap minden új tévedésen és túlzáson és — a dolog természeténél fogva — annál erősebben esküszik minden tévedésre, mennél nagyobb az, úgy hogy a legkomolyabb szerző érthető tévedéseit is a legkönnyelműbb hittel emeli érthetetlen hatványokra.

A magunk részéről szívesen elismerjük, hogy a problémák, amelyek felvetését és megoldási módját kifogásoltuk, tudományos komolysággal és őszinteséggel vannak felvetve és tárgyalva és ahol nem is elégtük ki a fejtegetéseket kritikával követő olvasót, legalább mindig gondolkodásra készítetik épen a tárgyalás komoly hangjánál fogva. Aki kézhez veszi a könyvet, az bizonyára élvezettel és tanulsággal fogja végigolvasni. Pjgy

A városi törvény revíziója (Dr. Harrer Ferenc: *A fővárosi törvény*. Budapest Sz.-főv. háziyomdája, 1912. 52. l.)

A magyar városok országos kongresszusa megbízásából, az összes illetékes körökkel folytatott beható tárgyalások után, dolgozta ki Harrer Ferenc az új városi törvény előadói javaslatát, melyet a magyar városok országos kongresszusának kiküldött bizottsága is magáévá tett s így a magyar városok hivatalos szervezetének e javaslatában, a városi közelet jogviszonyainak szabályozására vonatkozó évtizedes vita is időleges nyugvópontra jut, mihelyt e hivatalos javaslatból törvény lesz.

A Harrer Ferenc javaslata, bár mindenütt jelzi a szerző legtávolabbi elvi felfogását is, voltaképen nem akarja az új városi törvény végső ideálját adni, inkább arra a gyakorlati célra törekszik, hogy a városok, vármegyei körök állami érdekellentéteinek s erőviszonyainak számbavételével olyan törvényjavaslatot adjon, amely a városok érdekeit megvédje s amely a közigazgatás általános reformja nélkül közigazgatásunk mai kereteibe épűgy, mint egy későbbi általános reformjavaslatba is beilleszthető legyen.

Mi indokolja a külön városi törvény sürgős megalkotását? Ma városaink részben a törvényhatósági, részben a községi törvény kereteibe vannak beillesztve. Mindkét szervezet tudvalevőleg mint a földbirtokos osztály szervezete született meg s ezen osztály szükségleteinek megfelelően nyerte alakját; a törvényhatóság, mint a földbirtokos osztálynak túlnyomóan országos politikai szervezete, a község, mint ugyanezen osztály helyi érdekeinek szervezete. A község hatásköre, a közigazgatási feladatoknak a falusi életben való jelentéktelensége miatt és a földbirtokos osztálynak a községi életben való csekély érdekelt-ségénél, de a szélesebb körű községi önkormányzatnak reá nézve bekövetkezhető hátrányosságánál fogva is szűk körre van szabva és ezen belül is erős törvényhatósági gyámság alá helyezve, a törvényhatóság pedig főszervében, a törvényhatósági bizottságban — ennek úgy összeállítást, mint működési rendjét tekintve — inkább alkotmányjogi, mint közigazgatási szerepének megfelelően parlamentszerű szervezetet nyert. E keretekbe szorítottak be városaink, vagyis intenzív és magasabbrendű közületi életet élő, vagy legalább is ilyen életre hivatott községeink. A nagyobb városok, a törvényhatósági joggal felruházottak, az országos politika tekintetében egyenlősítették ugyan a földbirtokos osztály politikai szervezetével, a vármegyével, de csekély számuknál és még hozzá a képviselőházban aránytalanul kedvezőtlen képviseltetésüknél fogva, a vármegyékkel jogilag egyenlő helyzetük mellett a politikai téren sem érvényesülhettek, illetőleg érdekeiket nem érvényesíthették az állami életben, elsősorban a törvényhozásban; gazdasági életükre, vagyis közigazgatásuk javarészére nézve ellenben, a mozgási szabadság tekintetében, a kisebb városokkal együtt beleszorítottak a falusi közigazgatásnak szabott keretekbe, eljárásukban pedig belekényszerítették a vármegyéknek intenzív közigazgatásra alkalmatlan terjengős formáiba. A kisebb városok, a rendezett tanácsúak helyzetének tulajdonképen jobbnak kellene lennie a törvényhatósági városokénál, mert az önállót-

lanságnak ugyanazt a fokát kisebb fejlettségüknél fogva kevésbé érezhetik és szervezetük is alkalmasabb a közigazgatási funkciókra (kisebb tagszámú és könnyebben összehívható közgyűlés); különösen előnyösebb lehet helyzetük akkor — ami igaz, csak kivételes, — ha a vármegyei törvényhatósági bizottság együtt érez a rendezett tanácsú városi képviselőtestülettel; a vármegyei törvényhatósági bizottságoknak a városi ügyekkel, illetőleg érdekekkel szemben azonban többnyire mutakozó közömbössége, sőt gyakran ellenkezése, mely a vármegyei hozzájárulás megszerzését rendszerint nehezebbé és hosszadalmasabbá teszi, mint az államiét, a rendezett tanácsú városok helyzetét általában súlyosabbá teszi, mint a törvényhatósági városokét. Mivel pedig általánosságban a községeknek nem adható meg az az önállóság, a törvényhatóságoknak az a mozgékonyság, melyet a városi élet követelményei megkívánnak; mivel továbbá életviszonyaiknak csak fokozati különbsége folytán a városi jellegű községek szervezési alapelvei lényegileg szükségképen azonosak s különbségek csak a környező társadalmi alakulatokhoz való viszony és az állami szervezetbe való bekapcsolás módjára nézve mutakozhatnak: az a városok szervezetének egységes, külön törvényben való megállapítását teszi szükségessé.

Harrer új javaslata a városoknak háromféle osztályát alkotja meg: a) a mai törvényhatósági jogú városokét; b) a vármegyében meghagyott tanácsú szervezettel bíró és c) a vármegyében levő csupán polgármesteri (tanácsnélküli) szervezettel bíró kisvárosokét. Azt várja ettől a szervezettől, hogy a vármegyében hagyott városok meg fogják hódítani a vármegyéket is a városi kultúra javára.

A városok területét a javaslat oly módon állapítja meg, hogy a nagyobb városokba a szomszédos községek „törvényhatóságilag” kebeleztesse be, amely viszony biztosítaná a községeknek az önálló és olcsóbb belső igazgatást, viszont a városoknak megadná a biztonsági rendészet, a közegészségügy, a közlekedésügy terén a város érdekének megfelelő szabályozás jogát, lehetőségét.

A javaslat a város és az állam viszonyát szabadabbá akarja tenni s a városoknak, az állami felügyelet teljes meghagyása mellett, több önállóságot és mozgási, cselekvési szabadságot kíván biztosítani a városi és állami hatáskör részletes megállapítása útján. S amit e kérdéstről, valamint az állami közigazgatási teendőkért a városoknak az államtól fizetendő megtérítésről, a városi vagyongazdálkodásról, kölcsön-szerzésről, adóztatási jogról, költségvetés és számadásról, gyámügyről mond a szerző, mindaz nemcsak elfogadható, de a modern városigazgatásnak elodázhatatlan követelése is.

Egyetértünk a javaslat szerzőjével a városi képviselőtestület és tanács új összealkotásának módjára nézve is. Igazat adunk a virilizmus tarthatatlanságáról való felfogásának is. A virilizmusról a következőkben foglalja össze szerzőnk a maga véleményét:

„A virilizmus mellett lényegileg azt hozzák fel, hogy az intelligenciának nyújtott előnnyel emeli a képviselőtestület színvonalát s a közérdek jobb érvényesülését, a vagyonnak nyújtott nagyobb befolyással pedig újítást állja a proletár elem részéről a várossal szemben tanúsított szertelen követeléseknek és evvel biztosítja azt, hogy a város gazda-

sági válságba ne kerüljön. Ha a felhozott érvek helytállóak volnának, talán állást foglalhatnék a virilizmus intézménye mellett: csakhogy azok nem helytállóak. Először is nem áll az, — és pedig minél fejlettebb a város, annál inkább — hogy a vagyonnak nyújtott előny feltétlenül az intelligencia javára esik; nem áll az sem, hogy az intelligencia az ő magasabb értelmiségét feltétlenül a közérdek javára veti latba; nem áll az sem, hogy a vagyontalanok követelése a város érdeke ellen lennének, s végül nem áll az sem, hogy a vagyonosok ezen követelések elé csak a közérdek szempontjából gördítenek akadályokat. Minden közületben tudvalevőleg az érdekek harca folyik, első-sorban a vagyonosaké és a vagyontalanoké, vagyis a tőke és munka harca. Mivel a vagyontalanok a városokban nagyon sokkal többen vannak, mint a vagyonosak, kétségtelen, hogy a városi lakosság össz-érdeke, a városi közérdek is túlnyomóan az előbbieket érdekével azonos; mivel pedig a tömegérdek általában a legalapvetőbb, az elsőrendű életszükségletek kielégítésére szorul, ebben az irányban támaszt követelést a várossal szemben; ennek ellenében a vagyonos osztály, mely az elsőrendű életszükségletek nyomását kevésbé érzi, húzódik attól, hogy ezek kielégítése a közület révén, az ő anyagi igénybevételével történjék. Ebben a harcban, ahol a tömegszükségletek közhatalommal való kielégítése körül folyik a küzdelem, nézetem szerint, közszempontból a negatív irányban érdekelt vagyonnak természetes súlya nem erősíthető még meg a kiváltság bástyájával. Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a fontosabb ügyekben kikérendő kormányhatósági jóváhagyás is védi a vagyonos osztály érdekeit. Ezért — annak megjegyzésével, hogy a tiszta virilizmus a képviselőtestület tagjai számának csökkentésével arányosan még ridegebbé válnék — a virilizmus intézménye ellen minden formájában, tehát a választásos ellen is, állást foglalok, illetőleg javaslom, hogy a képviselőtestület kizárólag a választó közönség választottaiból álljon.

Felmerül itt a kérdés, milyen legyen a városi választójog? Szerzőnk abból a föltevésből indulva ki, hogy a törvényhozás aligha fogja külön szabályozni az országgyűlési és városi választójogot, továbbá számbavéve az egységes választói névjegyzék és választási technika nagy előnyeit: arra az eredményre jut, hogy a városi és országgyűlési választójog azonosan állapíttassanak meg.

Habár ismeretes, hogy a javaslat szerzője az általános, egyenlő, titkos választójog elvi alapján áll s hogy csak célszerűségi szempontból foglalja el a vázolt véleményt, ennek ellenére is sajnálni való, hogy ebben a modern szellemű, egységesen átgondolt s kétségtelenül nagy haladást jelentő javaslatban nem talált alkalmat szerzőnk arra, hogy utaljon az általános, titkos választójognak épen a városi és községi életre várható nagy jelentőségére és nevelő hatására. Az általános, titkos szavazati jog kapcsolja be a város és község lakosait a város igazgatásába, a képviselőtestületbe s ez adja meg nekik a véleménymondási és ellenőrzési lehetőséget is. Általános, egyenlő, titkos választójog nélkül nem keletkezhetnek tömegeket mozgató pártok és pártélet, melyek nagy jelentőségét, kívánatos voltát pedig épen Harrer Ferenc javaslata emeli ki különösképen.

A javaslat többi részét: a képviselőtestületi tagságról, képviselőtestületi ülésekről, hatásköréről, a tanácsról, polgármesterről, a városi alkalmazottak jogviszonyairól és minősítéséről, a felügyeleti szervekről, felelősségről mondott véleményt nemcsak elfogadhatónak találjuk, de egyenesen óhajtjuk mindennek mielőbbi törvénybeiktatását.

Kívánatosnak tartanok még, ha a javaslat szerzője valamiképpen módját találná, hogy a vármegyebeli városok túlsúlya és fölénye szemben a vármegyékkel még jobban biztosíttassék, mint a javaslat azt mai alakjában kifejezi. Tudjuk, hogy ez első sorban a városok erejének kérdése, szemben a vármegyék erejével; de kétségtelenül sokat segíthet a városoknak: a hatásköröket élesen és részletesen elválasztó törvény is.

A városigazgatás sok és bonyolult kérdéseit világos logikával, egységesen átfogó javaslat általában véve igen sikerült, elvi megállapításaiban a modern közigazgatási tudomány tisztult felfogását valló, teljes tudományos készültséggel és sok gyakorlati érzékkel készült mű, melynek törvényerőre való emelése kétségtelenül biztosítaná városainknak a ma és holnap szükségleteinek megfelelő modern szervezetet, jobb igazgatás, helyesebb gazdálkodás, jobb pénzügyi viszonyok lehetőségét és megadná az egészséges, teljesen szabad fejlődés feltételeit, szemben az állam és vármegye politikai, gazdasági akadályozásával.

Ráczy Gyula

A mezőgazdasági munkások helyzete (Dr. Nikolaus Sándor: *Die Lage der ungarischen Landarbeiter*. Leipzig, 1912. 153 l.)

A külföldet fölvilágosító írások között örömmel vesszük kezünkbe Sándor Miklós könyvét, mely bár német nyelven van megírva, mégis minden elfogultságtól menten foglalkozik a magyar mezőgazdasági munkásnép helyzetével és bátran, becsületesen mondja meg véleményét a magyarországi viszonyokról. Mindenekelőtt népességi viszonyainkkal foglalkozik s megállapítja, hogy Magyarországon 100 hektár mezőgazdaságilag művelt területre mindössze 17,8 munkás fér esik, úgy, hogy ez a ritka népesség már önmagában kizárja az intenzív mezőgazdálkodás lehetőségét. A magyar föld azonban még ezen ritka népességnek sem biztosít emberséges existenciát. 1900-ban 11 millió lélek foglalkozott Magyarországon mezőgazdasággal, s ezek közül több, mint 5 millió tartozott a cselédek és a mezőgazdasági munkások, tehát a föltétlen proletárok kategóriájába. Ha pedig a kisbirtokos napszámosokat is ezekhez sorozzuk, akkor ez a szám hat és fél millióra emelkedik. Ezt a rettenetes proletártömeget a magyar föld munkával ellátni nem képes, s ez idézi elő a városokba vonulást, mely nálunk lényegesen csekélyebb, mint Nyugateurópában és a kívándorlást. A mezőgazdasági proletárok ezen óriási tömege szükségyszerű következménye kedvezőtlen birtokeloszlásunknak. Szerző itt részletesen ismerteti birtokstatisztikánkat és megállapítja, hogy egyrészt a nagybirtokok lényegesen nagyobb területet foglalnak el nálunk, mint Németországban, másrészt pedig az egy holdnál kisebb parcella-birtokok is lényegesen nagyobb számúak, ami kedvező körülménynek nem tekint-

hető, mert a parcellák birtokosaiból kerülnek ki a szintén proletárszámba menő kisbirtokos napszámosok. Fokozza a birtokeloszlás kedvezőtlen hatását a kötött birtokok óriási nagysága. Kedvezőtlen birtokeloszlásunk rendkívül extenzív mezőgazdálkodással kapcsolatos. Ennek legbiztosabb jele az, hogy a legkevésbé munkaiányes és a földet leginkább zsaroló gabonaneműek óriási területet foglalnak el. De különösen visszamaradt a kiscgazdák mezőgazdasága, aminek egyik legjellemzőbb bizonyossága, hogy kisüzemeinkben 1895-ben kereken egy millió fagerendelyes eke volt használatban. A kiscgazdák primitív gazdálkodásának szükségszerű következménye, hogy sok olyan kisbirtokos, aki intenzív gazdálkodás mellett a földje jövedelméből megélhetne, vagy napszámos munkára van utalva és fokozza a bérmunkát kereső proletárok számát, vagy pedig folytonos új hitelek igénybevételével tartja fenn életét. Az extenzív mezőgazdálkodás szükségszerűleg nagy befolyással van a munkásnép kereseti viszonyaira. Szerző két igen érdekes diagrammal mutatja be, hogy az olyan nagy ütemben, amely főleg külterjes gabonatermelésre van alapítva, júliusban és augusztusban a munkaszükséglet magasra felszökik, azonban az év többi hónapjaiban igen alacsonyra csökken; azon gazdálkodásban pedig, amelyben intenzív munka folyik, nyár közepén nem szökik ugyan túlságos magasra a munkaszükséglet, ellenben csaknem egész éven át állandóbb és nagyobb a munkaszükséglet, mint az előbbiben. A mezőgazdasági munkások érdekében tehát feltétlenül kívánatos volna a belterjes mezőgazdálkodás megteremtése. Ezekután részletesen foglalkozik a különböző mezőgazdasági munkások kategóriájával, ismerteti a közönséges napszámosok, az akkordba és részbe dolgozók, a dohánykertészek, a taksások és zsellérek, a hónaposok és a cselédek munkaviszonyait. Ezekben a fejtegetésekben különösen azok a részletek érdemelnek figyelmet, amelyek azt bizonyítják, hogy a jobbágyok korcs maradványai még ma is megvannak Magyarország csaknem minden részében. A robot még ma sem szűnt meg, csak átalakult. A részes földművesek, az akkordba dolgozók, a cselédek sok helyen ép úgy szolgálnak robotot, mint valaha a jobbágyok, a taksások és a zsellérek pedig a tökéletes jobbágytábor képviselik. Szerző ezekután a munkásság kereseti viszonyaival foglalkozik és kimutatja, hogy a mezőgazdasági munkabérek állandóan emelkedő jellegűek, ami főleg a nagy kívándorlásra és a mezőgazdasági munkásmozgalmakra vezethető vissza. Mindamelllett a munkásság kereseti viszonyai távolról sem ütnek meg az emberi mértéket. Ez legplasztikusabban abból a fejezetből tűnik ki, amely a munkásság életviszonyaival foglalkozik. Megdöbbenő adatokat sorol fel a munkásság táplálkozására vonatkozólag. Kimutatja, hogy ép a mezőgazdasági munkásnép az, amely a legkevésbé húst, tejet és vaját fogyasztja és egyes vidékeken a munkásság táplálkozása egyenesen szegényes. Nemkevésbé szegényesek a munkásnép lakásviszonyai, s télen, amikor az összes nyílásokat elzárják, hogy a meleg ki ne menjen, valósággal fullasztó a levegő a munkáslakásokban. Jellemző különben a viszonyokra az is, hogy 1900-ban 627.665 munkás- és cselédlakás volt Magyarországon az istállókkal összeépítve. Mindezekben a viszonyokon szerző szerint csak egy gyökeres birtok-

politikai reform segíthet. A kötött birtokok megszüntetése és egy általános nagyarányú parcellázás lehet az egyedüli radikális eszköz, amely a munkásság viszonyait megváltoztathatja. A hivatalos telepítések eddig főleg azért nem vezethettek eredményre, mert egyrészt igen kisméretűek voltak, másrészt nemzetiségi szempontokból főleg Erdélyre terjedtek ki. Ismerteti szerző a magyar mezőgazdasági munkásmozgalmat, azokat a brutális eszközöket, amelyekkel azt elfojtották és az új mezőgazdasági cseléd- és munkástörvényeket, valamint a mezőgazdasági cseléd- és munkás-segélypénztárt és kiemeli ezeknek megdöbbentően nagy és feltétlenül osztályérdeket szolgáló hiányosságait. Ezen előzmények után meglepő, hogy az O. M. G. E.-vel nagy kímélettel bánik, sőt bizonyos kulturális jelentőséget tulajdonít a mezőgazdák eme szervezetének, mely kétségtelenül egyik leghatalmasabb megakadályozója annak a birtokpolitikának, amelyet szerző kíván és amely egyik legfőbb előidézője volt azoknak a brutális törvényeknek, amelyek a magyar mezőgazdasági mozgalmat elfojtották és a munkásokat teljesen kiszolgáltatták a földesuraknak. Meg nem érdemelt jóindulattal nyilatkozik a vámpolitikáról is, amely tulajdonképpen fenntartója annak az extenzív, magtermelésen alapuló mezőgazdaságnak, amelynek káros hatásait szerző oly alaposan ismerteti. Ép így meg nem érdemelt jóindulattal tárgyalja a magyar fogyasztási szövetkezeti mozgalmat is, valamint azon intézményeket, melyeket legutóbb létesítettek a mezőgazdasági szakismeretek fejlesztése érdekében. Itt szerző elmulasztja részletesen ismertetni közoktatásügyünk nyomorúságos állapotát, melynek igen nagy része van abban, hogy a mezőgazdasági munkások békésen tűrik a fennálló szégyenletes állapotokat. A könyv ezen hiányosságai dacára általában figyelemreméltó alapos munka és azzal a reménységgel kecsegtet, hogy szerzője még értékes munkákkal fogja gazdagítani a magyar közgazdasági irodalmat. *Bosnyák Béla*

Egy mezőgazdasági munkás élettörténete (Franz Rehbein. *Das Leben eines Landarbeiters*. Eugen Diederich, Jena 1911, 262 l. Kiadja Paul Göhre.)

Paul Göhre, aki lelkészből szociáldemokratává vált, néhány éve munkás önéletrajzokat ad ki: ez a kötet immár a negyedik.

Egy szerencsétlenül járt mezőgazdasági munkás írja meg benne élete sorsát kora gyermekségétől egész addig, amikor a cséplőgép jobb karját kiszakítván, nyomorékká, testi munkára képtelenné tette. Rehbein azután vasenergiájával felküzdötte magát. A szociáldemokrata-párt szolgálatába állott — amelynek már régen híve volt — mint lapkihordó, könyvárus. Balkezével megtanult írni; mint riporter és agitátor végezte be pályafutását. Épen ezért életrajza nélkülözi azt az abszolút közvetlenséget, amelyet M. Andoux Marie Clairejében annyira megcsodálunk; az elbeszélésbe itt-ott agitációs részletek is beleszövődnek.

Ami különben nem csodálatos. A magasabb életstandardra felvergődött, jobb műveltséget szerzett ember alig képes a kultúrát-

lanságban és nyomorúságban eltöltött időkre némi keserűség nélkül visszaemlékezni. Tudom magamról.

Hátsó-Pommerániában, a junkerek paradicsomában született Rehbein. Szegény kis hektikás szabómester volt az apja. Betegeskedett, vevői otthagyták, meghalt. A sokgyermekes özvegy kénytelen volt kitűnően tanuló gyereket munkába ereszteni. Mint krumpliszedőgyerek kezdte meg a kenyérkeresést. Nemsokára azonban elszegődött mint vándormunkás (*Sachsengänger*) ahonnan megszökvén, egy parasztnál mint pásztorfiú talált helyet. Innentől fogva végig csinálta a mezőgazdasági munkás tipikus fejlődését; kisbéres, majd rendes béres lett, majd a katonaság után szabadnapszámos, arató, cséplőmunkás, stb. Szolgált nagy uradalomnál és parasztnál, jó és rossz helyen, meg-nősült és családapa lett. E mellett folyton olvasott, ha nyomtatott betűhöz juthatott, tanult, gondolkozott. Évi keresetének maximuma — mindig pontosan számontartotta — 710 márka volt.

Érdekes az a nagy szeretet, melyet R. a föld és földművelés iránt érez, noha oly sok szenvedésben volt része földműves korában. Mindenütt megfigyelte a földművelés módját, az állattenyésztést, a jobb gazdával együtt leste a termés fejlődését, szinte hozzá-nőtt a földhöz. A mezőgazdasági munkásoknak ezt a ragaszkodását a földhöz, és különösen az általuk gondozott állatokhoz mindenki tapasztalhatja a magyar cselédekénél is.

Szociológiai szempontból különösen érdekes a munkásság vándorlása. Az egész könyv szinte úgy fest, mint illusztráció Oppenheimer tanához, a *Gesetz der Strömung*-hoz. A nagy Poroszország keleti részéről, a nagybirtok területről folytonos elvándorlás folyik nyugat felé, fokról-fokra. Amint R. a keleti vidékről lassan nyugat felé vándorol, javulnak a bérek, jobb az élelmezés, a bánásmód. Keleten, Pommerániában a gazdatiszt még üti-veri a munkásokat, asszonyt-férfit egyaránt: az északnémet „Marsch” vidéken, a parasztgazdaságterületén már R. veri el kenyéradó parasztgazdáját, mert kínozza a kisbérest és a gazda röstel sérelmével a bíró elé menni, fél, hogy kinevetik.

Szociálpszichológiai érdekes megfigyelések is nagy számban találhatóak benne. A munkások és gazdák gondolkozásmódját jellemző megfigyelések, a munkások habozása, hogy elszegődjenek-e cselédnek, ami biztos kenyér, de leköti őket egész évre éjjel-nappal, vagy pedig szabad napszámosok módjára éljenek-e, bizonytalan keresettel, de személyes szabadságuk megtartásával.

Könnyű, kellemes, regényszerű olvasmány; olyanoknak, akik érdeklődnek a mezőgazdasági munkás élete iránt, olvasása nagyon hasznos lesz. Hogy németországi munkásról van, keveset számít; a magyarországi mezőgazdasági munkás élete — amennyire személyes tapasztalatból és írásokból ismerem — ugyanolyan, mint az itt megírt, szinte tipikus munkásélet: az átlag munkásnak az élete még szomorúbb és sivárabb, mert nincs benne annyi energia és tanulni vágyás, mint ennek a könyvnek a szerzőjében.

Vj.

TÁRSULATI ÜGYEK

A *Társadalomtudományi Társaságban* 1911 október 28-án Dr. Madzsar József tartott A táplálkozás reformja szociális szempontból címen előadást. Az előadás a Huszadik Század-ban megjelent. 1911 november 21-én Dr. Láncki Jenő adott elő *Modern ismeretelméletek és társadalmi áramlatok* címen. Az előadást szintén közöltük szemlénkben. 1911 december 19-én Dr. Dienes Valéria adott elő *A törvényszerűség problémája* címen, melyhez Dr. Pikler Gyula fűzött észrevételeket. Előadását a Huszadik Század jelen számában közöljük. A Társadalomtudományi Társaság elhunyt titkáranak, Harkányi Edének emlékét 1912. január 30-án ünnepelte meg. Az ülésen Harkányi Ede emlékezete címen Kunfi Zsigmond tartott emlékbeszédet, amelyet a Huszadik Század múlt számában közöltünk. Ugyanezen alkalommal helyeztük el helyiségünkben Harkányi Edének Kernstok Károly festette arcképét. Folyó évi február 13-án Dr. Berkovics René *A drezdai egészségügyi kiállítás tanulságai* címen tartott előadást. Az előadást közölni fogjuk a Huszadik Században.

Folyó évi február 17-én Dr. Hollós József adott elő *A tudóvsz leküzdése Magyarországon* címen. Előadását a Huszadik Század ezen számában közöljük. Az előadáshoz a következő vita fűződött:

Dr. Marberger Sándor: Teljes egészében osztja az előadónak a tuberkulózis elleni küzdelemben a szükséges profilaxisra vonatkozó nézeteit és javaslatát s szomorú igazságnak kell minősíteni az államhatalom ez irányú szűkkeblű elmaradottságát. De korrekcióra szorul az előadó ama megállapítása, hogy a kolera elleni védekezésben a kormány s a közigazgatás hathatósan lépett volna fel. Tény az, hogy egyéb fertőző betegségek, így a kolera elleni küzdelem is sokkal könnyebb, mert a fertőző góccok korai kipuhatolásával — midőn az esetek még csak elszigeteltek — teljes eredménnyel lehet a járványt elfojtani. Elénk emlékezetünkben van még az állami és közigazgatási apparátusnak, a kolera elleni védekezésben tanúsított lassú, hiányos, s sajátos magyar viszonyokat jellemző eljárásra. Lázás izgalomban várta napokon át a közvélemény a Mohácson előfordult első kolera-gyanús esetnek bakteriológiai vizsgálati eredményét, míg végre — egy hét múlva — kiadták a hivatalos jelentést, hogy az nem bizonyult kolerának; de két nap múlva már odamódosították, hogy mégis csak pozitíven kolera volt biz az. Az is kiviláglott a belügyminiszteri vizsgáló állomásról, hogy a késedelmes és ingatag vizsgálatnak egyéb oka nem volt, minthogy a m. kir. belügyminisztérium csak egyetlen górcső felett rendelkezett s az az egy is rossz volt. De arra mégis jó volt, hogy ezen okulva, másutt rendeztek be jól felszerelt, hivatalos vizsgálgó állomást. Nálunk csak hangzatos jelszó marad az előadónak azon szép axiómája, hogy „az állam legyen a népért s nem a nép az államért”. A mi népünk, a proletariátus, azonban ennek ellenkező-

jéről már régen tisztában van s ezért a maga erejéből igyekszik segíteni magán azon a módon, amelyet Dr. Hahn Dezső, mint az Országos munkásbiztosító pénztár főorvosa inaugurált. Hahn dr. által kidolgozott s elfogadott javaslata alapján, az Országos munkásbiztosító pénztár széleskörű munkálkodást fejt ki, hogy a kerületi pénztári tagok részére — kik között tudvalevőleg óriási arányokban pusztít a tuberkulózis — szanatóriumokat, gyógyintézeteket állítson fel, a maga erejéből. Ez az erő, a pénztár anyagi teherviselő képessége azonban csekély s így e szándék kivitele csak szerény határok között mozoghat s így nem is várhatunk még ettől olyan fényes eredményt, amilyent az előadó a német pénztárak példái révén elénk tárt. A német pénztárak is csak azzal érhettek el sikereket, mert azokat a szanatóriumok és gyógyintézetek felállításában, az onnan kikerült betegek további gyámolításában, a nagy heverő tőkével rendelkező rokkantbiztosító intézetek támogatták. Hol vagyunk mi még a rokkantbiztosító intézetektől?! Mint hamarabb megvalósítható szervei a tüdővész elleni küzdelemnek lesznek majd a pénztári rendelőintézetekkel kapcsolatosan működő tüdőbeteg gondozó intézetek (*dispensaire*) s az erdei üdülőtelepek. Ezen üdülőtelepeket a városhoz közel tervezik, ahol nappal, a munkaképtelen betegek töltik el idejüket jó levegőn, a szabadban, éjjelre pedig azon betegeknek nyújt egészséges otthont, kik nappal munkában vannak. A nyári hónapokban ezen erdei üdülőtelepekkel remélik tehermentesíteni a tüdőgyógyintézetet. Ezen intézmények fokozatos fejlesztésével, kivált ha az állam sem vonja meg tőlük a támogatását a tuberkulózis elleni küzdelemnek reményteljes perspektívája nyílik s hivatva lesznek a kedvező korszak fejezetét alkotni.

Dr. Ország Oszkár: Néhány megjegyzést óhajt az előadó értékes előadásához fűzni. Az az út, amelyen a gümőkór-ellenes küzdelem eddig haladt, teljesen helyes volt. Csak az eszközök, a rendelkezésre álló anyagi erők nem voltak Magyarországon elégségesek. A szanatórium-egyesületek szanatóriumok és dispensairek felállítására törekedtek, nem mulasztották el azonban azt sem, hogy kellő nyomatékkal a profilaxist célzó intézkedések megvalósítására ösztönözzék a hatóságokat. Hogy munkájuk nem volt eredménytelen, azt a statisztika is bizonyítja. 1905 óta csökkent Magyarországon a gümőkór-halálozás, ami tekintetbe véve a rendelkezésre álló eszközök csekély voltát, nagy mértékben értéklendő. Szóló elismeri, hogy kórházakra nagy szükség van, azonban szükségesnek vallja a szanatóriumoknak nagyobb számban való létesítését is. A szanatórium a profilaxisra oktatja ki betegeit, másrészt izolálva őket, megakadályozza azt, hogy környezetük fertőződjék. A szanatórium gyógyítja betegeit, jelenleg az egyetlen intézmény, amely a legtöbb eredményt tudja a tüdővész gyógyításában felmutatni. A gyógyulási eredmény igaz, hogy csak százalékokban fejezhető ki, de nincs oly idült betegség, melyben 100% volna a gyógyulás. A kioktatott és a gyógyult beteg nem káros többé környezetére. A tüdővész legnagyobb csökkenése Németországban a szanatóriumi érába esik. Az angol munkásbiztosítási törvény 1 millió

font sterlinget szán szanatóriumok létesítésére. Szólok csak e két példát hozza fel a sok közül arra, mennyire értékelik külföldön a szanatóriumot a tüdővész leküzdésében. Előadó azon kívánságát, hogy a szanatóriumokban csak a legsúlyosabb betegek nyerjenek elhelyezést, hozzászólok nem osztja. A német tapasztalatok azt bizonyítják, hogy a betegek ily helyeken nem akarnak megmaradni, mert aránylag nagy bennük a halálozás. A súlyos betegnek látnia kell a gyógyulót, mert csak a gyógyulás reménye képes őt a zárt intézetben bentartani, nem pedig az a szándék, hogy másra nézve ne legyen káros és fertőző. Az ú. n. immuntest kezelést oly kérdésnek tartja, amelynek megvitatása tisztán orvosok körébe tartozik.

Lukács György v. b. t. t. orsz. képviselő szerint Dr. Hollós előadásában a szanatóriumi rendszerről meglehetősen kicsinylőleg nyilatkozott, azt drágának és csekély hatályosságúnak deklarálta a tüdővész ellen való védekezésben a profilaxis terét jelölte meg olyannak, melyen nagyobb eredményeket lehet elérni. Az kétségtelen, hogy népbetegség ellen, a megbetegedettek roppant nagy számára való tekintettel, gyógyító intézetekkel csak igen korlátolt eredményt lehet elérni, mert csak kevés beteget lehet gyógyító intézetbe elhelyezni. Azonban nem szabad szem elől téveszteni azt, hogy a szanatórium nem csupán gyógyító intézet, hanem ezen felül a profilaxis szolgálatában is áll, és talán ezen a téren még nagyobb a jelentősége, mint a direkt gyógyítás terén, mert hiszen a szanatórium az oda kerülő betegeket nemcsak gyógyítja, hanem megtanítja arra is, miként kell védekezni a fertőzés ellen s hogyan kell higiénikusan élni. Mindazok tehát, akik kikerülnek a szanatóriumból, szerte viszik magokkal az életbe és elterjesztik ösmerőseik, hozzátartozóik körében a fertőzés ellen való védekezésének és a higiénikus életmódnak ismereteit. A szanatóriumi intézmény tehát a tüdővész ellen való profilaxis körében is jelentékeny szolgálatokat tesz. Az igazság a kérdésben az, hogy a tüdővész ellen való védekezés nem lehet egyoldalú, annak lehetőleg sokszerűvé kell lennie. Mind az, ami az egészség általános feltételeinek megteremtésére szolgál (a tisztaság, az egészséges lakás, a jó táplálkozás stb.), egy-egy tényezője a tüdővész ellen való küzdelemnek is. A tüdővész ellen való speciális küzdelemben pedig egyforma jelentőséggel bírnak a fertőzés meggátlására szolgáló intézmények (első sorban a dispensaire intézménye), valamint a megbetegedettek meggyógyítására szolgáló intézmények, ezek között első sorban a szanatóriumok. A tüdővész elleni küzdelemben a megelőző működésnek és a gyógyító tevékenységnek karöltve kell járnia, nem lehet eldönteni, hogy melyik a fontosabb, valamint sokszerűek az okok, melyek összeműködése a tüdővést példátlanul pusztító hatalommá emelte, úgy sokszerűnek kell lennie annak a küzdelemnek, melynek az a célja, hogy megtörje a tüdővész irtóztatós hatalmát.

Dr. Wein Manó kifejti, hogy a tuberkulózis elleni küzdelem igazán csak akkor lesz eredményes, ha az immunizálási módszerek tökéletesbűlni fognak.

Parassin József dr. a tbk. elleni küzdelem orsz. és közp. bizottsága titkára: A tuberkulózis szociális szempontból nemcsak azért rendkívüli horderejű, mert okainak egész sokaságát szociális tényezők adják, de főleg azért, mert lefolyását is nagyrészt ilyenek tartják hatásuk alatt. A tüdőtuberkulózis, midőn szociálpatológiai szempontból vizsgáljuk, eltér attól a tuberkulózistól, melyet a klinikus lát maga előtt. Amikor a tuberkulózis elleni küzdelemről beszélünk, a tuberkulózist csak mint tömegjelenséget szemlélhetjük, de nem nézhetjük a gümös egyént, a beteg individuumot. Klinikai szemmel nézve a tuberkulózist, el kell ismernünk a kór gyógyítható voltát, mert látunk gyógyuló és gyógyult eseteket. Ezek azonban itt számba nem jöhetnek. A tuberkulózis szociálpatológiai szempontból ma is annyira gyógyíthatlan betegség, mint régente volt.

A tuberkulózis elleni küzdelemben azok a módok ígérnek sikert és azok hoznak eredményt, amelyek szociálisak. Brouardel volt az, aki a küzdelem megindulásának legelején azt hirdette: *la tuberculose est évitable, elle est curable*. Az elkerülhetőséget hangoztatta elsősorban, a küzdelem mégis a gyógyítás jegyében indult meg. Itt a sikertelenség kulcsa és ide vezethető vissza a szanatóriummal való küzdelem meddősege. A szanatórium kitűnő gyógyító faktor lehet, de a küzdelemben csak másodrendű tényező.

A tuberkulózis elleni küzdelem nem fektetheti a fősúlyt a gyógyításra, nem tekintheti feladatának a beteg egyén megmentését, de igenis az egészségesekkel kell törődnie, vagyis főleg és elsősorban a profilaxist kell szolgálnia.

Ennek a profilaxisnak sem szabad csupán a bacillus életfeltételeire épülnie, de súlyt kell helyeznie az etiológiai és a szociális momentumokra is, természetesen Koch fölfedezésének teljes méltatásával. Hollós súlyt helyez a védekezésben az utcai köpés-tilalomra. Ez nem fontos. A fertőzési veszély a szabadban nem játszik nagy szerepet. Cornet kimutatta és felszólaló is megfigyeléseket tett ez irányban és hasonlót tapasztalt, t. i. hogy utcaseprők, évtizedekig üzött eme foglalkozásuk mellett is rendkívül ritkán betegeszenek meg tuberkulózisban, pedig ezeknek ugyancsak van alkalmuk az utca porát belélegzeni.

A mozgalom feladata legelsősorban az általános higiénikus viszonyok javítása. Hogy ez a tuberkulózis elleni küzdelemben milyen mértékű hatású fegyver, arra a legfényesebb példa Anglia s az ő tüdővészhalandósága.

Mivel kétségtelenül megnyilvánuló statisztikai igazság az, hogy a jövedelem állandó emelkedése, a vagyonosodás terjedése mellett csökken az általános, de főleg a tuberkulózis-halálozás is, mivel a vagyoni állapot és tuberkulózis halálozás között fordított az arány, ennél fogva a tuberkulózis elleni észszerű küzdelemben vívjuk, amikor az általános népjólét emeléséért küzdünk s a szegény osztályok munkabérvizonyainak javítását tartjuk szükségesnek.

Széles mederben folyó szociálpolitikai intézkedések és ilyen intézmények kívánatosak. És ezért a gyárak, műhelyek és munka-

termek higiénéjének javítása, a munkaviszonyok rendezése, lakás-viszonyok szanálása, olcsó munkáslakások, népszállók, legényotthonok építése elsőrangú követelmények. Ép annyira fontos a küzdelemben, egy becsületos, szociális érzéssel irányított és vezetett ételmezterpolitika, vagyis a jó és olcsó ételmezés.

A már különleges küzdelmi eszközök egyénibbek és bár főképen ezek is az egészségesek érdekeit védik, mégis már a beteget is szem előtt tartják. A szünidei gyermektelepek, erdei iskolák, napközi üdülök, munkáskiskertek mind oly alkotások, melyek a küzdelemben értékesek, melyekkel nemcsak edzünk, védünk, de esetleg már gyógyítunk is.

A betegek és környezetének kioktatása a fertőzés természetére vonatkozólag, a környezet védelme és annak támogatása, beleérve a betegeket is, képezze főgondunkat. Itt lépnek hivatásba a küzdelem igen értékes, mert szociális jellegű, szervei, a dispensaire-ek, a tüdőbeteg-gondozók. Ezek oktatnak, óvnak és anyagi támogatást nyújtanak. A felkutatott beteget támogatják, családját védik s a beteget a szükséghez képest gondjaikba veszik, szanatóriumba vagy kórházba helyezik. Itt válik a küzdelemben hasznossá a szanatórium, amikor gyógyulást várunk és itt illesse őt az elismerés. Ellenben amire egy racionális küzdelemnek kezdettől fogva nagy súlyt kell helyezni, és ebben Hollóssal teljesen egyet értek: az a tüdőbetegkórházak minél nagyobb számban való létesítése. Csak ezek útján leszünk képesek az egészségesek tökéletes védelmét biztosítani, mert a leginkább fertőző, súlyos betegeket csak ezek útján tudjuk kiemelni a családból, amelyre legközvetlenebb veszélyt rejtenek, a társadalomból, melyben csak fertőzést közvetíthetnek. Nem inhumánus alkotások ezek, sőt mivel az összesség javát szolgálják nagyon is humánusak.

Folyó évi március hó 5-én dr. Sidó Zoltán adott elő Társágunkban *Az angol középosztályok és a szocializmus*. (Fabian society) címen. Előadása a Huszadik Század-ban meg fog jelenni.

A Társadalomtudományi Társaság március hó 9-én tartott ülésén Hubert Lagardelle, a párisi Collége libre des sciences sociales és a brüsszeli Université Nouvelle tanára *Új szellemi és társadalmi irányok Franciaországban* címen adott elő. Szabó Ervin alelnök Lagardelle tudományos és politikai egyéniségét jellemző megnyitó beszéde után Lagardelle a mai Franciaország szellemi állapotáról festett képet. A francia irodalom és a francia bölcsélet területét vizsgálta elsősorban abból a szempontból, hogy az irodalom és filozófia mennyire tükrözik vissza a társadalmi viszonyokat. A francia szellemi élet igen nagymértékben áll a munkásmozgalmak s a köztisztviselők és parasztok ezzel kapcsolatos szervezkedésének hatása alatt. A régi társadalom védelme a drámában is érezteti hatását. Bourget *La barricade* és *Le tribun*-je az új társadalmi mozgalmak ellenhatásának a gyümölcse. De nemcsak szocialistaellenes drámákat írnak, hanem a társadalmi

mozgalmak nyomán a regényben is mindinkább előtérbe nyomul a tömeglélek festése. Így különösen Rosny, Bazin és Jules Romaine regényeit elemzi előadó ebből a nézőpontból. Az esztétikai forma tekintetében érdekes változáson megy keresztül a francia irodalom. A klasszikus tisztaságot, a harmóniát idegen, különösen orosz írók hatása alatt kuszáit, ideges kifejezési mód váltotta fel. Az újabb időkben mindinkább a régi, tiszta formákhoz térnek vissza az írók. Ezt az irodalmi ellenhatást különösen női írók vezetik, akik közül Marguerite Audoux és Colette Villy válnak ki. A mai Franciaország szellemi életének egyik legérdekesebb jelensége a Bergson filozófiájának óriási hatása. Olyan filozófiai láz a francia közönséget sohasem fogta el, mint korunkban. Egyik oka ennek az állam és egyház szétválasztását követő antiracionalista visszahatás. A másik: a társadalmi szolidaritás, a szervezkedés, amelynek megfelel a cselekvés filozófiája. A cselekvés vágya, új és erős élet hatja át Franciaországot és nem a romlás erői. Az előadást a közönség percekig tartó ovációval fogadta.

Társaságunk az irodalom és társadalom viszonyáról vitát rendez, amely március 19-én vette kezdetét a közönség igen élénk érdeklődése mellett. A vita közlését a Huszadik Század jövő számában kezdjük el.

Folyó évi március 30-án Dr. Léderer Emil heidelbergi egyetemi magántanár tartott Társaságunkban *Das ökonomische Element und die politische Idee im modernen Parteiwesen* (A gazdasági elem és a politikai eszme a modern pártéletben) címen előadást. Az előadás a Huszadik Században meg fog jelenni.

Dr. Szende Pálnak *A magyar ügyvédség válsága* címen megtartott és a Huszadik Század f. évi januári és februári számában megjelent előadáshoz a következő vita fűződött:

Dr. Jászi Leó: Felszólaló az előadásban különösen érdekesnek tartja a feudális típus különleges helyzetének ismertetését és az ügyvédi kapitalizáció okainak felsorolását. A kapitalizáció okaihoz azonban a maga részéről hozzáfűzné azt az egyet is, hogy manapság a kliens elvárja ügyvédjétől, hogy a behajtás végett átadott követelésekre előleget nyújtson, sőt hogy őt kölcsönökkel is támogassa, váltóinak eszkomptálását girójával elősegítse. A proletár-ügyvéd természetesen nem lévén ebben a helyzetben, a perek mindjobban a tőkével bíró ügyvéd kezében összpontosulnak.

Előadó mindaddig nem is várja az ügyvédség helyzetének javulását, amíg Magyarországon a gazdasági viszonyok gyökeresen meg nem változnak, míg a mostani uralkodó osztályok hatalmukat, melyet az ipar és kereskedelem ellen használnak' fel, megtartják. Ez pedig egyenlő azzal, hogy az ügyvédség helyzete jó időre reménytelen. E ponton azonban az előadó figyelmen kívül hagyja az osztálymozgalom jelentőségét. Az ügyvédség szervezkedése, mondjuk ki bátran, szak-

szervezeti alapon való szervezkedés a mostani bajok tekintélyes részét enyhíteni tudná, amely bajok a gazdaságilag erősebb kliensek részéről való kizsákmányolásból, továbbá a kormányhatalom és a hatóságok részéről jövő félreszorítatásból erednek. Ismeri az előadó idevágó álláspontját, amely szerint az ügyvédség heterogén elemekből álló tagjai között ilyen szervezet lehetetlen volna. Ebben azonban felszólaló nem osztja nézetét. Ez csak annyiban igaz, hogy egy felülről jövő, a kamarák, tehát kormányrendészeti hatóságok által inaugurált szervezet, amilyen most is tervbe van véve, a helyzeten mit sem változtatna, mert ebben a kamarák s az ezekben uralkodó feudális és merkantilis ügyvédek a vezető szerepet megtartanák s mint *beati possidentes*, nem sok érzékkel kezelnék nyomorgó kartársaink kenyérügyeit, akiknek mint előadó maga is oly logikusan kimutatta — épen a karon belül is vannak ellenségei a tőlük heterogén elemekben. Ha azonban a homogén proletár-ügyvédek szervezkednének, szervezkedésük által feudális és merkantilis kartársaiknak ma még oly kedvező pozícióját lépcsőről-lépcsőre visszaszorítanák, másrészt a kizsákmányoló kliensek, a barátságtalan indulatú kormány és hatóságok előtt maguknak súlyt szerezve, helyzetükön javítanának, továbbá bár némileg ellentétes, de sokban azonos érdekű kartársaikat a szervezet hatalmánál fogva abba belekényszerítenék: úgy nem kellene az ügyvédség sorsát oly reménytelennek tartani, mely a mostan uralkodó osztályok hatalmának megszűnéséig, tehát majdnem *ad graecas calendas* már meg nem változhatik. Igaz, hogy az ügyvédségnek még homogén elemei között is az összetartás érzése a legminimálisabb, úgy hogy a most megindulni látszó szervezkedéshez sok reményt nem fűz, azonban ez csak azt bizonyítja, hogy az ügyvédség még nem jutott közel a dekadencia végső fokához. Ha majd ez fog bekövetkezni, az ügyvédség is tudatára fog ébredni annak, hogy sorsán csak szervezkedéssel lehet segíteni. Ekkor, ha még késő nem lesz, a kedvező hatás nem fog elmaradni.

Dr. Rédei József: Az ügyvédi kérdés a nagy társadalmi kérdésnek csak egy részletét képezi, mely csak az egésszel együtt érthető és oldható meg. Az ügyvédi pálya proletárizálódásának kérdése egy történelmi processzus folyamata, melynek gyökerei messzire nyúlnak vissza. Horváth Mihály a 19. század elejének társadalmi és gazdasági viszonyait rajzolván, azt írja, hogy: „a nemes családok ivadékai, ha szűkebb anyagi körülmények közt léteztek is, szegényítőnek tartják vala a lenézett iparosi foglalkozást tűzni ki életük céljává; sőt még a művészeti pályától is idegenkedve, jobbra a bár szűk ősi birtokon osztozának hagyományos módon mivelendő földeiket, vagy a „prókátori” pályára önzönlének. (Huszonöt év Magyarország történelméből, I. k. 4.) Hogy a prókatori pályára való ez az önzönlés milyen nagy lehetett, az kitűnik abból, hogy Schwartner statisztikájának 1809-ben megjelent II. kiadásában, a megyei és városi fiskálisokat nem számítva, legalább 2000-re teszi a tényleg gyakorlatot folytató ügyvédek számát s azt mondja, hogy legalább 6000-en viselik az ügyvédi címet, ezek azonban túlnyomó részben ügyvédi gyakorlatot nem folytatnak. (Statistik des Königreiches Ungarn, I. k. 197.) Az elszegényedett nemesnek más

útja nem volt, mint a hivatalnoki vagy ügyvédi pálya között választani s minthogy „a nemesség alsóbb osztályai, ha törvény által nem is, de tényleg ki vannak zárva a közéletből s csak a birtokos nemesség intézik a megye ügyeit”. (Grünwald Béla: A régi Magyarország, III. kiadás, 116. o.), azok az elszegényedett nemesség, akik hivatalt nem kaphattak, kénytelenek voltak a *declassement* érzetével az ügyvédi pályát választani élethivatásul, a birtokos fő- és köznemesség szolgálatába állva biztosítani existenciájukat. Az uralkodó osztály azután később és különösen az 1867. évi kiegyezés után igyekezett a számban megszorított hivatalokat saját maga és elszegényedett tagjai részére konzerválni az által is, hogy az állami élet fejlődésének követelményeihez képest mindinkább több és nehezebb feladatokkal járó hivatali állások elnyerhetését kvalifikációhoz nem kötötték. A hivatalból kiszorulóknak továbbra is az ügyvédi pálya állott nyitva. Grünwald Béla 1876-ban megjelent *Közigazgatásunk és a szabadság* című tanulmányában, melyben a közigazgatás államosítását követelte, egyúttal a közigazgatási hivatalok elnyerésének képesítéshez való kötését is sürgette. Ezen követelés előtt nem lehetett elzárkózni s 1883-ban nagy nehezen megszületett a minősítési törvény (1883 : I. t.-c.), mely a közigazgatási tisztségek elnyerését minősítéshez kötötte. Ezen az egész törvényen végig vonul az a szándék, hogy közigazgatási tisztségek továbbra is az uralkodó osztály és ezen osztály érdekköréhez tartozók számára konzerváltassanak. Ezen törvény gondoskodott arról, hogy akik már bent ültek a hivatalokban, azoknak bántódásuk ne legyen s a legfontosabb (minisztériumi, megyei, rendőri, stb.) tisztségek elnyerését az államtudományi államvizsga sikeres letételétől tette függővé. Hogy az államtudományi államvizsga, melynek sem a büntetőjog, sem magánjog tárgyát nem képezi, „sikeres” letétele mit jelent, az az egyetemi vizsgarendszer ismerői előtt nem szorul magyarázatra, így védekezett az uralkodó osztály a tehetséges új elemek versenyével szemben. Ha a közigazgatási tisztségekre is a nehéz ügyvédi vizsga letétele volna minősítési kellékül meghatározva, annak az lenne a folyománya, hogy a közigazgatási hivatalokból az oda nem való elemek kiszorulnának s helyüket elfoglalhatnák azok, akik kedvük és egész egyéniségük ellenére az ügyvédi pályára szorítottak. Ha ez nem is szüntetné meg a túlprodukción, a feszültséget mégis enyhítené. A minősítési törvény reformjának kérdése belevág a közigazgatás államosításának kérdésébe. A közigazgatás államosítása esetén, mint minden szervezeti változáskor, új erőkre van szükség s ezeket az új erőket is az ügyvédi kar tagjaiból, illetve azok köréből kellene meríteni, akik jobb híján az ügyvédi pályára szorítva az ügyvédproletárok számát szaporítanák. Az uralkodó osztály, mely felette érzékeny minden oly változás iránt, mely akár közvetlenül, akár közvetve az ő hatalmi cirkulusait zavarja, ilyen reformokra nem kapható, mert nagyon is jól tudják, hogy a közigazgatási hivatalok lefoglalása minő hatalmi pozíciót biztosít számára. A büntető igazságszolgáltatás túlnyomó részben — az 1869 : IV. t.-c. dacára — még ma is a közigazgatás kezében van s csak bele kell tekinteni a közigazgatási hatóságok hatásköréhez tartozó kihágások statisztikájába, hogy láthassuk, hogy

mit jelent a közigazgatás az uralkodó osztály kezében. Az ország közállapotairól szóló 1908. évi kormányjelentés szerint 1908-ban 625.948 személyt ítéltek el a közigazgatási hatóságok túlnyomó részben oly kihágások miatt, amelyek elkövetése kizárólag a vagyontalan néposztályok privilégiumát képezi. Ezt a hatalmat az uralkodó osztály a saját jószántából sohase fogja kiadni a kezéből. Az ügyvédi kérdést is csak az új demokratikus Magyarország fogja megoldani.

Dr. Doroghi Ervin felszólalásában ama nézetének ad kifejezést, hogy tekintettel a megfigyelt jelenség szűk körére, alig lehet azt egy általános törvény szempontjából vizsgálat tárgyává tenni, minthogy kevés tagból álló csoportnál a legkülönbözőbb egyéni körülmények hatása nagyobb mértékben nyilvánul, semhogy egyoldalúság veszélye nélkül általánosítani lehetne. Mindenekelőtt a proletárizmus speciális fogalmát kellene meghatározni, mert e nélkül külön ügyvédi proletárizmusról, amely nagyobb volna, mint egyéb intellektuális foglalkozásoké, alig lehet szó.

Külföldi példák nyomán igyekszik bizonyítani, hogy ugyanazok az ügyvédi bajok, amelyekről nálunk panaszkodnak, másutt is fenforognak és amennyiben nálunk nagyobbak jórészt a hiányos ügyvédképzéssel és azzal kapcsolatos körülményekkel vannak kapcsolatban, hogy e pályát annak következtében, hogy a reá való előkészület alatt is nyílik kenyérkereseti alkalom, nagyobb számmal keresik fel olyanok, akik nem rendelkeznek anyagi eszközökkel, amelyek a kapitalisztikus termelés korában nemcsak az ügyvédi, de minden egyéb vállalkozásnak is előfeltételei. Egyébként azok a bajok, amelyeket az előadó proletárizmus alatt foglalt össze, legnagyobbbrészt a fővárosra szorítkoznak, mert a vidéken nálunk lényegesen jobbak a viszonyok.

Felszólaló szerint a szociális fejlődés az igazságszolgáltatás olcsóbbá tételére irányuló tendenciával, a szegényjogon való perlekedés megkönnyítésével, a jogvédő egyesületek keletkezésével szükségkép oda visz, hogy az ügyvédségnek a peres eljárásból eredő jövedelme csökken. De ezen állapot megváltoztatása legfeljebb speciális ügyvédi osztályérdekből, de egyetemes társadalmi szempontból nem kívánatos. A mai kamara-rendszer kettős hipokrizis, mert a kamarai tagság sem a megbízhatóság, sem a képzettség szempontjából nem nyújt megfelelő garanciát. E kamarai rendszer abban az előítéletben gyökeredzik, amely az ügyvédi foglalkozásban valamely köztisztviséget akar látni, holott az ma nem egyéb, mint egyszerű kereseti foglalkozás, melynek tagjai nem egy osztály, hanem azonos foglalkozásuk dacára is megmaradnak amaz osztály tagjai, melyben születésük, vagyonuk vagy jövedelmük szerint tartoznak. A felszólaló a be nem vált kamarai rendszerrel és minden további mesterséges korlátozási tendenciával szemben a teljesen szabad ügyvédség mellett foglal állást.

Dr. Popper Tódor Doroghi Ervinnel szemben rámutat arra, hogy az ügyvédség egy része erősen proletarizálódik. Állítását számos statisztikai adattal bizonyítja, amelyek különösen arra vonatkoznak, hogy az ügyvédek ellenében a budapesti kamara területén mely nagy

számban kellett kamarai díjak nem fizetése miatt végrehajtást vezetni és a végrehajtás után is mily sokan nem tettek eleget fizetési kötelezettségüknek.

Dr. Kadosa Marcell szerint ügyvédi proletariátusról nem beszélhetünk oly értelemben, mint munkásproletariátusról. Az ügyvédeknek a munkások mintájára való szakszervezkedését is lehetetlennek tartja.

A felszólalók észrevételei után az előadó reflektált a felhangzott ellenvetésekre.

* * *

A *Győri Társadalomtudományi Kör* f. évi március 17-én tartotta évi rendes közgyűlését. A választmány jelentéséből a következő adatokat emeljük ki:

A *Győri Társadalomtudományi Kör* mintájára az évek folyamán az egész országban alakultak oly egyletek, amelyek a budapesti Társadalomtudományi Társaság programját és elveit magukéivá téve az egész országot behálózzák, és az elfogulatlan tudomány tanításait mindenfelé hirdetik. Jóleső érzéssel kell megállapítanunk, hogy a Győri Társadalomtudományi Kör volt ezek között az első és hogy a többi egylet mind hozzá fordul, hogy a kezdet nehézségeiben tanáccsal ellássa.

Tudományos előadásainkat a közönség lelkesedéssel látogatja. Utolsó közgyűlésünk óta Ghyczy Elemér elnökünk tartott előadást *Az emberi társadalom és az ember* címen, valamint Polgár Sándor tagtársunk *A darvinizmus* címen. Munkáselőadásainkat pedig a munkások karolták fel örömmel. Sorozatos munkáselőadásokat tartottak: Dr. Pogány Imre *Jogi ismeretek* címen december hóban, Dr. Lukács Károly *Csillagászati alapfogalmak* címen január hóban, Polgár Sándor *Az ember szerveiről* címen február hóban minden csütörtökön este. De ezenkívül is többször keresték föl egyletünket egyes előadások céljára előadók kiküldése végett, aminek egyletünk mindig készséggel meg is felelt.

A munkásosztály lelki életét fogja velünk megismertetni az a pályázat, amelyet épen most hirdettünk. Az ipari munkásság köréből kérünk önéletrajzot és a pályázó napi életmódjának, valamint a gondolkodásának leírását. Az első díj 50 K, a második 30 K. A pályadíj kiadásánál nem annyira a csiszolt írásmód lesz döntő, mint inkább az, hogy a pályaműnek a valódiság és őszinteség jellegét kell magán viselnie. A pályázat eredményéről nyilvánosan fogunk számot adni. A *Miért szegény a magyar nép* című röpiratunk is folyton terjed. Időnként még mindig érkeznek e műből megrendelések, ami azt bizonyítja, hogy a terjesztett füzetecskék igen gyakran hullanak jó talajra. Választmányunkban az a sajnálatos változás történt, hogy annak buzgó tagja, Dr. Takács Bernát időközben meghalt. Nemes emléket kegyelettel őrizzük.

Pályázat.

A *Győri Társadalomtudományi Kör* pályázatot hirdet ipari munkások között oly leírásra, amely *Életem* címen az írónak eddigi életét, napi életmódját és lelki világát kellő részletességgel és a valóságnak megfelelően jelmezli. Tájékoztatásul szolgáljon a következő : a) ki kell terjeszkedni a pályá-

zónak születésére, annak körülményeire, szüleinek, testvéreinek, rokonságának jellemzésére, saját neveltetésére, gyermekkorára, ifjúkorára, azoknak nevezetesebb mozzanataira, tanulmányaira, ifjúkori terveire a jövőt illetőleg ; b) le kell írni jelenlegi helyzetét, vagyoni állapotát, napjának beosztását, milyen a lakása, táplálkozása, családi élete, háztartása, napi munkaideje, mivel tölti el szabad idejét, szünetnapjait, van-e vagyona, ha igen, miféle, miféle egyetemen tagja, olvas-e, milyen az egészsége, ruházódása, iszik-e szeszes italt, mily mértékben, vannak-e könyvei, ha igen, milyenek, milyen a társasága, melynek annak szokásai; c) mik a vágyai, nézetei a közélet eseményeiről, politikáról, vallásról, gazdagságról, társadalmi kérdésekről, emberi együttérzésről, műveltségről, tudományról, az alkoholkérdésről, művészetéről, szereti-e a természetet, szokott-e kirándulni, utazott-e, meg van-e elégedve, ha nem, miféle változást óhajt és általában mit képzel az emberiség jövőjéről? Mindent kellő rövidezséggel, összefüggően és kerekén kell leírni és ezenfelül mindent írjon meg a pályázó, amit csak személyét, vagy életét illetőleg fontosnak tart. A pályázatban résztvehetnek férfiak is, nők is, korra való tekintet nélkül. A pályázat határideje 1912 május 31. A pályaműveket Dr. Pogány Imre ügyvédhez (Győr, Duna-szer 10) a „*Győri Társadalomtudományi Kör*” titkárához, az író nevének megjelölése nélkül kell beküldeni, de a pályaműre jelíget kell ráírni (pl. „Petőfi”, „A munka nemesít”, „Hold”, stb.) A pályaműhöz borítékot kell csatolni, amelyre ugyanazt a jelíget kell ráírni, mint a pályaműre. Ebbe a borítékba kell azután oly jegyet tenni, amelyen az író teljes neve, pontos címe, életkora és foglalkozása van megjelölve. — A foglalkozást szakma szerint kell megjelölni (pl. „asztalossegéd”, „kovácssegéd”, „varrónő” stb.) Olvasható írás nagyon fontos kellék, mert enélkül a pályamű figyelembe vehető nem lesz. A pályázatokat a „*Győri Társadalomtudományi Kör*” választmánya fogja megbírálni és az értéklésnél nem annyira a csiszolt írásmód lesz a döntő, mint inkább a belső érték és az, hogy a leírásnak az őszinteség és valóság bélyegét kell magán viselnie. Az író egyéni felfogása a közélet kérdéseiről a művek megbírálásánál teljesen közömbös lesz, tehát meggyőződése a pályázattól senkit vissza ne tartson. A legjobb mű 50 K, a második legjobb mű 30 K jutalomban fog részesülni. Ha legalább 20 pályamű nem érkezik be, a pályázatot meg kell hosszabbítani, mindaddig, amíg csak annyi mű be nem érkezik. Ha pedig a kellő számban beérkezett pályaművek egyike sem felel meg a kívánalmaknak, akkor egészen új pályázat fog hirdettetni. A jutalmat nem nyert művek jelíges leveleit a választmány felbontás nélkül megsemmisíti. Minden beérkezett mű a „*Győri Társadalomtudományi Kör*” kizárólagos rendelkezése alá kerül, kéziratok vissza nem adatnak. A pályaműveket a határidő lejártá után nyilvános ülésen ismertetjük, nevek említése nélkül, hacsak valaki nevének fölemlítését maga nem kívánja. Kelt Győrött, 1912 március havában. A *Győri Társadalomtudományi Kör*.